

О. ФИЛИМОН ТАРНАВСЬКИЙ

СПОГАДИ

о. ФИЛИМОН ТАРНАВСЬКИЙ

СПОГАДИ

Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії
церковних, священницьких, побутових, економічних
і політичних відносин у Галичині в другій
половині XIX сторіччя і в першій
декаді XX сторіччя.

Упорядкували і зредагували:
д-р АНАТОЛЬ МАРІЯ БАЗИЛЕВИЧ
РОМАН ІВАН ДАНИЛЕВИЧ

Обкладинка: Христина Микитюк

diasporiana.org.ua

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ДОБРА КНИЖКА"

Випуск — 217

Торонто, Р. Б. 1981

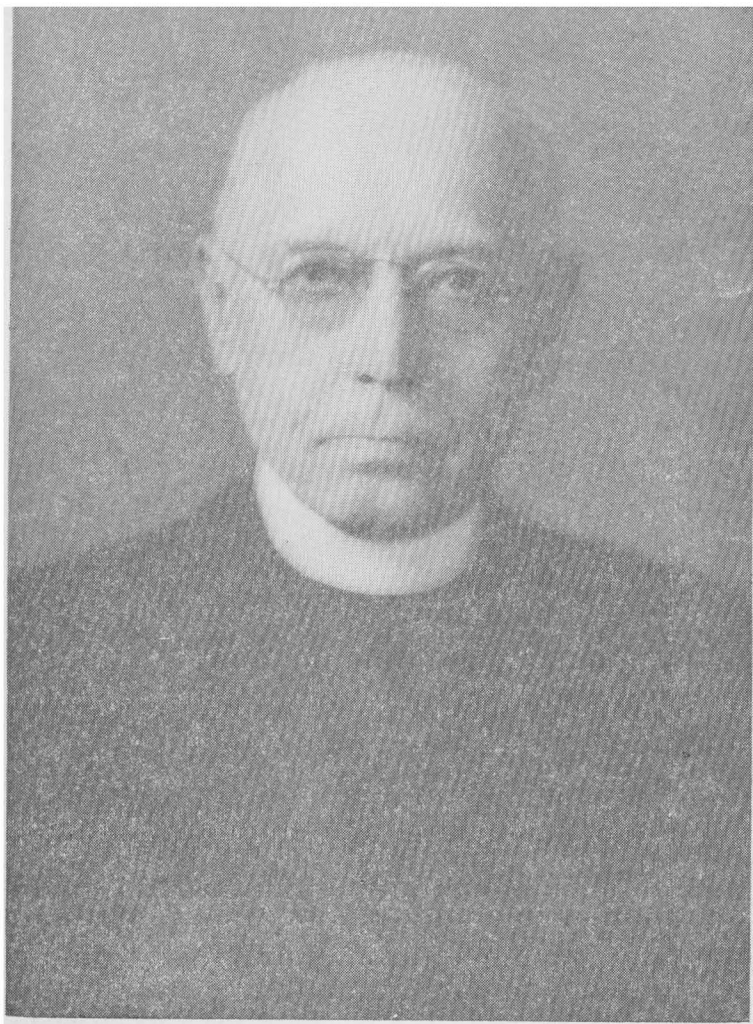
Father **FILIMON TARNAWSKY**

MEMOIRS

A family history as related to the religious, social, economic and political life in Galicia from the latter half of the 19th century to the first decade of the 20th century.

Edited by
ANATOL MARIA BAZYLEWYCZ, Ph.D.
ROMAN IWAN DANYLEWYCZ

Printed by Basilian Press, 286 Lisgar St. Toronto, Ontario, Canada

о. ФИЛИМОН ТАРНАВСЬКИЙ
* 4. XII. 1862 р. † 24. IX. 1948 р.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ця книжка "Спогади" складається з двох частин. Перша й головна частина, це є спогади мого Діда по матері, бл. пам. о. Филимона Тарнавського. Друга частина, це "Додаток", у якому поміщені життєписи автора "Спогадів" і його родини, що жила, а деякі ще живуть, в США.

Ті "Спогади" не мали заголовку, ані підзаголовку, тільки дату її написання: и квітні 1931 р. в Hot-Springs, Arkansas, США. Отже заголовок додав редактор "Спогадів".

Для родини Тарнавських і посвоячених із ними ці "Спогади" є цінною пам'яткою про минуле їхніх предків і вклад їхньої праці в наше церковне, суспільно-політичне і священиче життя в Галичині, у другій половині ХІХ стол. та в першій декаді ХХ стол. Вони також звертають увагу іншим нашим сеньйорам на потребу писати родинні хроніки, не лише тому, щоб зберегти їх для нащадків, але головню тому, що вони відзеркалюють наші змагання і думки в даному часі і околиці, можливо ще ніде не записані. Це саме мав на думці Автор "Спогадів".

При кінці цих "Спогадів" о. Филимон Тарнавський пише про це так: "Я думаю, що для того, хто цікавиться відродженням нашого народу в Галичині, будуть цікавіші нотатки з давніших часів. Я подав дані про мою працю і деяких людей по селах, що в них я бував. Думаю, що це буде спроба вказати на те, як менше-більше будилося те відродження, подібним шляхом і подібним способом майже по всіх наших селах Східньої Галичини".

Автор подав дуже докладно характеристику цієї праці про національне відродження, зокрема в повітах Золочів, Зборів і Броди. Він з'ясував історичні події, як

живий їхній свідок із українського боку, і перешкоди та переслідування польської шляхти, австрійсько-польської адміністрації, жандармерії, і в поодиноких випадках втручання і війська при виборах і при інших нагодах. Як їм допомагали наші хруні, двірські поплентачі, жиди-корчмарі і вкінці наші москвофіли.

У такому процесі відродження брали участь різні люди, як нпр. о. Данило Танячкевич старший, парох Миколаєва, пов. Броди, його син теж Данило Танячкевич молодший, парох Закомар'я і посол до віденського парламенту. Далі брали участь о.о. Петро і Сильвестр Богачевські, о. Йосиф Заячківський з Лоп'янки, о. Степан Качала, автор книжки під заг.: "Polityka Polaków względem Rusi", о. Степан Городецький, організатор Рогатинщини. З родини Тарнавських були дуже діяльними і впливовими: о. Юстин Тарнавський, парох Підлисса і делегат до Повітової Ради в Золочеві і о. Филімон Тарнавський, парох Манаєва, автор цих "Спогадів".

Із світських діячів згадує Автор Олексу Бобикевича, провідника українського руху в Духовній семінарії, голову Народнього Комітету Юліяна Романчука і цілий ряд інших провідних українців. Згадує також доми трьох вдів по священиках, що жили у Львові й держали студентів на станції. Це були п-ні Цегельська, Юліяна Сметанова, сестра о. Маркіяна Шашкевича і п-ні Копач. В цих трьох домах гуртувалося українське життя.

З прикрістю Автор стверджує, що наша суспільність не зуміла як слід оцінити праці митрополита Йосифа Сембратовича. Він саме відіграв величезну ролю в отверезінні й освідженні наших сіл у Галичині та усуненні арендарів-корчмарів із наших сіл. Започаткував він ту широку акцію тверезости своїм пастирським листом "О достоїнстві чоловіка" (з 1876 р.). Саме відтоді почалося дійсне відродження нашого народу. Через ту свою акцію митрополит Йосиф звернув проти себе всю лютю польської шляхти і їх "поплентачів", як теж політичних і автономічних польських урядів, бо за отверезінням народу йшло політичне освідженнє наших народних мас, а пізніше матеріальне скріпленнє сіл і еміграція жидів-

ського елемента назад до міст, викуп землі нашими селянами при парцеляції дворів, заснування кооператив і спілок, читалень, хорів, викорінення хрунівства, загальна просвіта й поступ. Та праця Митрополита була найважливішою причиною його насильної резигнації з митрополичого престолу, тому що поляки мали вплив не тільки в австрійського цісаря, але й у Ватикані.

Не поминув Автор у "Спогадах" також визначних селян і згадав їх жертвенну освідомлюючу працю, нпр. Івана Ковальського і Семка Крупського з села Манаєва, а з іншого села господаря Дмитра Деркача, що провадив уже фахову пасіку і боронив прав селян на полювання і риболовство, що їх австрійсько-польський уряд заборонав. Деяких з селян, які були знаменитими бесідниками, вибирали послами. Їх імена ледве де є записані, а в цих "Спогадах" знайдуть вони нагороду за свою працю.

Автор схарактеризував також провідників москвофілів, о. Івана Наумовича, пароха Гниличок і його москвофільську пропаганду, згадав його процес разом з Адольфом Добрянським і Ольгою Грабар, його сина Наумовича, що був активним москвофілом у Духовній Семінарії, також теологів Осипа Мончаловського й Маркова, що опісля були лідерами москвофільського руху. Також з'ясував він працю і поведінку Алексея Палюха — москвофіла, адміністратора "Народнього Дому" і великого приятеля молоді. Згадано в "Спогадах" також цілий ряд священників москвофілів.

Прикметою цих "Спогадів" є їх велика об'єктивність. Автор не "вибілюється", ані не представляє противників лише в чорних красках. Характеризує їх так, як їх бачив із їхніми додатними прикметами й хибами, без огляду на те, чи то були священники, високо поставлені особи, або світські люди. Критикував наших священників, що вони, мовляв, замало дбали про релігійне виховання своїх парафіян і за те, що не дали помічної руки нашим священикам-уніятам, утікаючим із Холмщини перед царським переслідуванням. У розмовах з собою говорили про справи господарські, сільські, галицько-краєві, а навіть про віденську політику. Автор описує гарними рисами

нпр. графа Володимира Дзедушицького, основника Природничого Музею у Львові, що навіть хотів прийняти наш обряд (така була версія), але митрополит Яхимович, неначебно, не погодився. Він у своїх добрах, а зокрема в маєтках своєї жінки, графині Дзедушицької з Мйончинських у Пеняках, де постійно жив, дуже дбав про піднесення сільського промислу, як: кошикарство, кераміка, ткацтво, вироби з вовни, конопель і льону. Заснував робітню килимів, сукна і накривал на ліжка. За найкращі вироби цього промислу давав премії. Учив щепити дерева і взагалі допомагав селянам чим міг. До політики він не мішався. Допомагав своїми фондами будувати наші церкви, а в селі Звиженю вибудував церкву у гуцульському стилі. Зате його жінка, графиня, була фанатичкою-католичкою і польською шовіністкою. Іншими українофобами були власник дібр Гневош та золочівський староста Родер. Про дідича Васілевського, власника села Юзькович згадує, що він зніс панщину скоріше ніж її знесла Австрія 1848 р.

Автор не завагався також робити зауваження нашим політикам, щодо їхніх помилок, нпр. Ю. Романчукові за неприготовання народніх мас і брак інструкцій у справі конскрипції.

Автор приймав зауваження чужих, нпр. від польського посла з Познаньщини, Станіслава Глембоцького. Той посол з-під німецької окупації познайомився особисто з українсько-польськими відносинами в Галичині, поробив багато записок, та на їх основі писав прихильні для українців статті до польської преси, за що критикували його поляки. Авторіві "Спогадів", як теж іншим священикам, той посол радив звернути більшу увагу на економічне піднесення наших бідних галицьких сіл, як на "політиканство" в читальнях. Подібну думку в тій справі мав о. Йосиф Авдикевич, парох Ясенова, що майже впродовж сорок років свого душпастирства в тому селі підніс дуже його релігійно та економічно. Він знав знаменито про потреби кожної родини в селі. П'яниць в селі не було. Гарно всі одягалися. Хати були вдержані чисто. Всюди панував взірцевий лад, у церкві і в домі о. паро-

ха. Дороги були в доброму стані, без болота, бо завжди мусіли бути посипані камінням. У селі була читальня і дві крамниці, які вів взірцево Онуфрик Тартачинський.

У тому селі автор "Спогадів", о. Филімон Тарнавський, був сотрудником три роки. Це була його перша душпастирська праця, і я думаю, що він перейшов там упродовж перших трьох років дуже добру школу практичного душпастирства. Щовечора обговорював з парохом справи парафії, загально сільські і громадські, українську та кацапську політику. Отець Авдикович сприяв українській народній партії, хоч до неї не належав. Під впливом о. Ф. Тарнавського передплачував "Діло", та інші часописи. Він не любив української демагогії і говорив, що українці з нею далеко не зайдуть. Автор "Спогадів" щойно в Америці зрозумів, яка розумна була консервативна політика о. Авдиковича, бо стан села показував те найліпше.

У "Спогадах" знаходимо також характеристику вчителів української Академічної гімназії у Львові (рік 1874-1880), отців префектів Духовної семінарії (в роках 1883-84 і 1886-88) і професорів богословського факультету Львівського університету.

"Спогади" написані в хронологічному порядку, починаючи від смерті батька автора "Спогадів", о. Іларіона Тарнавського з Наставщина, 26. X. 1869 року. Однак там є також згадки про давніші часи на основі оповідань інших старших священиків.

Стиль "Спогадів" — розповідний, з виїнятком останніх сторінок, коли Автор підсумовує все написане стилем популярно-публіцистичної розвідки. Завдяки розповідному стилеві, ці "Спогади" легко читаємо, не зважаючи на те, що Автор подав у них багато історичних подій і прізвищ осіб. Можна тільки подивляти добру пам'ять Автора, о. Филімона, що по стільки роках зумів те все відтворити як живий свідок. Також звернув увагу, що українське суспільство не використало можливостей в Австрії вишколити більшу скількість штабових офіцерів з вищими рангами, як це зробили чехи. На кінці "Спогадів" подає також критичні зауваження, що замість ви-

вчати живі мови, французьку й німецьку, вчили забагато греки і латини. Однак виглядає мені дивним, чому Автор не згадав документу з 1883 р., що його самий підписав із іншими 132-ма українцями теологами. Правдоподібно забув, подаючи дуже обширний матеріал у "Спогадах".

Мову й правопис я виправив так, як зумів, залишаючи деякі галицькі вислови як: фірман, обіршик, груба, запічок, і галицькі титули як: професор, дячок, гімназист — для характеристики оригіналу й доби. Термін русин тут має значення українець, подібно як старорусин вживалося як консерватист.

Цитати чужими мовами часто залишаються в оригіналі. Поминувши різні меншої вартости розповіді про "вибрики" семінаристів у Духовній семінарії, або непотрібні додатки про проф. д-ра Вацка під час викладу в університеті, обширні описи полювань, весіль, забав по священницьких домах і лісничівках, "Спогади" в цілості залишаються важливим причинком до історії даного часу. Навіть ті менше важливі розповіді також характеризують побут священницьких домів і в Духовній семінарії.

Щодо целібату, то Автор мав свій особистий погляд. Накінець хочу підчеркнути скромність Автора, що самий признається до свого налогового мисливства, що його не міг позбутися навіть в США та заснував український Клуб Мисливства й Рибальства в Чикаго, якого був першим президентом.

Мені невідомо, чому ці спогади появляються друком аж тепер. Авторіві певно було б приємно прочитати їх ще за життя. Однак тоді правдоподібно була б відпала критика протекціоналізму т. зв. "святоюрців" за митрополита Сильвестра кардинала Сембратовича, а може також інші критичні завваги.

Я взявся за редагування цих "Спогадів", щоб хоч частинно віддячитися за всю поміч, яку я з моєю родиною діставав від родини Тарнавських, живучи ще на скитальщині в Європі, а опісля вже тут під час студій бібліотекарства.

На цьому місці складаю мою щиру подяку мгр. Юрі-

еві Терлецькому за правописні поради і поправки, паням Марії Павлишин і Стефанії Курчабі за переписання скрипту з моїми нечіткими поправками.

Ці спогади появляються друком коштом моєї Тети, Ірини Тарнавської, доньки Автора, о. Филимона Тарнавського, яка живе тепер у Клівленді в США.

Анатоль Марія Базилевич

I

ДИТЯЧІ ЛІТА. ПРО РІД ТАРНАВСЬКИХ. ПОЧАТКОВА НАУКА.

Мій батько, о. Іларіон Тарнавський (у родині звали його Гілярієм), адміністратор парафії села Наставщин коло Рогатина, помер, після довгої грудної недуги, 26-го жовтня 1869 р. у дуже молодому віці, маючи заледве 36 років. Моя мати, Анна з Трильовських, залишилася вдовою з четверома дрібними дітьми. Найстарший син Юліян мав, боже, 11 орків, а наймолодший Лонгин 1 рік. Я мав тоді 6 років, а сестра Іванна 3 роки (вона вийшла пізніше заміж за о. Петра Богачевського).

Крім мами з дітьми, залишилася ще моя старенька бабуня, мати моєї матері, Софія Трильовська, вдова по священникові Кирилові Трильовському, колишньому парохіві села Корчин, повіт Радехів, донька пароха села Річиці, о. Ковшевича.

Пригадую собі, що моя мати дістала асекурацію по моему батькові, мабуть, 1,000 австрійських ринських¹⁾). На ті часи це була велика сума.

По смерті батька парафіяни та сусідські священники ставилися до вдови з дрібними дітьми-сиротами дуже

¹⁾ Ринський = 2 корони = 100 крайцарів — гроші кол. Австро-Угорської монархії (примітка ред.).

прихильно. Парафіяни, майже, упродовж 3-ох років обробляли церковне поле і віддавали весь збір мамі²⁾).

Сусідські отці виручали в душпастирській праці в парафії. Свій пубут на парафії, упродовж трьох років, моя мама завдячувала о. крилошанинові Величкові, що був тіточним братом моєї матері, бо його матір, рідна сестра моєї бабуні, була також з роду Трильовських. Батька трохи собі пригадую. Був маленького зросту, щуплий, мав дуже миле лице й був завзятим мисливцем. Коли я мав 5 років, тоді вліті, батько почав брати мене з собою в поле на полювання перепелиць і, коли якусь застрілив, то давав її мені, щоб я носив за ним. Крім полювання любив також ловити рибу. Не зважаючи на те, що консисторія переносила його часто з однієї парафії на іншу, він завжди мав гарне господарство, а передусім добрі й гарні коні.

Коли тато почав занепадати на здоров'ї, то лікарі вислали його на жентицю, то є овечу сирватку в гори Карпати, до Маняви. Там перебував батько з мамою ціле літо 1869 р. і я відвідував їх тоді з моєю бабунею.

Пригадую собі, що коли ми переїздили через ріку Дністер у Галичі, то за Дністром побачив я, ген під лісом, руїни ніби якогось замку. Близько тих руїн я збирав сунці (то були руїни замку вже з польських часів Яна Казимира, бо наш княжий замок був на території нинішнього села Крилоса на т. зв. "Золотому Тоці" — прим. ред. А. М. Б.).

²⁾ Така людяна практика була в усіх трьох галицьких єпархіях майже до Другої світової війни, що збір із поля залишали ще якийсь час удові, щоб таким чином дати поміч удовам із сиротами по священниках. Як довго це тривало? Звичайно один рік, а часом довше. Те залежало не лише від консисторії, але, як побачимо в цих спогадах пізніше, також від парафіян і від того як священник для них працював, а також у якійсь мірі від священника, що приходив на парафію після смерти свого попередника (прим. ред.).

Коли ми наближалися до Станиславова, то після гарячого дня надійшла страшна буря з грозами. Тоді фірман почав чимдуж поганяти коні, втікаючи перед бурею, так, що аж один вінь заслаб. Коли в Станиславові він подужав (ветеринар ледве його врятував), то ми ще таки того самого дня заїхали, здається, до села Манастирчан на нічліг, мабуть, до о. Петра Тянякевича, брата о. Данила Тянякевича старшого, пароха в Миколаєві, пов. Броди. Отець Данило Тянякевич був швагром моєї бабуні Софії, бо її сестра Параскевія Ковшевич була одружена з ним.

Отець Петро Тянякевич мав сина Володимира, що був гімназійним професором у Львові, і доньку Ванду, що була одружена з професором історії Юліяном Целевичем. Ю. Целевич залишив монографію про Скит Манявський. Він, перебуваючи в о. П. Тянякевича, бачив руїни Скиту в Маняві, чув перекази й легенди про нього від тамошніх людей і так зладив ту монографію³).

Ми переночували в Манастирчанах, а на другий день заїхали до Маняви. У Маняві мій батько й мама замешкали в якогось господаря, бо там вже тоді з'їздилися хворі люди на лікування і можна було найняти денебудь добру хату. Батько тоді вже почував себе дуже зле. Пригадую собі, що моя мати, побачивши нас, вибігла напроти нас на подвір'я, упала бабуні в рамена й почала дуже плакати так, що бабуня ледве маму заспокоїла. Ми довідалися, що батько мав перед кількома днями вибух крові і що рятунку для його видужання вже нема.

Батько сидів у хаті вичерпаний із сил, змарнілий не до пізнання, і ледве міг говорити. На другий день тато вийшов зі мною в садок, де дуже гарно співали пташки. Тато дуже любив природу й спів пташат добре впливав на нього. Ми перейшли довгою кладкою з поруччям понад

³) Інші праці про Скит Манявський написали ще: М. Драган, В. Пещанський, І. Свенціцький, В. Феданків, останнього див. "Дзвони", ч. 1, 1977, стор. 66-73 (примітка ред.).

якоюсь дуже бистрою річкою і помаленьку дійшли до руїн Скиту Манявського, що лежав у дуже гарному положенні серед ялиць і смерек. Тут ще залишились останки мурів із гарними фресками-малюнками, хоча на мурах даху вже не було. То були рештки звалищ і на них ті малюнки були майже в доброму стані. Що ті фрески зображали, я ще не розумів, але їх гарні краски, ще досьгодні, залишились у моїй уяві⁴⁾.

Побувши кілька днів у Маняві, ми з бабунею вернулись до дому, бо зближалися жнива і треба було зайнятися господарством. Тому бабуня мусіла вертатися до Нагтавщина. Не пригадую собі добре, коли мама з батьком повернули з Маняви, але думаю, що то було в серпні або на початку вересня 1869 р. У хаті був сум, мама, дивлячись на нас, щодня плакала. Бабуня, жінка глибокої віри, знову потішала маму, а часами й ганила її за те, але то не помагало. Тато з дня на день тратив сили. З містечка Бурштина приїздив лікар Орловські, поляк. Він бачив, що тут не було ради і сказав бабуні, що катастрофа може наступити кожного дня.

З-поміж священників приїздили виручати в парафії о. Нарольський⁵⁾ з Бурштина і о. Красницький з Конюшок.

⁴⁾ "Свобода", ч. 187 з 2. 10. 1976 р. помістила уривок із листа з України, що в ньому повідомляють про відбудову Скиту Манявського: "Вже цілком відбудована вхідова брама, із відновленими на ній двома фресками. Відновлено також округляючий мур, келії і башту на мурі, що по лівій стороні від вхідової брами. По правій стороні відбудовано теж цілковито триповерхову башту, здається, колишню скарбницю. Тепер почали будувати церкву, зробили фундамент, вложили кам'яну підлогу і підготовляють зруб дерев'яної церкви. Доступ до "Скиту" добрий, широка дорога, кругом старі сосни й смереки, чудове гірське повітря..." (те роблять, мабуть, тому, що Скит Манявський останній прийняв унію з початком XVIII ст. (прим. ред.).

⁵⁾ Вже тоді починався радикалізм. Син о. Нарольського був, на жаль, першим з-поміж українців, що заявив перед смертю, щоб його похоронити без священника. Його товариші поховали його, здається, на Янівському цвинтарі у Львові. Над його

Одного дня, коли тато прийняв святе Причастя і святу Тайну Оливопомазання, з рук о. Красницького з Коношок, то бабуня й мама завели нас дітей, то є мене, сестру Іванну і маленького Льонка до тата. Тато нас поблагословив, поцілував і дав кожному з нас галузку винограду й кавальчик цукру; сльози почали йому дуже плисти з очей і бабуня забрала нас з тієї кімнати. То була наша остання гостина в татовій кімнаті, де він лежав важко хворий.

Мого старшого брата Юліяна не було, бо він був у школі у Львові. За день чи два, дня 26-го жовтня 1869 року тато розпрощався з цим світом, маючи лиш 36 років життя.

Це була страшна хвилина для нашої матері. Вона лишилася з четверома сиротами. Мама тата дуже любила й не могла ніяк погодитися з тією думкою, що їй самій прийдеться у світі тяжко борикатися з долею, а було їй тоді 26 років.

Бабуня, завжди, потішала маму, кажучи, що "за сиротою Бог з калитою" і щиро молилася на колінах перед образом Божої Матері. Ми ж малі діти, тієї трагедії ще тоді добре не розуміли. Відбувся похорон. Знаю, що в похороні взяло участь багато священиків. Пригадую собі, що домовина була обвита синім оксамитом. Коли тіло тата виносили з хати, мама мліла й ми всі, вже з бабунею, з жалю, а ще більше з страху, плакали й заводили. Та хвилина залишилася мені в пам'яті досьогодні.

На похороні не було нікого з найближчої родини тата, ані братів, ані сестер. Була осіння слота, не було добрих доріг, ані теж залізничої комунікації. У день похорону падав дощ, то ж і не дивно, що така погода внеможливила приїзд братів і сестер на похорон.

гробом співали "Ще не вмерла Україна" і курили. На ті часи, то було для щиро віруючих людей, великим згіршенням, а для інших великою сенсацією. Я був тоді у Львові в гімназії. То могло бути в році 1879 або пізніше — точно собі того не пригадую.

Мама, по смерті тата, завжди цілувала його фотографію, плакала й годинами молилася. Тоді бабуня сховала фотографію тата, але й те не помагало.

Мама часто виїздила кудись, а нами займалася бабуня Софія. Моя мама не могла ніяк заспокоїтися, не раз уночі ставала, світила, плакала, молилася і умлівала так, що часто побудила нас усіх із сну. Тоді бабуня кликала сусідів. Пригадую собі, що за плотом, через перелаз, жила сусідка Євдоха Лопотійка. Вона завжди уміла маму потишити й розрадити.

Щойно якийсь час після похорону приїхав мій стрий о. Емліян Тарнавський, парох Барилова. Тоді зійшлося багато парафіян. Що вони там радили, я ще тоді не розумів. Видно, згодилися на те, щоб не домагатися відразу нового священика, але користати з послуг сусідських священиків. Так добрі люди розуміли гірку долю вдови з сиротами. Оце й був перший період у моїй пам'яті з дитячого віку. Пригадую собі, немов крізь сон, село Яйківці, здається, близько Журавна, де мій батько був дуже коротко, і село Протези, що ним батько завідував кілька років.

У Протезах помер був старенький дяк, що за життя приходив до нас щодня. Він був, мабуть, дуже праведним чоловіком, бо бабуня говорила, що він піде до неба. У моїй дитячій уяві, я не міг ніяк собі уявити, як то він зайде до неба. Небом був у мене небесний звід. Ще пригадую собі, що коли похоронний похід уже дійшов до церкви, то я заглядав через вікно, де є та висока драбина, що по ній він полізе до неба. Моя пам'ять сягає в мій дуже вчасний дитячий вік. Пригадую собі, немов би в сні, як лікар щепив мене проти віспи, а я тоді не мав ще повних два роки. Однак цей спомин виринав неначе з якоїсь мряки. Зате пригадую собі дуже добре положення парафіяльного дому в Яйківцях, Протезах і в Наставщині. 1866-го року маршували через Наставщин жовніри на пруську війну. Тоді я цілими годинами висиджував на плоті, щоб побачити військо й почути музику. Було мені тоді майже чотири роки.

Із народнього життя того часу не пригадую собі нічого.

Моя мама й бабуня говорили з собою і з татом завжди по-польськи, однак до нас дітей не говорили інакше як тільки по-руськи (тобто по-українськи). Це був дивний перелім. Мама з бабунею не могли прямо наломитись до того, щоб говорити з собою по-руськи, але з дітьми не говорили інакше як тільки по-руськи. Моя мама й бабуня мали добру освіту.

Коли мій прадід по мамі, о. Ковшевич разом із жінкою, то є моєю прабабкою, померли в одному тижні на холеру (не знаю в котрому було це році, здається, з початком 19-го століття), тоді по о. Ковшевичеві залишилося 4-ро маленьких сиріт. Найстарша була моя бабуня Софія, далі Параскевія, що пізніше була жінкою о. Данила Танячкевича старшого, Марія, що була замужня за Левицьким, колишнім писарем мандаторії за панщини і властителем кільканадцятьох моргів поля в Горбкові коло Тартакова, пов. Сокаль. Його син пішов у світ, навчився кравецтва й пізніше відчинив великий, першорядний кравецький варстат у Чернівцях на Буковині. По смерті прадідів Ковшевичів, забрав до себе тих четверо дітей о. Левицький, колишній парох Тартакова. Яка то була родина я напевно не знаю, але мені здається, що жінка о. Левицького була сестрою о. Ковшевича⁶).

Ті діти виховалися в о. Левицького й кликали його татом, а його жінку мамою. Отець Левицький мав своїх 4-ох синів: Еміліяна, що був парохом по батькові в Тартакові, Ієроніма, що був парохом у Корчині, і двох світських. Один з них був суддею у Львові, о другий побував у багатьох столицях світу. Він був актором у німецькому театрі в Відні. Говорив завжди по-німецьки. Оже-

⁶) Ковшевичі походили з Литви, а властиво з Білорусі. У Сокалі жили дві старушки, незамужні Ковшевичівні, дуже багаті. Вони померли без заповіту. Моя мама намагалася доказати, що вони були її своячками, їздила до Вільна вишукувати метрики, але те їй не вдалося. Майно забрала держава.

нився з багатою жінкою, але все майно втратив і опинився на старі літа у свого брата в селі Тартакові, здається мені, що й там помер.

Найстарша з Ковшевичів, моя бабуня Софія, виховувалася у дворі графа Лянцкоронського в Тартакові, тобто вчилася разом із його доньками, для яких він удержував учительок музики й інших предметів. Моя бабуня вийшла заміж за Кирила Трильовського, що був пізніше священиком, у молодому віці. Її весілля відбулося в Миколаєві в о. Данила Танячкевича старшого. Отець Кирило Трильовський, мій дід по-матері, був сином о. Трильовського з Белза. Він мав брата о. Йосифа Трильовського, що був батьком адвоката Кирила Трильовського.

Моя бабуня Софія повдовіла дуже молодо, маючи лиш одну дитину, мою маму Анну. Як вдова повернулася вона назад з дитиною до о. Левицького до Тартакова.

Коли моя мама підросла, то також вчилася з дітьми доньок графа Лянцкоронського. Однак те не тривало довго, бо вже в 14-му році життя вона вийшла заміж за о. Іларіона Тарнавського, мого батька. Її весілля, подібно, як колись моєї бабусі Софії, відбулося також в о. Данила Танячкевича старшого.

Щодо характеристики моєї бабуні Софії з Ковшевичів Трильовської, то можу її подати докладно, бо я зацікавив собі свою бабуню добре, яка померла тоді, коли я вже був парохом у селі Манаєві, пов. Зборів. Померла вона в глибокому віці, маючи майже 90 років життя, у мого молодшого брата Лонгина Тарнавського, що тоді був народним учителем у Чистопадах, близько Залозець, пов. Броди. Там мою бабуню похоронили.

Моя бабуня посвятила ціле своє життя для родини. Сирітство від найвчаснішого дитячого віку виробило в ній велику терпеливість і глибоку покору. Відзначалася вона також великою вдячністю, глибокою вірою й замилюванням до праці. Прикладом свого життя, можу сміло сказати, майже святого, притягає вона свою родину до правдивого християнського життя. Будучи найстаршою сиріткою Ковшевичів, жила на ласці о. Левицького й

займалася вихованням молодших сестер і брата, коли вони попідростали. По-руськи (тобто по-українськи) не вмiла вона нi читати, нi писати, однак дуже добре володiла руською мовою у словi. Анi моя мама, анi бабуня, не мали ще тодi народньої руської, тобто української свiдомостi, в нинiшньому розумiннi. То був рiк 1820-ий, або децю пiзніше.

Однак пiзніше рух о. Маркiяна Шашкевича вже мав вплив на багато родин. Наприклад, у о. Юстина Тарнавського, пароха Пiдлiсся, що був жонатий з дочкою о. Козловського, пароха Утiшкова, була вже розмовна руська мова, бо о. Козловський стояв у близьких взаємовiдносинах iз о. Маркiяном i в оточеннi о. Маркiяна той народнiй рух був уже помiтний.

Пригадую собі, що мiй стрий о. Емiлiян Тарнавський оповiдав менi, як то вiн i мiй батько Iларiон служили 1848 р. в народнiй гвардiї i боролись "за нашон i вашон вольносьць". I це не було дивно. Молодь було легко заманити кличем свободи за визволення народу з панщини. Цей рух мав вплив на багатьох польських шляхтичiв. Васiлевскi, властитель Юськович, близько Олеська, знiс панщину перед тим, заки Австрiя надала свободу 1848 р.

Мiж польською шляхтою того часу були деякi великими демократами (точнiше польськими патрiотами — примiтка ред.), що ненавидiли Австрiї, Метернiха й австрiйських цiсарiв.

Мiй вуйко о. Йосиф Авдикович — надзвичайно свiтлий чоловик, оповiдав менi, що граф Замойскi одягався завжди так само як люди в його селах, тобто по-селянськи. Оженився вiн теж iз селянкою i мав з нею кiльканадцяттеро дiтей. Лишив їй усi великi добра й титул графинi. А коли 1848 р., молоденький ще тодi цiсар Франц Йосиф прибув до Львова, то граф Замойскi напередi своєї палати, коли увечорi вiдбувалася iлюмiнацiя мiста й цiсар об'їздив мiсто, поставив i освiтив такий транспарент латинською мовою: "Нос сумус регум електорес, тираннорум детрузорес" (що значить, "Вибираємо цiсарiв, але пограняємо тиранiв"). Граф Замойскi

вітав цісаря в селянській одежі. Отже за тим кличем свободи, хоч він виходив з польської сторони, пішло багато нашої руської (як нас тоді звали), ще цілком національно несвідомої інтелігенції

Мій батько о. Іларіон Тарнавський, походив із численної священицької родини. Мав п'ять братів і три сестри. Був сином о. Юліяна Тарнавського, пароха Ясенова, пов. Броди. Мама матері тата була з роду Дольницька, донька пароха з Залозець. Мій батько був найстарший в родині, а після нього була Олена, що вийшла заміж за о. Йосифа Авдиковича, що пізніше був парохом Ясенова. Третій був Еміліян, парох Барилова і батько генерала Мирона Тарнавського; четверта була Софія, що вперше була одружена з о. Малицьким у Дубні, пов. Броди, а повдовівши, вийшла вдруге заміж за о. Антона Гутковського, колишнього пароха в Старих Залізцях; п'ятий був о. Віктор, колишній парох Смержева, пов. Броди; шостий був о. Юстин, колишній парох Підлисся, пов. Золочів; сьомий — о. Захарій, парох Мшани, пов. Зборів, що скоро повдовів; восьма була Марія, що була одружена з учителем Іваном Петришином. То була велика родина, переважно священицька з діда-прадіда.

Мій дідунь по-батькові, о. Юліан, був теж сином священика Михайла з Верхобужа. Він мав теж кількох братів, а саме: Аполона, кол. пароха Верхобужа, пов. Золочів, де впливає ріка Буг, Филимона, кол. пароха Полоничної, пов. Камінка Струмілова, і Платона, кол. пароха Мшанця, пов. Тернопіль. Чи були які сестри в мого дідуня, о. Юліяна, мені не відомо.

Отця Михайла, мого прадіда по-батькові, убив грім під півкопою, у часі жнив.

Моя прабабка, жінка о. Михайла, з роду Авдиковська, була донькою пароха в Підлиссю, о. Авдиковського, що був дідом о. Маркіяна Шашкевича. Мати о. Маркіяна Шашкевича була сестрою моєї прабабки.

Отець Михайло, кол. парох Верхобужа, був сином Петра, але хто був той Петро, де він проживав і звідки

походив, ніхто з молодшого покоління Тарнавських уже докладно не знає⁷⁾.

Коли я від'їхав до Львова на науку до 4-ої народної кляси, то мама дала мене на станцію до вдови п-ї Цегельської, матері о. Теодора Цегельського, пароха Струсова (ще живучого, тобто 1931 р., коли я писав ці спогади). Там мешкав також мій старший брат Юліян, що був уже в 6-ій гімназійній клясі.

Олекса Танячкевич, син о. Данила з Миколаєва, був теж уже в 6-ій гімназійній клясі і там мешкав. Далі жили там: два Богачевські (Сильвестер — у 4-ій гімн., батько архієпископа Константина Богачевського і Петро — (у 3-ій гімн. кл.), обидва були синами о. Богачевського з Плугова, Олекса і Іван Зафійовські, сини о. Зафійовського з Цішок, пов. Золочів (Олекса був правником, а Іван ще учнем 8-ої гімн. кл.), два Давидовичі, сини о. Давидовича з Сенькова, близько Радехова, Семен Чмола, Йосип Цегельський, екстерніст теології, син. о. Цегельського з Голоскович, син нашої пані, Теодор Цегельський, учень 3-ої гімн. кл. і її донька Йосифіна, Олена, донька о. Богачевського з Плугова, що пізніше вийшла заміж за о. Корнила Дудикевича і панна Чайківська, донька пароха з Тростянця, пов. Золочів. Пані Цегельська, двоє по священникові, парохіві Закомар'я, була сестрою о. Богачевського, пароха в Плугові. Всі, що були в неї на станції, були посвоячені за винятком п-ни Чайківської,

⁷⁾ Є традиція в родині, що він прибув до Галичини з Східної України, 1711 р., був полковником, мабуть, Мазепинської армії. Він залишився в Галичині, Мав сина, Михайла, що був священником і дав початок великій священницькій родині.

З молодшого покоління Тарнавських, священником був лиш один о. Євген Іван Тарнавський. Він був онуком о. Еміліяна Тарнавського з Барилова, а сином о. Еміліяна Тарнавського, пароха Куликова, пов. Радехів.

З краю надійшла вістка, що о. Є. І. Тарнавський помер 23-го жовтня 1964-го року у Львові, на 70-му році життя, бувши старшина УГА, братанич генерала Мирона Тарнавського (прим. ред.).

що з ніким там не була посвоячена. Пані Цегельська ви-
наймала кухню і три великі кімнати в домі Ставропігій-
ського Інституту, на другому поверсі, з виходом на вул.
Руську. У неї тоді, тобто від 1870-го аж до 1874-го року,
гуртувалося багато гімназистів, теологів та іншої універ-
ситетської молоді.

Я прийшов до неї на стацію 1873 р., однак знаю, що
вже перед тим, були в неї на станції кілька років такі
студенти: Соловські з Переволочної, що з них один вже
виїхав зі Львова на медичні студії, а другий, здається,
ще був студентом теології й багато інших.

Я пригадую собі добре, що жила тоді, також у Льво-
ві п-і Юліяна Сметана, бездітна вдова по парохіві з Ту-
ря, пов. Золочів, і пані Копач з доньками та сином Кип-
ріяном, вдова по парохіві Підлисса.

Усі три вдови жили з собою. Товариське життя у них
було дуже оживлене. У них мешкали учні німецької та
Академічної гімназії і університетські студенти. Дуже
часто їх там багато сходилося, забавлялись і дискутува-
ли на різні теми. Пані Ю. Сметана була сестрою о. Мар-
кіяна Шашкевича. Вона провадила свій дім у Львові ли-
ше по-руськи й виховувала двох синів Маркіянового бра-
та, о. Володимира, що помер у молодому віці, у душі
руському (тобто українському). Ті хлопці Шашкевичі
вступили пізніше до військових шкіл, дослужились висо-
ких ранг у кавалерії австрійської армії і були свідомими
русинами.

У моїх стріїв і тіток розмовна мова була польська,
за винятком о. Юстина і учителя Петришина, тільки з
дітьми говорили в усіх тих родинях по-руськи. Розмовна
мова в домах трьох згаданих удів була руська (тобто
українська). Молодь між собою говорила по-руськи.
Москвофільства між ними не було, але й український рух
ще не був помітний. Це був рух руський.

Часто чув я там про "Академічний кружок". Переду-
сім, Олекса Зафійовський був там проводирем, а навіть
головою. У кожному випадку доми тих трьох вдів підтри-
мували руське життя у місті Львові й у тому їх велика
заслуга, бо з тих студентів, що там мешкали та перебу-

вали завжди в руській атмосфері, вирости пізніше визначні працівники на українській ниві. Між ними я був наймолодший і старші завжди посиляли мене по тютюн, папірці та сірники. Я один був у народній школі, вправді вже в 4-ій класі, але ще не в гімназії. Школа, що до неї я ходив, приміщувалася при Трибунальській вулиці. На долині була суконна крамниця Товарніцького. Директором тієї школи був старенький Филімон Юркевич, син священика, якого брат був парохом у Германові, львівського повіту. Директор школи Ф. Юркевич іспитував мене, коли я хотів записатися до 4-ої класи. Мене приготував добре до іспиту з німецької мови вчитель Бедрій, аде мені бракувало одного — я не вмів говорити по-польськи, а та школа мала польську викладову мову. Директор почав питати мене по-польськи, але скоро пізнав, що я втратив відвагу й тоді почав питати мене по-руськи. Я прийшов незабаром до себе, і все пішло добре. Він дав мені картку до 4-ої класи, де вчителем був Матковський, також русин, молоденький, елегантний і дуже вродливий чоловік. Директор Юркевич одягався також елегантно, але в дуже дивному стилі. Носив ясні штани, шовкову чи вельветову камізелку, синій сурдут до стану і ясно-попелястий циліндер, елегантну палицю, сині окуляри, стоячий, замкнений, твердий комірць і чорну краватку. Проти дощу, хоч би й була погода, мав завжди на собі гранатову накидку без рукавів, що запиналася на запинку, калоші, парасоль і носив постійно якісь, у трубку звинені шкільні папери. Він був уже цілком сивий, а властиво білий, лице мав черстве рум'яне й завжди тримався просто.

Коли я здав іспит, то він дав мені олівець, лінійку й радирку за добре знання німецького "коменюша" (елементарний підручник німецької мови) і за табличку множення. Коли він зустрічав мене на коридорі чи на вулиці, завжди вітався зі мною по-руськи і кликав мене поіменню, бо я мав таке саме ім'я як він — Филімон. Учитель Матковський походив також із священицької родини.

Рисунків і каліграфії учив нас учитель Свидницький, також русин. Він часто вживав ремінця на "шлямазарників", що своїх зшитків не тримали чисто, хоча сам він не виглядав культурно, з огляду на свою зачіску, одіж та черевики. Зате вчитель Матковський був вичесаний і вистроєний як лялька. Йому подібного вчителя щодо такту й елегантности, я пізніше не зустрічав, ані в гімназії, ані в університеті. Він учив добре й вмів знаменито вдержати дисципліну, хоча ще був цілком молодим учителем. Часто його заступав учитель Федорович, також русин. У тому учительському зборі був лиш один поляк — професор Топольніцкі. Викладова мова була польська. Катехитом був о. Чемеринський, капелян митрополита Йосифа Сембратовича, а пізніше парох Золочева. Він учив нас не лише катехизму й біблії, але також співати різні руські пісні. Я думаю, що на той час, то була освідомлююча праця. Ту школу переіменили пізніше на школу вправ учительського семінара. У класі було більше русинів чим поляків, що й нині мене ще дивує, бо школа приміщувалася у самому серці Львова.

У неділю рано русини (українці) йшли завжди на Службу Божу до Успенської церкви. Моїми шкільними товаришами були в тій школі, Кормош, пізніше адвокат у Перемишлі, Олександр Лисяк, адвокат у Львові, Тучапський, учитель народної школи, опісля директор школи в Соколівці, обидва сини священників. Інші русини в класі, то були сини сторожів, дрібних купців і низьких судових урядників. Згадане вище свідчить про те, що руський елемент у самій середині міста Львова був тоді численний, але несвідомий (рік 1873).

Рік науки я закінчив добре і, одержавши гарне свідоцтво, поїхав із моїм старшим братом Юліаном і Олександром Танячкевичем на вакації до Миколаєва. Яка це була тоді радість! Це був мій перший приїзд зі Львова до Миколаєва. Мої шкільні товариші з Миколаєва прийняли мене гурмою і привітали. Між ними найспосібніший був Гриць Мартищук, син багатого газди. Я, розуміється, приїхавши зо школи зі Львова, виглядав, принаймні, як професор з якогось університету. Але, скоро, ми жи-

лися знову, поробили вудки, сітки на рибу й цілі вакації ловили рибу, раки, купалися або на пасовиську випробували коні й лошаки в перегонах. Також я часто ходив з Бачком, старим пастухом за губами й грибами в ліс. Моя бабуня Софія Трильовська мешкала вже постійно в о. Данила Танячкевича старшого й помагала в господарстві. Також моя мама, мій молодший брат Лонгин і сестра Іванна були ту вже від 1872-го року, тобто, відколи залишили Наставщин.

II

БАТЬКО І СИН—о. ДАНИЛО ТАНЯЧКЕВИЧ, СТАРШИЙ І о. ДАНИЛО ТАНЯЧКЕВИЧ, МОЛОДШИЙ.

Мій стрий о. Еміліян Тарнавський, парох села Барилова, повертаючи додому по відвідинах моєї мами після смерти мого тата, забрав мене відразу з собою, бо мені вже був час іти до школи на науку. Мав я вчитися в домі о. Данила Танячкевича старшого, в Миколаєві. Він був швагром моєї бабуні Софії, бо сестра бабуні, Параскевія, була жінкою о. Данила. (З того довідуємося, що автор "Спогадів" вже від народної школи починав науку в Миколаєві, правдоподібно 1870 р. — прим. ред.). Таких безінтересовних, гарних і щирих людей в сьогоднішніх часах годі знайти. П-во Танячкевичі прийняли маму, бабуню і нас четверо сиріт, коли ми мусіли залишити Наставщин, до своєї хати як рідних. За нашою мамою, що кликала о. Данила вуйком, а його жінку тетою, і ми діти їх так само кликали.

Миколаїв, пов. Броди, — це було багате, велике село на самій російській границі, з двома присілками, Адамівкою і Стирківцями. Лежало воно над рікою, що вливалася до ріки Стиру в Стримільчу. Дальше пригадую собі, що в тій ріці було багато всякої риби. Знову по лівій руці та й правій простягалися над нею гарні сіножаті, а місцями були й багна, зарослі шуварем та тростиною, де виводилося багато водяного птацтва.

Миколаїв — це вже був тип волинського села. Воно лежало в долині, мало гарну пшеничну землю. На півдні здіймалася невисока гора з сосновим лісом, де було багато суніць, черниць, грибів, а на півночі, вже по російській стороні, були вищі горбки, покриті лісами, в

яких було багато черешень. З південної гори було видно Берестечко*, на північних горбках, уже заграницею.

У Миколаєві я застав ще стареньку церкву, хоч уже була збудована велика нова, дуже гарна дерев'яна церква. Нову церкву, зараз після її вибудування, почали розмальовувати. В тих сторонах розписували церкви брати Мриглодовичі з Пониковиці Малої, а) близько Бродів. Нова церква мала три великі бані, покриті бляхою. Пригадую собі дуже добре будівничого тієї церкви, Івасенка. Він мав дуже гарного пса, ірландського сетера, та гарну стрільбу, що мене дуже інтересувало. Під час посвячення церкви, Івасенко закладав ще хрест на головній бані. Коли там закінчив роботу, то скинув згори сокиру, і вона застрягла вістрям у землю. Злізши з бані й побачивши це, Івасенко сказав: "Це моя остання церква, яку я збудував, бо коли сокира застрягла вістрям у землю, то це ворожить мені скору смерть". Справді, він незабаром помер, дарма що був ще в силі віку.

Я думаю, що посвячення цієї нової церкви було 1870 року. Я приїхав зі Львова до Миколаєва на празник св. Параскевії в місяці листопаді, і саме тоді було посвячення нової церкви. Тут я застав багато гостей, мені зовсім незнайомих і чужих людей, так що зразу було мені дуже прикро.

Дім о. Данила Танячкевича старшого був наскрізь свідомий український. В їхній хаті я перший раз побачив портрети Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, письменниці Марка Вовчка й гетьмана Богдана Хмельницького. Під портретом гетьмана було написано: "Пан Хмельницький добре вчинив, Польщу побідив, Волощину засмутив, Україну звеселив, тогди була честь і слава, козацькая справа, сама себе на сміх не давала, неприяте-

*) Місто над Стиром, на Волині, знане з бою військ гетьмана Богдана Хмельницького з польською армією, 1651 р. Після зради татар полковник Іван Богун врятував частину козацького війська (примітка ред.).

ля під ноги доптала”⁸⁾). Ніде в житті пізніше мені не траплялося більше бачити того портрету. Всі ті портрети висіли в т. зв. гостинній кімнаті, крім них були ще там два гарні образи ручної мистецької роботи. Туди рідко хто заходив. У цій гостинній кімнаті було велике дзеркало в золочених рамах, мала канапа, столик і кілька крісел у ренесансовім стилі. Підлога була біла, без диванів, тільки чисто вимита. Була тут також цегляна піч, виправлена на біло, в якій палили взимі з сіней у довгій грубі, тоді, коли сподівалися гостей. Коло гостинної кімнати було довга заля, що з неї було чотири виходи. Один на північ до сіней, другий на південь на ганок і городець, третій на схід до спальні, а четвертий на захід до гостинної кімнати. В тій залі стояв довгий чорний стіл, дерев’яні крісла і довга канапа. Це була гостинна їдальня, де відбувалися всі урочистості. В тій їдальні, в повнічно-східній стіні, було віконце, що через нього подавали страви з кухні. Далі на схід була спальня з бюрком о. Данила. Коло бюрка, в куті, стояли цибухи від файок, різної міри, закривлена палиця (костур), висів ”трэнзель”, то є вуздечка на коня до їзди верхи. На бюрку була порцелянова тютюнярка, що на ній сидів китаєць з довгою косою на голові, якого я завжди подивляв. Очевидно, містилися тут метрики і парохіяльні документи. Це було санта санкторум о. Данила, якого нікому не вільно було дотикатися. З боку, на стіні коло бюрка, висів старосвітський годинник з вагами, що шипів, коли мав бити години. В тій кімнаті було також два ліжка, де спав о. Данило і його жінка. Зі спальні на північ, був вихід до кімнати, що в ній стояв стіл, ліжко, кілька крісел, шафа з посудом і великий запічок, де можна було й виспатися. На захід з тієї кімнати був вихід до пекар-

⁸⁾ Лиш одного не сказано, що Переяславська Угода 1654 р., укладена між гетьманом України Богданом Хмельницьким і московським царем Олексієм Михайловичем, запровадила Україну під кормигу Москви, що так виразно висловлене в пісні ”Вже більше літ двісті, як козак в неволі...” (примітка ред.).

ні, як тоді називали кухню, де перебувала челядь, то є дівчата. Там була піч з припічком і кухня з боку, як її називали "ангельська". З кухні на захід був вихід до сіней, де стояв великий припічок з довжезною грубою, а на тім припічку великі баняки, в яких варили різні страви в більшій кількості. Далі на захід від сіней, були двері до комори, де стояли різні скрині, повні всякого добра, і жердки, що на них була понавішувана всячина. А на схід був вихід на піддашшя, де в літі завжди стояв стіл, що за ним челядь обідала, полуднувала й вечеряла. Вікно з кухні виходило на те піддашшя. З піддашшя на схід були двері на стрих.

Хата була дерев'яна, побита гонтами, з двома коминами. На дворі коло піддашшя стояв великий стовп. До цього стовпа було прикованих кілька залізних коліщаток, що до них прив'язували коней-верхівців. Дороги в тих часах, особливо восени, були неможливі, щоб їхати возом. Тому сусідські священики відвідували себе, звичайно, їдучи верхи, а осідланих коней переважно прив'язували до того стовпа. З того стовпа була драбина на дах. На північ від хати був город і через город стежечка до церкви. Господарські будинки та стайні були на північний схід від хати, вдолі городець, а за ним дорога, що нею в'їздилося через браму на подвір'я. За дорогою була криниця з журавлем і коритами на воду для худоби, а далі садок. На захід від хати був город, а за ним стодола, від півдня був городець, огорожений жердинами й штахетами та обсаджений черешнями. Напроти хати, недалеко ганку, росли дві груші над дорогою. Ганок був обсаджений диким виноградом. На городці були червоні півонії, що вчасною весною гарно розцвітали, корчі коралини й грядочки, обсажені камінною рожею. Вліті городець завжди був гарно оброблений та обсаджений айстрами, левконіями, бальзамами, резедою й іншими літніми квітами. Також було багато чорної мальви, що її квіти збирали й сушили, мабуть на фарбу до крашення. Ще нині, як нагадаю собі той городець, то немов чую той милий запах квітів, а зокрема резеди. Напроти брами, котрою в'їздилося на подвір'я,

ішла дорога на полудне, де на роздоріжжі стояв дерев'яний хрест з бляшаним розп'яттям. Хрест обсаджений був рябиною, що восні красувалася червоними ягодами.

Комунікації з світом не було ніякої, бо польські дороги були зле вдержувані. Найближче містечо Щуровичі на південному сході було віддалене добру милю. Там була й пошта. На схід був присілок Стирківці, а на захід найближче село Увин. До Бродів було чотири милі дуже злої дороги лісами й пісками. Найближчий лікар жив у Лопатині, дві милі дороги. Пригадую собі того старенького лікаря. Називався Міллер, був дуже симпатичною людиною та добрим лікарем. Епідемії як: тиф, червінка, шарлятина й холера забирали безчисленні жертви майже кожного року. Звичайно більше дітей родилося чим вмирало, бо люди були заможні, як: Січевські, Мартищуки, Бакуські, Худоби, Куники та багато інших. Двірський обшар був великий, около дві тисячі моргів поля. Властителем був поляк Францішок Паржельські. Він мав також гуральню. На фільварку бідніші люди мали зарібки, а передовсім сокирники в лісах і фірмани. Це був час, коли після панщини властители двірських обшарів вже починали вирубувати та корчувати ліси. Паржельські був старим кавалером і свої загосподаровані добра залишив у доброму стані двом молодшим синам свого брата, котрі впродовж кількох літ все розтратили і цілий маєток перейшов у жидівські руки. Така сама доля зустріла майже всі менші польські маєтки. В околиці Миколаєва було багато польських родин, що потратили гарні маєтки: у Смержеві — Томанки, в Завидчі — Карневські, в Увині — Висоцькі, в Барілові — Мержинські, в Сенькові — Васілевські. Як довго їх старі батьки господарювали, то маєтки добре трималися, бо батьки їх пильнували і не бавилися в панів. Коли ж прийшли їх діти, що вже виховувалися в Дублянах і поза границями Галичини, тоді так "газдували", що всі маєтки забрали жиди — їх арандарі.

Всі діти о. Данила Танячкєвича були виховані в українськїм дусі. Навколо всі сусіди, а між ними два мої стрії, були русинами, читали москвофільські часописи

"Слово", потім "Проломъ", "Червоная Русь", і хоч не були москвофілами, але австрофілами, то зі словом Україна не могли ніяк погодитися й завжди уважали українство польською інтригою. Отже нині вважаю це великим характером, було бути в тому часі свідомим українцем посеред моря русинів, москвофілів і польонофілів. Отець Данило Тянячкевич старший був дуже читаний. Я бачив у нього: "Кобзаря", "Мету", твори Пантелеймона Куліша, Марковички (Марка Вовчка — прим. ред.), а також усякі твори польські, німецькі й французькі, хоч не знаю, чи він говорив по-французьки. Життя вів дуже педантичне, нікуди не виїздив. Пильнував церкви, школи, хоч у тих часах ще майже ніхто про школу не дбав. Мав церковний хор тоді, коли ще ніхто теж про хор не думав. Хор зорганізував о. Іван Каранович, зять о. Тянячкевича. В тих сторонах подорожував абсолювент богословії Горецький, він перший в Галичині займався організуванням хорів і підучував диригентів. Це могло бути 1877-го або 1879-го року.

Отець Данило Тянячкевич старший заложив громадський шпихлір. Громадські шпихлірі були одні з наших найстарших установ по селах і найбільше розповсюджених у давніх часах. Про ніякі інші установи тоді ще ніхто навіть не думав, коли вже були громадські шпихлірі. Початок їх сягає певно ще панщизняних часів. Такий шпихлір поставав різними способами. Осінню господарі зносили добровільно й зсипали якусь малу скількість збіжжя, що його опісля у потребі випозичали під умовою, що позичальник зобов'язувався віддати її осінню, з малими відсотками у збіжжі. Або поставав такий шпихлір із збору збіжжя з парафіяльного поля, що його господарі засівали на спілку. Будинок такого громадського шпихліра будували з громадського дерева. Коли це був церковний шпихлір, то його управою займалися церковні провізори або вїйт. Громадські шпихлірі були дуже помічними установами. Однак у новіших часах їх за-недбали.

Так само існували церковні пасіки для продукції во-ску на церковні свічки. Церковні пасіки були в багатьох

громадах, коли пасічництво велося ще старим способом, у колодах, а не в уликах "джерзонах". Тоді це ще не вимагало ніякого труду ані науки. Зловив хтонебудь роя, насипав у колоду, та й рій сам собі господарив. Восени жиди купували колоди з їх мухою, медом і воском, або церковний паламар сам муху вибив, мід видушив, а з воску робив церковне світло. В літах добрих на мед і рої церква мала поважний дохід. Але, коли прийшло поступове бджільництво й вже треба було вчитися, як коло бджіл ходити, церковні пасіки перестали існувати. Старим способом вже тяжко було тримати бджоли через знищення лісів, у яких колись бджоли збирали подостатком меду й вошини з лісових дерев.

Отець Данило Танячкевич старший організував у Миколаєві ще позичкову касу "Закомарська Правда", щось на взір Райфайзенок. Він завів також тверезість у селі й дбав про поступове господарство. Сам любив дуже господарство, а особливо коні, яких казав все добре доглядати і рідко вживав їх до роботи.

Службу Богу відправляв він щодня дуже раненько. Після Богослужби — кава, файка й читання. Обід був звичайно між десятою й одинадцятою годиною. По обіді відпочинок. Вікна в спальні мусіли бути заслонені й годину чи півтори відпочивав. Опісля, звичайно, любив проїхатись верхи, поглянути на ниви та сіножаті й вертався вчасно додому. Спати клався дуже скоро, за те в літі у третій годині зранку вже був на Службі Божій. Якого він додержував порядку, коли постарівся, не знаю, бо коли я вже став священником, пішов в інші сторони і мої взаємини з тією родиною були доволі рідкі.

В неділю, літом, Богослуження звичайно кінчилося приблизно в годині 9-ій ранку. Його проповіді були дуже добрі, популярні та короткі. Отець Данило Танячкевич старший прийшов на парохію до Миколаєва по о. Москалевськiм, т. зв. Луцаку, що був висвячений у Луцьку, приблизно 1846 р. У таких часах священників луцаків майже нігде вже не було, бо створилася вже була Духовна семінарія у Львові (при кінці 18-го ст.). Отець Авдикевич з Ясенова оповідав мені ще багато про тих

священиків-луцаків. Луцаки, це були священики, ординовані у Луцьку. Вони були священиками з низькою освітою, або й без жодної, що їх пан-колятор, властитель села, післав на коротку науку й за яких свячення зложив єпископові певну приписану таксу та й давав їм парафію у своїм селі. Вони майже нічим не різнилися від селян. Коли прийшли нові священики з Духовної семінарії, то вони вже мали вищу освіту й більші вимоги, так що нарід не скоро до них привик, не дуже їх любив і називав їх "німецькими ксьондзами".

Як довго о. Москалевський був парохом у Миколаєві, не знаю. По його смерті прийшов молодий о. Данило Танячкевич старший. Парафія була дуже занедбана, вкорінене п'янство, тому о. Данило взявся інтензивно до праці, щоб парафію зреформувати. Тут здібність і фізична сила о. Танячкевича зробила багато. В неділю ціле село, фіра за фірою, виїздило на торг і на дозвілля до містечка Щурович. Треба було це спинити. Головна дорога до цього містечка йшла біля приходства, коло хреста на роздоріжжі, то, бувало, що о. Данило з війтом та присяжним ставали на тій дорозі й завертали людей, а війт карав арештом. Все ж таки деякі з них вихоплювалися пільними доріжками, але й там не пішло їм насухо, коли опісля довідався про це о. Данило. В корчмах люди запивалися, тож коли не помагала наука в церкві, він ішов до корчми з палицею і розганяв музику й пияків. Отець Данило Танячкевич оповідав мені, що коли він прибув до села Миколаєва й провадив похорон, то люди з тілом й процесією ставали коло корчми. Хоругви і хрести поспирали на корчму та йшли до шинкаря попрацати його іменем помершого й при тому закропитися. Чимало намучився о. Данило, поки вспів повідчувати людей від того поганого звичаю.

Сам одягався дуже скромно. Чоботи, блюзку, камізельку і штани робили йому місцеві ремісники або жид із Щурович. Зимою носив теплий кашкет із навушниками, а літом білий личковий капелюх.

Дім його був прибіжищем всієї бідноти в селі. По бл. пам. о. Москалевським лишилися сироти, дві дівчин-

ки, Маруся і Гануся. Він дав їм на мешкання дяківку, зідступив кавалок городу й кілька фір дров. Майже цілу зиму пересиділи вони в кухні на приходстві, дерли пір'я та скубали вовну. Вони нічим не різнилися від селянських доньок. Ходили так само одіті. Читати ані писати не вміли. Була в о. Танячкевича сліпа служниця Настя, що доглядала безрог. Всі кутки хати й обійстя знала й жодного проводаря їй не було потрібно. Отець Данило любив її найбільше, бо була вірною та щирою людиною. Тримав її до смерти. Челядь в нього працювала впродовж довгих років. Нераз бідні сироти забирав до себе, виховував їх і вивінував. Правда, там був великий достаток. Дробу, качок, свиней, овець, телят і коров було подостатком. Челядь обував та одягав, бо тоді найбільше служили за чоботи, кожух, опанчу, шапку, шмаття та й кілька ринських. Їсти було подостатком, хоч і роботи було доволі. Господарі з села помагали вивезти обірнику, зорати, засіяти, вижати, скосити та додому звести.

На приходстві в о. Данила служив старий пастух Іван Бачок. Він, бувалець замолоду, вмів оповідати чудові байки та пригоди зо свого життя. Вечорами, після вечері, вся челядь збиралася в кухні, дівчата пряли, старі дерли пір'я або скубали вовну, а старий Бачок оповідав байки. Я його любив дуже слухати, хоч бабуня, що її я кликав тіткою, гонила мене спати, то я зі свого ліжка потихо вихоплювався, щоб слухати Бачка. Він, бувало, каже: "Принеси горілки, то ще байку скажу". А горілка завжди стояла в бочілці в кімнаті, коло кухні в шафі. То я, бувало, щоб не збудити бабуні, винесу келішок горілки і вже є нова байка. Милі то були часи мого дитячого побуту в Миколаєві. До того був там ще піддячий, Семен Шостақ, що його дуже любив о. Данило. Він уже вмів читати. То, бувало, вечорами читав, а всі слухали. Читав він раз оповідання "Вій", Миколи Гоголя. Ми всі слухали глибоко поза північ. Мені опісля цілими ночами снилися відьми. Пізніше його забрали до війська й ми всі за ним жалували, бо служив десь далеко між мадярами більш ніж три роки. На місце Шостака взяли ін-

шого піддячого, Гриця Гаврилюка. Той був дуже милий молодий хлопець, але заслаб на сухоти і помер.

Коли я вже навчився читати, часто вечорами, взимі, читав до пізньої ночі твори Шевченка. Челядь і жінки, які походилися з кужелями на приходство, любили слухати поеми "Наймичка" і "Катерина" та часто плакали при тому. Це був, так би сказати, рід першої читальні. Тоді ще в кухні лямпами не світили, а палили на припічку сосновими скалками. Скалки тріщали й давали досить ярке світло. Того припічка і скалок завжди пильнував наймолодший пастушок, що був на приходстві. В кімнатах уже світили висячу або стоячу лампу. Часто ще вживали лійових свічок, а під час великих урочистостей мільових (стеаринових).

Мене мама вислала на науку до Миколаєва, а сама з бабунею і меншими дітьми, Льонком і Іванкою, ще мешкала в Наставщині майже три роки. В тому часі був у Миколаєві добрий учитель, Іван Бедрій. Походив він із Угнова. Мав знамениту методу й дав мені дуже добрі початки. Приходив на приходство після навчання в школі вчити мене і доньку о. Данила, Талюню. Був гострий і я його дуже поважав та слухав. Він приготував мене за неповна три роки до четвертої нормальної кляси, що її я вже закінчив у Львові. В літі ходив я до школи, що була недалеко церкви. Тоді, часто по науці, забирав він ліпших хлопців на рибу, що нам було дуже до вподоби. Коли я від'їздив до Львова на дальшу науку, то холера кинулася вже в сусідніх селах, а опісля прийшла й до Миколаєва. Тоді вчитель Бедрій помер на цю недугу. То було 1873 р. Дуже багато народу вимерло тоді в Миколаєві на холеру.

Жінка о. Данила Тянякевича, Параскевія, була дуже доброго серця і запопадлива господиня. Мене любила так само, як свою доньку Талюню. Я не знаю, чи де була більше згідлива пара дітей, як я і Талюня. Ніколи ми не сварилися, ніколи не гнівалися. А яка взаємна любов була між о. Данилом і бабунею, чи то тіткою Параскевією! Завжди кликали себе "татуньцю" і "мамуньцю". Як часом мамуньця забагато говорила, тоді о. Данило звичайно

говорив. "тинди-ринди-хляп" і виходив з хати. Для мене було великою приємністю, коли о. Данило покрутив мене за вухо й сказав "смердюху". То був знак його ласки для мене. Так тихо й спокійно плило життя в Миколаєві.

Найстарший син о. Данила називався також Данило, якого завжди кликали "Дануньо". Я його запам'ятав уже священиком у Закомар'ю, пов. Золочів. Жонатий він був з донькою о. Кириловича з Війславич, пов. Сокаль. Молодий о. Данило був ідеалістом золотого серця. Практичного життя ніколи не розумів. Завзятий народовець, т. зн. українець, один з перших піонерів українського руху в Галичині. Старий о. Данило називав його завжди філософом із Закомар'я. Освідомлення Золочівщини в українській душі — це наслідки його праці. Був послом до парламенту у Відні. Пригадую собі одного разу, коли я вже був священиком, страшні виборчі надужиття діялися в Золочові й о. Данило молодший зібрав в Золочові около сто кількадесять виборців і повіз нас до Львова, щоб віддати голоси свої прямо до рук намісника, бо в Золочові діялися надужиття. Виборцеві, який не йшов за польським кандидатом, не було пощо являтися у виборчим приміщенні. У Львові ми висіли на станції Підзамче та пішли гуртом до намісника віддати голоси. Намісником був тоді граф Казімір Бадені. Ми вислали лише кілька делегатів з нашого гурту, а інші стояли перед намісництвом. Намісника ми не бачили, лиш якогось вищого урядника в намісництві, і той відіслав делегатів з нічим. Тоді о. Данило попровадив нас містом до собору св. Юра, до кардинала Сильвестра Сембратовича. У Львові похід стокількадесятьох людей вулицями міста зробив відповідне вражіння і в польських газетах була про це нотатка. До Кардинала пішов о. Данило й двох виборців, а ми всі стояли біля митрополичої палати, на подвір'ї св. Юра. Тоді Кардинал вийшов на балькон і промовив до нас, щоб ми трималися добре, а до священиків звернувся тими словами: "Прошу Вас, Отці, пильнуйте своєї пастви і освідомлюйте нарід місіями". На те відповів о. Данило: "Еміненціє, ми то робимо, але про-

симо, щоб Емініція зробили місію для старостів та освідомили їх, як по-божому переводити вибори”. На тім наша місія покінчилася і ми з нічим вернулися додому.

Життя молодого о. Данила Танячкевича — це картина муки. Він, як ідеаліст — християнин і українець, мусів зводити нерівну боротьбу на всі боки. Коли помер його тесть, о. Кирилович, і залишив шостеро дітей сиротами, о. Данило Танячкевич молодший забрав усіх їх до себе, між ними трьох хлопців — Володимира, Лева й Зенона, котрих послав до школи. Тому був вічно задовжений і фінансових зобов'язань невисилі був дотримати. В родиннім житті також щастя не зазнав, бо скоро повдовів. Мусів утримувати велику родину, свою власну й дітей тестя, о. Кириловича. Тому біда лізла до хати так, що нераз голодувала ціла родина. Його діти були фізично нездорові, тільки наймолодший Кость був здоровий і став доктором медицини. Загинув він в часі Визвольних Змагань у Східній Україні. Коли померла жінка о. Данила молодшого, Костуня, то діти забрав до себе його батько, о. Данило Танячкевич старший, і там вони виховувалися. Отець Данило молодший залишився в Закар'ї і провадив самотнє життя, як пустельник. Виїздив часто в народніх справах до Львова й промовляв на вічах. В часі місій закликавав нарід до тверезости.

III

МИТРОПОЛИТ ЙОСИФ СЕМБРАТОВИЧ — ІНІЦІАТОР АКЦІЇ ТВЕРЕЗОСТІ.

Акцію тверезости почав був митрополит Йосиф Сембратович пастирським листом "О достоїнстві чоловіка", 1876 р. Пияцтво знищило наш нарід до тла. По наших селах намножилося багато корчем. В селі Манаєві, що мало вісімсот душ, я застав 1896 р. три корчми. 1881-го року було там шість або сім корчем, як про це оповідали. Однак акція тверезости завзятого о. Сильвестра Богачевського, одного з моїх попередників, викорінила пиянство в Манаєві і я вже застав там читальню 1896 р. А й ті три корчми, що були, вже ледве животіли.

Польські пани були власниками гуралень і тому шукали збуту на горілку. Вони мали в своїх руках право пропінації, то є дозвіл продажу горілки, пива, вина, меду, араку й взагалі всіх оп'янюючих напиків, то розпивали нарід з допомогою корчмарів. Пан, властитель двірського обшару, будував корчму й винаймав її звичайно жидові з правом продавати напикки. Я ніде не бачив іншого корчмаря крім жида. Це був дуже поплатний інтерес для жидів і для пана. Пан потребував робітника на двірським обшарі. Робітникові, в своїм і жидівським інтересі, виплачував за роботу квитком до корчмаря-арендаря. Робітник, зайшовши до корчми, мусів щось випити, щоб виміняти квиток. А не один, коли зайшов до корчми, то й цілий квиток пропив із "добрими" товаришами. А квитки пан видавав у суботу вечором. Часто в суботу вечір і в неділю на п'ятику пропав цілий тижневий заробіток. Це нищило матеріяльно й морально цілу громаду. В корчмі пиянство, музика, розпуста, танці

в неділю. Молодь розпивалася і падала морально. Господарі з корчми зробили сільський парламент, де всі місцеві справи рішались за порадою жида-корчмаря, при горілці. А жид-корчмар мав наказ від пана, властителя двірського обшару, як кожную громадську справу вирішувати.

Жид мав конто майже кожного господаря і робітника в селі. А що неписьменність була майже загальна, то жид рахував, як хотів. Не ставало на горілку панського квитка, або не було грошей, то жид боргував та дописував, аж поки не забрав ґрунту й не вигнав з хати господаря. (Пригадую собі, що на ту тему була надрукована брошурка Володимира Навроцького під заголовком: "Подвійна крейдка"). Це була звичайна процедура з пияками. В хаті, забраній від господаря, жид приміщував когось із своєї родини, або з поблизького містечка спроваджував жидівську родину й відкривав крамничку. Так множилися жидівські родини і жидівські крамниці на наших селах, а селянські родини, вигнані з хати і з ґрунту, ішли в світ служити жидам по містах і носити воду. Я знав багато таких родин, що їм батько лишив незадовжений ґрунт, обійстя, багатий інвентар, гарно загосподарену хату, а за кілька років жид-арендар все забрав і опісля примістив на тім місці жидівську родину. Образи з хати повикидав, або зробив на образи ліцитацію в неділю і люди звичайно їх розкупили.

Дальше йшла політична деморалізація: хрунівство поширилося по наших селах. Пац, властитель села, давав наказ жидові-арендареві кого мають вибрати вйтом і кого до громадської ради, хто має бути писарем, оглядачем худоби, польовим та присяжним. Також хто має бути виборцем до голосування на посла до галицького сойму і до парламенту у Відні. Староство й повітовий виділ мали в евіденції корчмарів і через них робили політику в селі. Через пропінання і корчмарів наш нарід зубожів і політично та морально здеморалізувався. Знаю села, де одна третя частина селянських ґрунтів пішла в жидівські руки. Одиноким рятунком було отверезіння народу. Тієї тяжкої і відповідальної праці підняв-

ся митрополит Йосиф Сембратович, хоч наша суспільність ніколи як слід тієї його акції не зуміла оцінити. А саме від тоді почалася дійсне відродження нашого народу. Тією акцією Митрополит звернув проти себе всю лють польської шляхти та її поплечників з кругів політичних і автономічних урядів. Бо за отверезінням народу пішло освідомлення політичне наших народніх мас, а пізніше матеріяльне скріплення наших сіл. Наплив деморалізуючого жидівського елемента до сіл здержується і жиди вертаються назад до міст, а відібрані землі повертаються до селян. Основують кооперативи і спілки, організують читальні, хори, нищать хрунівство, а за тим слідує загальна просвіта і поступ.

Та акція митрополита Йосифа Сембратовича була такою жодною із головних причин його усунення з митрополичого престола шляхом примусової його резигнації. Митрополит домагався від кожного священика оснування "Братства тверезости". В промоції священика першою вимогою була його акція на полі тверезости. Священики найперше самі мусли дати добрий приклад і багато з них перші в парафії публично робили обіти тверезости. В церкві, перед народом, присягали, як у нас говорилося, "від горілки". Почали проповідати місії тверезости. Присягали цілі села, що не будуть пити горілки. Нарід почав опам'ятуватися. Декотрі священики посвятилися цілком такій місійній праці для тверезости.

Одним із таких визначних місіонарів був о. Рудольф Мох. Був я ще гімназіяльним учнем і мабуть в місяці серпні одного року заїхав до мого стрія, о. Юстина Тарнавського в Підлиссю, на вакації. Часто під час вакацій ми, хлопці, помагали в жнивах. Вечором, я і стрієчний брат Лев, син о. Юстина, їхали зі снопами з поля. Коло корчми ми побачили багато фір із снопами і цілу громаду людей, що поверталися з роботи в полі. З цікавості й ми затримали вози та позлазили подивитися, що там діється. Перед корчмою побачив я на візку стоячого з хрестом у руках старенького священика, що проповідував до народу. Я почув такі слова:

— Гей, люди християни, подивіться на мій ніс, який

він червоний, аж синій; якби він умів промовити до вас, то сказав би вам, чому він почервонів і посинів.

Я не знав, хто це був, аж потім я довідався, що це був о. Рудольф Мох. Він проповідував, вказуючи на свій ніс, бо колись сам любив добре випити, але опісля перестав і був найкращим місіонаром тверезости. Отець Рудольф Мох мав маленького коника, візочок, епітрахиль та хрест і об'їхав майже цілу тодішню львівську єпархію. Проповідував усюди, не тільки в церкві, але й під корчмами. Відчіплював коника, брав хрест в руки, ставав на візку й звітам говорив. Тим він наражався на великі неприємности й авантури. Зустрічав і таких священників, що його до церкви не впустили, тоді він проповідував на громадській площі.

Це були часи великого народнього підйому, що рішало про долю нашого народу в Галичині. В кожному селі мусіла йти рішуча боротьба межі двором і корчмою з однієї сторони, а священником і людьми доброї волі — з другої. А митрополит Йосиф не подавався і заохочував духовенство, хоч усі сили польської шляхти і уряду йшли проти нього. По кільканадцятьох роках такої успішної праці показалися плоди священників на народній ниві. В багатьох селах позамикали корчми і заснували читальні. Забави і музики по корчмах перевелися, а за те в читальнях відбувалися концерти, аматорські вистави та забави. Хрунівство викоринювали й до проводу в громаді приходило вже молодше, свідоміше покоління. Боротьба йшла по селах, як то кажуть, "на життя і смерть".

Польська шляхта побачила, що нема вже прибутку з пропінатії. Аренда за пропінатію падала чимраз нижче в ціні. Накінець були вже села, де ніякий жид і задармо не був би взяв пропінатії. Тоді польська шляхта перевела закон в соймі, щоб край викупив від шляхти право на пропінатію. Так закінчилася перемогою акція митрополита Йосифа Сембратовича, хоч за те він у великій мірі — як я вже сказав — заплатив втратою митрополичого престолу. Скільки духовенство терпіло за це від польської шляхти, від корчмарів, від влади та від хрунів, годі описати. Підпалювали приходства та господарські

будинки, доносили та нападали на священників і на всіх людей доброї волі, що їм допомагали в тій акції тверезости. Відбувалися судові процеси, арештування і репресії. Польські уряди, ніби то австрійські, зробили з тієї акції тверезости справу нельояльності до Австрії. На тому тлі було багато судових процесів, що в них корчмарі і жида та всякі їх поплечники і хруні свідчили проти ревних священників і людей-апостолів тієї акції тверезости. Кожне село мало свою історію тієї мартирології. Деякі священники, визначніші на полі місіонарства тверезости терпіли ціле життя недостаток, бо польська шляхта нотувала їх імена й тяжко було такому священникові дістати кращу парафію, де польський шляхтич мав право презенту. Однак те все минуло, а акція тверезости дала початок народньому відродженню, що його зупиняла розпичена темна маса. Щоправда, після 1909-го року вживання алькоголю почало навертатися, але то не було таке, як передше по корчмах, а трохи в культурнішій формі. Під час сходин у читальні, або в домі кооперативи, де зустрічалися в неділю вечором читальники або члени кооперативи, вони складалися на чвертку пива або кілька пляшок вина і забавлялися. Коли 1909 р. закон пропінації змінено, тоді продажем вина й пива почали займатися крамниці-кооперативи, або наші приватні люди.

Отець Данило Танячкевич молодший був теж місіонарем тверезости. Його бесіди були такі глибокі, що часто поривали слухачів, але самозрозуміло, інтелігентних. Пам'ятний хрест на честь о. Маркіяна Шашкевича на Білій Горі в Підлиссю (1911 р.), а також перенесення його глінних останків з Новосілок до Львова (1893 р.) на Личаківський цвинтар, то думки о. Данила Танячкевича й о. Михайла Цегельського з Камінки Струмислової. Зорганізування походу з тілом о. Маркіяна з Новосілок до Львова, це була заслуга о. Данила Танячкевича молодшого. Яку народню справу більшої ваги не рішали б, не бракувало там його заходів ані промови. За те москвофіли його ненавиділи, а старорусини ігнорували. Під деяким оглядом він був диваком. Ніколи не любив пристойно одягнутися, хоч щоправда, не мав за що, бо зав-

жди був безсребленником. Як його вибрали послом до австрійського парламенту, то священники його деканату купили йому пристойний одяг, щоб мав у чім поїхати до Відня. Отець Данило Танячкевич молодший писав на різні теми. Коли в Духовній семінарії у Львові почалася нагінка зо святого Юра проти українців, що їх завжди уважали за революціонерів і соціялістів, то він написав в їх обороні брошурку: "Соціялісти між семінаристами" під псевдонімом О. Обачний.

IV

СТАРОРУСЬКИЙ ДУХ І МОСКВОФІЛЬСТВО.

У св. Юрі, в тому часі, панував староруський дух. Офіціал о. Михаїл Малиновський, що був головним представником того руху й діяльним членом москвофільських інституцій: "Народний Дім", "Руское Казино", "Ставропигический Институт", "Общее Рольничо-кредитное Заведение", ненавидів українців. Митрополит Юсиф Сембратович до політики не мішався, тому офіціал капітули, о. Малиновський, мав у цій ділянці вільну руку. Руський рух перемінювався у москвофільський і довів до апостасії о. Івана Наумовича, під релігійним і народнім оглядом. Почалася чистка обряду, що була нічим іншим, як лиш засобом москвофільства проти Католицької Церкви і проти українства. Отець Іван Наумович, незвичайно освічений, з вигляду й постави симпатичний, бесідник першої класи, популярний народній письменник, що йому рівного мабуть донині ще українці не мали, повів маси народу на бездоріжжя москвофільства. Він видавав місячник "Наука", що був дуже добре редагований, досить чистою народньою мовою. Мотто на обкладинці було таке: "Молися — Учися — Трудися — Трезвися". Москвофільські впливи о. Наумовича і ним кинене затроєне зерно ще й досьгодні діють у нашім народі. Він мав піддержку офіціала капітули, о. Малиновського. Отець Наумович часто їздив до Росії і звітдам привозив "пособія", тобто рублі на агітацію та на свої видання. Венедикт Площанський, головний редактор львівської газети "Слово", почав видавати по-московськи свою газету, а властиво московською тарабарщиною? і поширю-

?) Жаргон (примітка ред.).

вав її між священиками, що були добрими читачами і передплатниками "Слова". Таким чином він ширив російські панславистичні й протикатолицькі ідеї.

Читальні ім. Качковського¹⁰), ширилися по краю, а з ними і москвофільство. Культ Михайла Качковського ширився між інтелігенцією. Пам'ять його обходили з великими парадами у Львові в "Народнім Домі" концертами, бесідами і балем на св. Михайла, в листопаді.

Академічна молодь гуртувалася в "Академічеськім Кружку", а напрям Кружка з кожним роком ставався "твердішим" щодо москвофільства. "Академічеський Кружок" видавав студентський двотижневик "Другъ" (1874-1877). Москвофілів звали твердими рускими з двома "сс", а українців м'якими, бо м'якшили слова, наприклад: польський, руський, німецький, український.

Російська агітація втискалася до Галичини "дверима й вікнами". На Холмщині Росія нищила Унію до тла. Михайло Куземський, останній холмський уніятський єпископ, мусів забиратися з Холму. Він був проти польської політики в Галичині, тому російський уряд погодився на нього в надії, що він скорше потрапить перевести Уніятську Церкву на православ'я. Але єпископ Куземський на це не пішов.

Коли почалося гонення уніятського духовенства в Росії, то багато священиків повтікало з Холмщини до Галичини. Однак митрополит Йосиф Сембратович їх не прийняв до своєї Львівської Архиепархії. Зате єпископ Іван Ступницький у Перемишлі їх прийняв до своєї єпархії. Багато з них з родинами дуже бідувало. Деякі з них були вчителями в народніх школах, деякі вчителювали приватно, або працювали як писарі в громадах і двір-

¹⁰) Михайло Качковський (1802-1872), суддя, суспільний і культурний діяч, народовець-австрофіл, жертводавець, піддержував видавництва і авторів обох тодішніх галицьких таборів — староруського і народовецького. Москвофіл о. Іван Наумович (1826-1891) заснував Общество ім. Качковського, читальні якого ширили москвофільство, що його пропагандою був саме Наумович (примітка ред.).

ських зарядах. У той час, коли вони так терпіли, то деякі наші священники явно говорили про посади, що їх російський уряд надає на Холмщині на уніятських парафіях, замінених на православні, з великою платнею, і радидилися, чи варто там іти. Деякі відреклися своєї віри і народности. Здавалося, що та оргія російської агітації в Галичині запаморочить усіх.

Пригадую собі, що між нашим духовенством був тоді цілком явний москвофільський рух, що тяготів до православ'я. Коли Росія переслідувала на Холмщині наше уніятське духовенство, а воно не подавалося і волило переносити тюрму, нужду й голод, то наше духовенство не дало йому помічної руки, а деякл з наших пішли на його місце на Холмщину під Росією і стали православними. Діти деяких наших священників і селян ішли на виховання до Росії і там залишались. Росія давала через Святіший Правительствующий Синод, якого оберпрокуратором тоді був Победодосцев, допомогу студентам з Галичини на науку в Росії, щоб зробити з них ренегатів. Бурси "Ставропігійського Інституту" і "Народного Дому" у Львові, це були установи, де виховувалися майбутні москвофіли і відступники. В часі балканської російсько-турецької війни (1877-1878) російські війська кілька разів здобували турецькі твердині як Плевну, Шибку, Руцук, тоді з цієї нагоди в тих бурсах давали ліпшу вечеру, ілюмінували вікна й портрети генералів Скобелева і Гурка та виставляли їх портрети у вікнах. (Іван Франко написав дуже гарну новельку про генерала Гурка). Ставропігійська книгарня завжди мала велику скількість фотографій цих російських генералів. Ця книгарня щорік друкувала цінник своїх книжок і канцелярійного приладдя, нібито московською мовою. Такий цінник висилали до громадських урядів. Коли до одної громади прийшов такий цінник, то вїйт, не знаючи, що то за письмо, скликав громадську раду й писаря, які мали вислухати змісту згаданого письма. Зійшлися радні. Писар читав стільки то: дюжин сургучу, карандашей, Скобелева, Гурка і так дальше (тузенів воску, олівців, Скобелева, Гурка). Однак ніхто не розумів, що воно значить. По дискусії ура-

дили замовити кілька бочок огірків, думаючи, що дюжина то діжка і Гурко — то огірки. Тоді книгарня прислала їм два тузені фотографії генерала Гурка (з козацького роду Гурків — примітка ред.).

Коли які славні російські генерали або панславістичні російські діячі переїздили через Львів, то не оминали бурси "Народного Дому". Настоятелем бурси "Народного Дому" в тих часах був Алексей Палюх, що був великим приятелем молоді, але тільки москвофільської. Говорив страшною московською тарабарщиною. Все, що мав, роздав молоді. Однак, завжди казав писати до нього прохання, щоб переконалися, чи хлопець уміє писати по-русски, тобто по-московськи. Розуміється, що хлопці мали взірєць, як таке прохання писати і звичайно Палюх не відмовляв їм помочі. Вліті, у неділю і свята, забирав бурсаків на прогулянки до Голоска, на Клепарів, Знесіння і в інші околиці Львова, фундував квасне молоко-підсметання, хліб з маслом, овочі, черешні, а восени сливки і горіхи, так тримав молодь коло себе. Був незвичайно щирого серця і любив ту молодь. На Службі Божій в літі часто бував з бурсаками в церкві св. Параскевії (св. П'ятниця), де був парохом о. Шведицький, або в церкві св. о. Николая, де Службу Божу звичайно відправляв о. Лепкий.

Палюх був завідувачем "Народного Дому" і сіл Костенів і Білки, що були власністю "Народного Дому". Вліті виїздив туди на інспекцію і контролю рахунків і на жнива. Це була знана особа між старорусинами Львова. Часто їв у реставраціях Нафтули або Штадтмілера, що його він називав городським мельником. Горілку називав "українець", у кельнера замовляв "одного українця". Пиво звав "мазурка", печеню — "жареное", капусту з картоплями — "руській компот", а солодке — "пирожное". Кельнери вже знали його термінологію.

У "Народнім Домі" мешкала Клавдія Алексевич, багата старша жінка, що між жіноцтвом у Львові була провідницею москвофільського руху. Палюх цинив її дуже високо й титулував завжди "госпожа". Ширился між молоддю знання російської мови, якої однак сам не вмів.

З того виходили різні комічні "ковані" слова, напр. краватку називав "умоудосоєдинительних частин перевязище". Однак, при тім всім він був дуже чесний і людиною з характером, незвичайний любитель молоді. На Службі Божій у церкві св. Параскевії любив читати "Апостола" і "Вірую", хоч католиком ніколи себе не вважав. У церкві, коли священик поминав "святішого отця", то він завжди досить голосно відповідав: "езуїти да моляться о нем", коли священик поминав "благовірного імператора", то він відповідав: "воєннії да моляться о нем". Голос мав неможливий і часто людей в церкві побуджував до сміху. Був дуже релігійний і, йдучи вулицею, завжди під носом підспівував гласи, тропарі або говорив псалми, що їх знав напам'ять. Закінчив, однак, самовбивством. Він складав гроші "Народного Дому" в "Рільничо-кредитовім Заведенні", коли ж прийшла криза, бо директори гроші або забрали, або зле ними господарили, то він, довідавшись, що банк падає і депозити "Народного Дому" загрожені, відібрав собі життя. Така ходила версія про це у Львові. Його улюбленими вихованками були Осип Мончаловський і Марков, пізніші лідери москвофільського руху в Галичині.

Москвофільська акція, зразу не дуже явна, але по процесі о. Івана Наумовича, Адольфа Добрянського і Ольги Грабар пішла вже відкрито з Почаївської Лаври. Головні місця в Лаврі абсадили ряними москалями. Почаївська друкарня друкувала цілі стоси памфлетів, редактованих нашими відступниками з Галичини, проти католицької Церкви, проти Австрії та українського націоналізму. Наш нарід ціле літо йшов масами на відпусту до Почаєва, передовсім із сіл, положених над границею. Австрійська влада ані російська не робила в тому ніяких труднощів. Давніше я від нікого не чув, щоб з Почаєва йшла будь-яка російська агітація. Однак, від часу зросту й переміни староруської партії в москвофільську, а передовсім по російсько-турецькій війні на Балканах, панславистичний рух дуже зріс і звернувся проти Австрії, проти українського націоналізму та проти української католицької Церкви.

Коли я ще був у народній школі в Миколаєві, то я бачив, що Йорданське Водосвяття відправляли на тій самій ріці, і в тім самім часі, наші греко-католицькі священники, і російські батюшки по той бік кордону. Наші люди мали там свої ґрунти, ліси, а навіть було таке, що ерекціональні поля наших парафій були загралицею, як ось напр. у парафії Стримільче. Наші дівчата виходили за границею, а наші батьки-газди радо їх туди віддавали, щоб ґрунту не ділити, бо женихи з російської території не жадали ґрунту, але готівки. Коли наша дівчина мала сто рублів (на австрійські гроші, мабуть, двісті ринських), коралі, синю катанку зо смушковим коміром, мальовану скриню, повну домашнього добра, то знайшла скоро багатого жениха в селі загралицею. Отже багато наших дівчат виходило заміж до загралицьких сіл й так змішувалися родини з собою. Наші люди їздили на храми до сіл по той бік кордону, а тамті до нас. Ніхто цьому не перешкоджав. Австрійські політики пам'ятали ще 1848-ий рік, коли то цар Николай I зо своєю армією допомагав Австрії ліквідувати угорську революцію, тому взаємини були приязні. Але, коли Австрія програла бій під Садовою¹⁾, то вона звернула свій зір на схід і на Балкани. З того часу почалася ворожнеча між Австрією і Росією, що остаточно спричинила вибух війни 1914 р. між Австрією і Німеччиною з одного боку, а Росією, Францією та Англією — з другого. Коли австрійська влада побачила, що російська агітація всіми силами пре в Галичину, то намісник Альфред Потоцкі (1875-1883) видав розпорядок для старостів, жандармерії і для священників, щоб вони здержали паломництва до Почаєва. І від тоді багато людей за перехід через границю арештували. Це діялось мабуть 1880 р. і пізніше.

Наш нарід, притиснений польською владою, потрапивши ліси і пасовиська, споглядав заздрісним оком на

¹⁾ Місцевість в Чехії біля кол. Кинігретц, тепер Градец Кралове, перемога Пруссії над Австрією, 1866 р. (примітка ред.).

заграничні села, де люди добре жили, бо мали пасовиська, ліси і платили дуже малі податки. Звідтам пачкували солонину, пшоно, тютюн і м'ясо, а від нас горілку, бо наша була ліпша й таньша, а до того горілка в Росії була державним монополем. Цар і царська родина приїздили до Почаєва на великі урочистості.

Я вже був парохом у Манаєві і вечорами часто заходив до читальні. Однієї осені відбувалися в Манаєві маневри. Самі кавалеристи квартирували в селі й цілий штаб мав там квартиру. Було багато офіцерів. В неділю декотрі з них прийшли з цікавості на Службу Божу до нашої церкви. Нашого богослуження вони не розуміли і не знали, як мають поводитися в церкві. Коли увечері я прийшов до читальні, то один господар сказав:

— Ой, треба руского царя, щоб навчив наших офіцерів, як мають поводитися в церкві. Я був у Почаєві, видів там царя і єдноралів (тобто генералів). Як прийшли до церкви, то хрестилися і поклони били, а менталі (то є медалі) по підлозі іно хлясть та хлясть. А наші (тобто австрійські офіцери), як прийшли, то навіть не перехрестилися нині в церкві.

Польська політика визиску і грабунку та польський католицизм, як політична зброя, збільшили давно закорінену ненависть до Польщі, через те й до католицької Церкви, і наші народні маси шукали рятунку в російського царя. В надграничних селах я бував і бачив у наших селянських хатах портрети царя. Коли я запитав одну газдиню, нащо повісила портрет царя у своїй хаті, то вона мені відповіла:

— Бо то наш правдивий хлопський цар, а наш (себто австрійський) то панський.

Ця жінка не була ще свідомо російської політики. Вона була в Росії і бачила, що там людям багато краще живеться, чим нашим під польським пануванням в Галичині. Тому й уважала, що руский цар то хлопський, а наш, цісар, то панський, бо все віддав панам в руки.

Часто приходилося мені тоді, як ще студентові, довірочно говорити з нашими людьми. Одного разу, чи на вакаціях, чи в часі якогось свята, я приїхав зо Львова до

Ожидова, і там на станції висів. Звичайно, там було багато фір з набором з різних сіл. Я мав їхати до Миколаєва. Але, чи мій лист не дійшов, чи може була якась інша причина, що коней по мене не вислали, то я почав розпитувати фірманів, чи нема кого тут із сусідніх сіл. Найближчий був з села Батиева, прилученого до Кустина, де парохом був о. Курбас, завзятий москвофіл, але незвичайно праведний і чесний безсребенник. Мав він двох незвичайно здібних синів, що ходили до Академічної гімназії, а його донька була замужня за о. Йосифом Фолисом. Той чоловік з Батиева договорився зо мною і ми вже пізно вечором виїхали з Ожидова. А дорога далека, було добрих шість миль. Ніч була тепла й ми почали розмову. Він почав говорити мені про Почаїв, де він був торішнього року на Успення і бачив усі величаві урочистості. Те все так засліпило його, що його душа бажала, щоб ми вже раз відчепилися від поляків. Він говорив з тамошніми людьми, приніс звідтам багато книжечок, та тепер знає в кого є правда. Говорив далі про ліси, пасовиська, малі податки в Росії, про наш (себто австрійський) панський мисливський закон, що він за вбивство заяця, який йому щепи пооб'їдав, заплатив двадцять п'ять ринських і сидів в арешті. Вкінці, він закликав:

— Паничу, доки тут цар не прийде, то добра не буде!

Така була ідеологія селян у всіх надграничних селах і тому москвофілам було легко вести свою політику в наших селах, що в таких обставинах промовляла до душі народу.

Коли я був уже священиком у Манаєві, то в читальні читав я повість Толстого (але не того з Ясної Поляни) "Князь Серебрянний", друковану бібліотекою "Діла". Та повість дуже нашим людям подобалася, так що часто, майже до світанку, пересиділи в читальні, слухаючи того роману. Невдовзі графа Толстого арештували. В читальні було "Діло" і та вістка була подана. Я думав, що знайду симпатію для нього в людей, однак я дуже здивувався, коли один з наших газдів, Михайло Будник, закликав:

— Там є рехт, цар не питав, чи він граф, чи не граф, а запхав графа до арешту. Але чи наш цісар замкнув би графа? Ой, здалося і нам царя на наших панів.

А тимчасом, не зважаючи на сильну російську агітацію, український рух зростає. Але це ішло поволі. Перший Шевченківський концерт відбувся у Львові, здається мені, 1874 р., в залі засідань Міської Ради, в ратуші. Квитки вступу роздавали студентам задурно. Цілий хор, що виступав, складався із чотирьох людей, і то один з них був поляк, Цетвінські, тенор. Заля була майже порожня. В Духовній семінарії в тім часі було ледви кількох свідомих українців, і з тим мусіли таїтися, бо за українство виганяли з Семінарії. Зразу той рух був більше сентиментальний, що, звичайно, обмежувався до українських строїв, вишиваних сорочок, шараварів, козацьких шапок і читання "Кобзаря". Йшли театральні вистави, виступали групи Антона Моленцького, Омеляна Бачинського, а опісля Теофілі Романовичевої. Це були авангарди українського народовецького руху.¹²⁾

¹²⁾ Це не зовсім вірно щодо груп Антона Моленцького і Омеляна Бачинського. Антін Моленцький виступив з театральної групи Омеляна Бачинського коротко після того, коли Бачинський перенісся з цілою групою за Збруч. 1868 р. А. Моленцький заснував свою власну театральну групу й повернувся до Галичини весною 1869 р. Однак свою театральну групу провадив тільки в "об'єднальному" москвофільському напрямі, одержавши з Галицького Союзу підмогу, за протекцією Юліяна Лаврівського. Опісля повернувся до Галичини й О. Бачинський, але він став провадити театральну групу в польнофільському дусі. Коли театральна група Антона Моленцького розпалась 1873 р., тоді на початку 1874 р. "Руська Бесіда" викупила з заставу майно групи А. Моленцького й доручила управу театру Теофілі Романович (1842-1924). Шойно тоді, під її енергійною управою, а мала вона теж організаторський талант, театральна група оживилася й навіть виїздила на гостинні виступи на Волинь, до Житомира й на Поділля, до Кам'янця Подільського. Однак до більших міст в Україні під Росією не відважувалися виїздити. Богдан Лепкий пише про велику енергію Т. Романович: "на всякий випадок, театр Т. Романович будив любов до рідної мови, літе-

Про молодшого о. Данила Танячкевича я чув, що він, кінчаючи теологію, заручився з панночкою Яюс, дочкою священника Яюса з Стенятина коло Сокаля. На якійсь забаві чи на весіллі вбрався він по-козацьки, а коли, гуляючи, втопився, то скинув жупан до присюдів. Це мало так знеохотити батьків нареченої і саму панну, що вона зірвала з ним. Він тоді поїхав до Войславич і без довгого міркування оженився з панною Костунею Кирилович (1864-1865 рр.). Наші дівчата, в тих часах, ще не одягалися по народньому. Принаймі я про те не чув. Однак я знав, що після 1848-го року деякі замужні наші жінки кілька разів виступали на забавах у народніх строях, але ще тоді дівчата так не одягалися.

Коли я був уже в гімназії у Львові 1873-1880 рр., то там перебував у тих часах Василь Ковальський, що брав участь у староруській політиці. Про нього оповідав мені о. Йосиф Авдикевич, що Ковальський, ще як академік, після 1848-го року виступив на його весіллі в Ясенові в козацьким строю, а сестра Маркіяна Шашкевича, Юліяна Сметанова, в жіночій українським строю. Щодо Василя Ковальського, то пригадую собі, що бурсаки "Народного Дому" ходили співати йому в день Нового Року, на св. Василя. Так само ходили співати на Михаїла єпископові Михаїлові Куземському, коли він повернувся з Холму. То було приблизно 1877-78 рр. Василь Ковальський був типовий старорусин, австрофіл, і з тієї дороги ніколи не зійшов. Був високим судовим урядником у Львові, а опісля гофратом у Відні. Був вибраний послом до Галицького сойму і Віденського парламенту, але в котрих роках, не можу собі пригадати¹³⁾. Тоді жив у Львові Хомінський, що вже був на пенсії. Він був вислужений ав-

ратури й до рідного мистецтва".—Дмитро Антонович: Триста років українського театру, 1619-1919, Прага, Український Видавничий Фонд, 1925 р., стор. 102-105 (прим. ред.).

¹³⁾ Д-р Кость Левицький у своїй книжці "Історія політичної думки галицьких українців, 1848-1914", стор. 119, згадує, що В. Ковальський був послом до Галицького сойму 1869 р. (примітка ред.).

стрийський адміністративний урядник і належав до староруської партії. Його я часто бачив на вулиці коло "Народного Дому". Хомінський, як адміністративний австрійський урядник, мав бути причасний при організуванні різні польських панів на Мазурах (1846 р.),

Із старших визначних свідомих українців був о. Йосиф Заячківський із Лоп'янки. Він завжди і всюди виступав як свідомий українець. Діти його, Атанас, що був гофратом, і другий син були також свідомими українцями. Із старорусинів визначнішими були: о. Галька з села Дубківці, о. Фортуна, тернопільський парох, Устіянович із Сучави. А одним із найвизначніших українців священників був о. Степан Качала, що написав польською мовою "Політика полякуф взглендем Русі". Старший о. Данило Тянякевич з Миколаєва не міг налюбуватися тією книжкою. (Це все пишу про часи між 1870 і 1880 роками).

Про о. Данила Тянякевича молодшого пригадую собі, що коли він вже був вдівцем, то я був студентом теології. Тоді, перебуваючи в мого стрія, о. Юстина Тарнавського в Підлиссю, я часто заходив до нього в Закомар'ї. Отець Данило завжди носив на голові т. зв. "піюску" (мабуть "папіфію", щось в роді накриття голови римо-католицьких єпископів, але вона червоної краски — прим. ред.). В його робітні, де він завжди писав, було на підлозі дуже багато книжок, різних газет, журналів і приватних нотаток. На столі була велика купа тютюну, а попід стінами багато довгих цигарниць з очерету. Часто, так запрацьований і задуманий, сидів він над книжками, або так був зайнятий письмами, що й не чув, коли хтось ввійшов до хати. Я заставав його так часто. Говорив дуже мало, а мене не раз закликав із Підлиссю до писання листів, або до переписування різних статей, що їх писав до газет. Сусідами його були мій стрій, о. Юстин Тарнавський в Підлиссю, мій вуйко, мамин брат, о. Йосиф Трильовський в Ожидові та о. Іван Левицький в Пітричах. З ними о. Данило добре жив, заходив до них, і завжди з ними говорив про свою політичну діяльність і пляни.

V

ПІДЛИССЯ. ДУБ о. МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА.

Отець Юстин Тарнавський, парох Підлисся, повдовів замолоду й залишився з п'ятьома дрібними дітьми. Його син Лев був по смерті батька парохом у Підлиссю, Анатолій був урядником у магістраті в Тернополі, Михайл — учителем в Кутах біля Олеська, Володимир — вищим урядником податкового уряду та Галя, що була замужня за учителем Гаврисевичем в Ожидові.

Отець Ю. Тарнавський був типом дуже живої, веселої й енергійної людини. Його дім у Підлиссю був центром товариського життя в Золочівщині, між Білим Каменем і Топоровом і між Красним і Заболотцями. Хто в тих сторонах бував, не міг оминути дому о. Юстина. Коли приходили свята або вакації, то хата о. Юстина була завжди переповнена різними прошеними й непрошеними гістьми. Були тут цілі гурти академіків та гімназистів. Отець Юстин був надзвичайно симпатичний, гостинний і завжди веселий. Підлисьькі празники на Спаса, то є свято Господнього Преображення, були широко й далеко знані й тоді з'їжджалося безліч народу до Підлисся.

Положення парафіяльного дому було ідеальне. Мав о. Юстин два села, Підлисся і Розваж, і дві церкви. Оповідали, що ті два села правувалися, де має мешкати священник, чи в Підлиссю чи в Розважі. Накінець рішили, що має бути мешкання посередині, на межі між Розважем і Підлиссям. На межі був гарний ліс. В тім лісі відмежували 14 моргів і збудували приходський дім. Знаю багато парафій у всіх наших епархіях у Галичині, але ніде не було кращого місця як те, яке мало приходство в Підлиссю. Старезні дуби, липи, клени, берести, ліщина,

прегарні лісові квіти, конвалії навколо хати, далі величезні грубі сосни, вже за приходською огорожею, на панськiм ґрунті. А даліше підліські гори і мале село Підлісся у підніжжі гори. Це була така краса, що її годі забути. Коли прийшла весна, розцвіли квіти в лісі, зазеленіла деревина, а соловеї, коси, дрозди і всяка інша пташина почала концерти, то був справжній рай. Недаром о. Маркіян Шашкевич у Підлісся став поетом. Донині — я думаю — стоять там ті дуби, про котрі Маркіян пише:

”Там ти скаже дуб старенький і один і другий,
Як я жив там ще маленький без журби без туги”.

Оба ті старезні дуби, то кольоси, яких вже рідко де можна побачити.

Я пам’ятаю ще стареньку приходську хату, може ще ту саму, в якій народився Маркіян Шашкевич, але вже не маю тієї певности. Вона вже валилася і її розібрали, але, на жаль, ніхто не зробив з неї фотографії, бо культ о. Шашкевича не був ще так широко відомий як сьогодні. Взагалі таких пам’яток ми не вміли шанувати, бо народня свідомість у нас була ще слаба.

Як у такій поетичній місцевості замешкав о. Юстин Тарнавський, дуже товариська людина, то легко зрозуміти, що люди до нього липли. Тому дім у нього був завжди оживлений, а особливо в часі вакацій. В його домі вирішували всякі важні справи золочівського повіту і велися дискусії, звичайно в присутності о. Данила Танячкєвича молодшого з Закомар’я.

Пригадую собі, коли я мав може одинадцять літ, я там трапив на якусь ”оказію”. Тоді була повна хата молоді, гості забавлялися і танцювали. Аранжером тієї забави був тоді студент теології Михайло Цегельський, пізніше парох Камінки Струмилової, син о. Цегельського з Голоскович. Хоч уся молодь вже тоді говорила по-руськи, то аранжування танців і забави відбувалося ще польськи й по-французьки. Танцювали: коломийку, голубця, мазура, кадрия, венгеркі, вальса і польки. Співали ”Лята пташек по улиці”, хоч я чув також пісні:

"Під дубиною" і "Там на горі крута вежа". Забави були такі: пташок, цензура, кляштор, міст, букет і т. п.

Вдома було фортеп'яно небіжки стриянки, то "бубнили" на нім ту різнорідну танкову музику наші панночки. Забава нераз тривала два до три дні, що вже і вичерпувалися харчі. Тож стрий, буває, зажартує і закличе: "Боже, мав Ти гості!", а тоді гукне на хлопців: "Ану, хлопці, наломіть кукурудзи, виберіть огірків, накопайте бараболь, як хочете бавитися". Знаю, що по одній такій вечері, Лука, син о. Гутковського з Ярославич, пов. Зборів, танцював мазура й до своєї партнерки в танці виспівував: "кукурудза і огуркі" по-польськи, на мелодію мазура. Його називали Лунь. Він був народнім учителем і одружився з Оленою Маліцькою, дочкою Софії Гутковської, взяв пасарбицю свого брата. Швагер о. Юстина, учитель Петришин, великий сміхун, як зачне, бувало, виспівувати жартівливих пісень, або оповідати комічні пригоди, то гості за боки бралися.

Отець Юстин Тарнавський був дуже гостинний і приймав багато гостей, зате йому ніколи кінці не сходилися. В своєму лісі коло приходства він збудував кругольню, а стежечки в лісі були гарно вироблені. Перед хатою ріс старезний клен чи явір з п'ятьми великими грубими конарами. Навколо цього клена були лавочки і столи. Там, звичайно, в часі погоди, коли були гості, подавали обід або вечерю. До того мій стрий, о. Юстин, любив ще й мисливство. Ходив я, коли вже мав п'ятнадцять років і пізніше, з ним і стрієчними братами в ліс на полювання. А були там у багнистих лісах дики і сарни. На весні, коли ми приїздили з Левом, сином о. Юстина, на Великодні свята, то стрийко ішов з нами вечорами полювати слукви. Це дуже смачна птиця. Одного вечора пощастило нам сполювати кілька слукв, а на другий день Галя, донька о. Юстина, хоч ще молоденька дівчина, приготувала з них смачну вечерю. Перед вечерою приїхав з Розважа посесор Павша, поляк з Росії, сибіряк з часу польського повстання 1863 р. Він винаймав фільварок польського пароха з Олеська в Розважі. Був це чоловік багатий, освічений та поблажливий в політичних справах.

Стрий запросив його на вечерю. Коли подали слукви, Павша азпитав, — що то за птахи? Отець Юстин відповів, що то слонки (так тоді називали слукви в нас — прим. ред.). Отець Юстин ніколи інакше не говорив, тільки завжди по-руськи. Павша покушав та сказав:

— Пишне, але кухаж не ведзял еше, як їх пшиправіць. На панських столах подайон їх з кішкамі і екстрементамі (відходи з тіла — примітка ред.).

А стрий відповів, з питомим собі гумором:

— Ми, пане Павша, з'їджмо м'ясо, а кишочки і екстременти лишім панам, нехай делектуються.

Нарід о. Юстина Тарнавського любив і довгі літа вибирали його делегатом до Повітової Ради в Золочеві, де він успішно боронив селян і взагалі українські справи. Звідтам мав знайомства з цілим повітом, а маючи дар бесіди з закраскою гумору й іронії, побивав нею у Повітовій Раді й маршалка, і панів шляхтичів з цілого повіту. Всі бесіди на різних засіданнях Повітової Ради виголошував по-українськи. Так само в взаєминах із всіми урядами, в письмі й слові, завжди звертався по-українськи. Його дуже поважали в цілім повіті. Коли властитель фабрики паперу в Сасові, Вайзер кандидував до Повітової Ради, то приїздив до о. Юстина з просьбою піддержати його кандидатуру. Отець Юстин Тарнавський зажадав від нього фінансової помочі на українські цілі в Золочеві. Тоді Вайзер зложив певну суму грошей, не знаю скільки, а стрий перепер його кандидатуру. А коли Вайзер побачив гарне положення приходства в Підлиссю, то свого сина й дві дочки, що виховувалися у Відні, присилав завжди на вакації разом із кухарем і слугою на два-три тижні до о. Юстина.

Отець Юстин дуже любив господарювання. До помочі мав старенького завідателя господарства, Козінського, що ще за молодих літ завідував господарством о. Козловського, тестя о. Юстина. Він розумівся на бджолах і доглядав за пасікою. Одягався оригінально. Носив чоботи з "штайфованими" халявами, гранатові штани, сховані в халявах, довгий гранатовий жупан, зроблений до стану. Камізельки були його гордістю, шовкові, оксами-

тові різних кольорів і м'який, але стоячий комірець, підв'язаний шовковою хустиною в кокарду, теж різних кольорів, табакерку й велику кольорову хустину до носа. Був чисто обголений, лише на шиї під бородою залишав заріст. В руці мав красно вироблений костур. Звичайно їздив верхи оглядати поля й сіножаті. Добре розумівся на господарстві, вмів рятувати худобу в різних випадках. Був дуже чесний і релігійний; у неділю завжди читав життя святих або Біблію. Він був старий кавалер і завжди тим гордився. Спав з нами разом у шпихлірі, а в ночі ставав поглянути в садок і до стайні, чи все в порядку. Ми завжди звали його Козіньо й за це він не гнівався. Одного разу, коли нас, більше як двадцять хлопців спало в шпихлірі, рано прийшли дівчата-служки, принесли рушники, мило, воду й мідниці та почали рахувати, скільки нас там спало. Було нас якраз двадцять три, а Козіньо двадцять четвертий. Дівчата порахували та й одна каже, що є двадцять трьох паничів, а Козіньо відізвався:

— Не бреш, бо є двадцять чотири.

Тоді одна з дівчат, Маринка, сказала:

— А бігме, що нема, іно двадцять три.

— А я ж не панич, — відповів Козіньо.

— А хіба що й Ви панич, то правду кажете, є двадцять чотири.

Козіньові було тоді більше як сімдесят років, але ще дуже добре тримався. Він залишився у стрія до смерті і там його похоронили. Звідки походив і з якого роду, мені невідомо.

У стрія, о. Юстина Тарнавського, була велика й гарна бібліотека, також були записки з давніх літ. Пригадую собі, що зо Стрія приїздив до нього професор Юліян Целевич, переглядав старі записки і книжки і переписував те, що було цікавіше. В записках був поданий і описаний напад бандитів на дім о. Йосифа Авдиківського в Підлиссю. Це був прадід о. Юстина, бо донька о. Авдиківського була жінкою отця Михаїла Тарнавського з Верхобужа, а бабкою о. Юстина. Отже той напад бандитів, на підставі записок, знайдених у парафіяльній біб-

ліотеці о. Юстина, описав професор Юліян Целевич ма-
буть у "Літературно-науковому Віснику", або в "Зорі".
В хаті був портрет о. Авдиковського, Маркіянового ді-
да. Професор Ю. Целевич узяв дещо з бібліотеки до му-
зею Товариства ім. Шевченка у Львові. Найбільше кни-
жок було в німецькій мові. До кого та бібліотека перей-
шла, чи залишилася в Підліссю по смерті мого стрієч-
ного брата, Лева Тарнавського, мені невідомо.

Одним з ближчих приятелів о. Юстина був о. Карпо
Винтоняк, що довго з ним сусідував, — у селі Бужку, а
потім у Утішкові. Був він начитаний та вживав їдкої іро-
нії. Часто любив відвідувати стрія, заграти віста та об-
говорити поточні справи політики й деканату. Він був
зятем о. Йосипа Заячківського з Лоп'янки. Мав також у
себе гарну бібліотеку і тримав руку на живчику інтелек-
туального руху повіту, Галичини, Австрії і заграничної
політики, літератури й взагалі всякого поступу. Зо стрі-
єм, бувало, годинами "молотять" ті справи, а закінчують
вістом. Коли я вже скінчив теологію, то часто переси-
джував у стрія. Навчили мене віста й я з ними грав, ро-
зуміється, що та гра йшла, як казали, "для забиття ча-
су", а не, щоб виграти гроші.

Одного разу стрій почав жалітися на ногу, що вона
пухне і крутить, ніби був це ревматизм. То тягнулося
кілька тижнів і він трохи лежав, а трохи ходив. Отець
Винтоняк часто приїздив,, бо то було дуже близьке су-
сідство. Стрій попросив його, щоб він привіз йому лек-
сикон, де він міг би прочитати про ревматизм. На дру-
гий день приїхав о. Винтоняк і почали вони говорити
про хворобу стрія. А стрій каже:

— Гей, та ж я ще молодий чоловік, сорок дев'ять літ.
Я рахував священиків у нашому деканаті, то я аж на оди-
надцятім місці, перед мною є ще десять старших.

Тоді о. Винтоняк усміхнувся і сказав:

— Ей, щоб но Ви не були перші скраю.

— А привезли Ви мені лексикон? — запитав стрій.

— Я привіз, — сказав о. Винтоняк.

Тоді стрій почав читати. Читав, читав, кинув книж-
ку на стіл і закликав:

— Сія болізьнь ність ко смерти, давай віста заграєм! Але о. Винтоняк правду сказав. Незабаром мій стрий ніби подужав і на св. Николая ми поїхали відвідати мого швагра, о. Петра Богачевського в селі Гарбузові. Того дня був там храм. Стрий почував себе цілком добре й звітдам, на другий день, ми поїхали відвідати о. Віктора Підсонського, пароха у Звиженю, пов. Броди. Син о. Юстина, Лев, недавно одружився з дочкою о. Підсонського, не був ще навіть висвячений і відбував медові місяці в тестя. Там, по вечері, ми ще трохи посиділи й пішли спати. У ночі нагло заслаб о. Юстин. Рано ще зібрався і поїхав до лікаря Мадейского в Пиняках. Я був там з ним. То був дуже добрий лікар, що теж був лікарем графа Дзедушицкого. Він оглянув стрія, дав якісь ліки, а мені сказав, що як атака повториться, то стрий не витримає. На другий день, в часі обіду, атака повторилася і продовж мінуги, таки при столі, під час обіду, стрий нагло скінчив життя. Похоронили його у Звижені, бо була така страшна завірюха, що не було способу, щоб спровадити тіло до Підлисса. Його місце обняв син, о. Лев, як адміністратор, а опісля як парох.

Власником і колятором Підлисса був Скаля. Дуже чесна й учена людина. Перед весіллям мого стриєчного брата Лева, стрий попросив Скалю про дозвіл на полювання в його лісах, щоб на весілля роздобути якоїсь дичини. Скаля дав дозвіл. Це було в серпні або вересні. Ми з'їхалися до лісів Скалі, недалеко Ожидова. Полювання не вдалося, але приїхав сам Скаля з побажанням для молодих. Це діялося в лісі, тоді стрий жартом сказав:

— Пане Скаля, якщо б я помер, то дайте презенту мойому еинові.

Скаля вже тоді був старший віком від мого стрія. Він засміявся і відповів:

— Ксьондз пробощ певне прендзей на муй погжеб пшийдзе.

А стрий відповів:

— Не знати хто скраю, в кожному випадку дайте мені слово, що не забудете про мого сина. Скаля подав руку

і обіцяв. За яких два місяці стрий о. Юстин помер, а Скаля додержав слова.

Підлистя була добра парафія, кандидатів було багато й Скаля мав досить клопотів, поки затримав ту парафію для о. Лева Тарнавського, бо коли о. Юстин помер, то Лев ще не був висвячений. Скаля їздив до кардинала Сильвестра Сембратовича кілька разів, щоб урятував ту парафію для о. Лева.

VI

ТОВАРИСЬКЕ ЖИТТЯ. ВЕСІЛЛЯ У СВЯЩЕНИЦЬКИХ РОДИНАХ.

Отець Йосиф Трильовський був парохом в Ожидові, пов. Золочів. То був стрієчний брат моєї мами, жонатий з Гоноратою Левицькою, донькою колишнього пароха в Золочеві. Там вдома мова була польська, бо Трильовська була вихована в польській душі. Вона померла нагло в молодому віці. Кирило Трильовський, адвокат і організатор радикальних "Січей", був сином-одинаком. Він виховувався разом з нами, у моєї мами, коли вона мешкала в Золочеві і утримувалася з того, що держала студентів на станції. Там мешкали мої стрієчні брати, сини о. Юстина і Кирило Трильовський. Трильовського ми всі звали Цирильком. Зразу він не вмів руської молитви, бо мама його не навчила, а говорив по-польськи, але опісля у моєї мами навчився молитися по-руськи. Коли жінка о. Йосифа Трильовського померла, то о. Трильовський прийняв до свого дому сироту Меланію Кирилович за господиню. Взяв її з Закомар'я від о. Данила Танячкевича молодшого, і вона дуже добре провадила йому дім. Отець Йосиф Трильовський, то був, одним словом сказавши, "лебеман", то значить, що любив вигідно жити. Ніяка політика його не обходила. Любив поїхати у відвідини, часом у себе прийняти гостей, але не думаю, чи серйозно брав собі до серця якунебудь справу. Хлопців, що були нездарями, називав цибулюсами, а дівчат — карасями. Людей завжди кликав "гусоньки-любоньки", а передусім тих, що любили висиджувати під корчмами. В селі Ожидові була залізнична станція, тож мав дуже добру комунікацію на всі сторони. В селі був великий двірський обшар і гарний двір польського шляхтича,

багача Губіцького. В нього було багато доброї служби і завідатель дібр. Був там поштовий уряд і начальник пошти, Кльокерт. Коло станції був гарний заїздний дім Гершка, де часто о. Трильовський любив зібрати молодь і фундувати їй мед. Дружив з завідателем двора Тжемеским і з Кльокертом. Через нього і ми познайомилися, то є я й Кирило Трильовський, мій стричний брат Лев із Підлисся, Володимир і Лев Кириловичі з Закомар'я, бо майже всі ми були шкільні товариші й заходили до о. Трильовського. Там приходили дві Кльокертові доньки і одна донька Тжемеских. Там ми нераз гарно забавлялися.

В тих часах не було такого товариського розриву між поляками і українцями, як сьогодні. Я і мій стричний брат Лев мали знайомих товаришів студентів поляків і з ними зустрічалися. А ми обидва, будучи запаленими мисливцями, знали добре в околиці різних лісничих. У Закомар'ї, в лісах пана Скалі, спольщеного мабуть італійця, був лісничим Шидловскі. Він мав гарну доньку Анелю, що бувала на всіх забавах в о. Юстина Тарнавського, і ми часто там заходили. Другим таким добре нам знайомим був лісничий Гольцер, німець, у добрах графині Мірової, а потім графа Казіміра Бадені. Син Гольцера, учень реальної школи у Львові, був також мені добре знаний. Мав гарну сестру й там ми заїжджали на різні забави.

На забавах у тих лісничих було дуже мішане товариство, однак, не зважаючи на те, нераз ми знаменито забавлялися. В лісничого Гольцера в лісах, здається мені, боложинівських, була забава й Гольцер запросив мене і брата Лева на ту забаву. Було там багато гостей і грала німецька духовна оркестра з присілка Ангелівки (Енгельсдорф). Коли подали вечерю, то було забагато гостей, тож не стало всім тарелів, виделок і ножів. Подали на стіл кілька полумисків баранини, а печена баранина скоро стигнула. Господар Гольцер закликав:

— Панове, баранина стигне.

В тій хвилині панове поспішно почали хапати пальцями ту баранину так, що було чути, як кожний обли-

зував пальці. Оркестра заграла кадрили і всі стали парами до того танцю. А ставали й такі, що не мали поняття про кадрили. Між ними один молодий німець-колоніст став у парі з якоюсь дівчиною, держачи в руках свій пужак з батогом. Я закликав до нього:

— Ферштекен зі іре пайче! (Сховайте свій батіг!).

А він відповів:

— Гір зінд ді дібе, зі верден майне пайче штелен. (Тут є злодії, що можуть вкрасти мій батіг).

З батогом в руках він перетанцював кадрили. А був це кадрили, що його я в житті більше не танцював. Аранжер у товпі згубився і з кадрили зробилася "тремблянка", що закінчилася загальним стрибанням, вертінням і замішанням.

Кирило Трильовський, пізніше адвокат, був завжди дуже заздрісний на дівчат. Коли я здав матуру, то о. Йосиф Трильовський перенісся до Будилова, коло Снятина, і ми вже більше не зустрічалися. В нього бував дуже часто о. Данило з Закомар'я і, видно, жили з собою поприятельськи. Отець Трильовський бував часто в Підлиссю в о. Юстина.

Отець Левицький, парох Пітрич, що його всі звали Янком, був близьким сусідом о. Данила. Жонатий був із Струмінською і, здається мені, що мав сина й доньку. Він був людиною дуже товариською, незвичайно веселої вдачі, а при тім не пересічно здібний. Тільки на більшій урочистості був з родиною в Підлиссю. Любив випити доброго вина і тоді співав веселі німецькі куплети. Він був добрий актор і де б він не був, у товаристві, там ніхто не нудився. Жив дуже близько з о. Данилом, але які були його політичні переконання, не знаю, бо в його домі я рідко бував. Знаю лише, що його зачисляли до тієї чвірки: Юстин, Янко, Данило і Йосиф. Це було найближче оточення, в яким знаходився о. Данило молодший.

Другою з ряду дитиною о. Данила Танячкевича старшого з Миколаєва була Марія, що її кликали Місею (Міся). Я застав її ще незамужною. Але на весну наступного року вона вийшла заміж за Євгена Омелянського.

Пригадую собі, що одного вечора взимку, досить пізно задзвонили дзвінки від саней на подвір'ї і пси зачали дуже уїдати. Вдома господарів не було, бо виїхали до Тартакова, до о. Емілія Левицького. Була лише служба. До хати увійшов у великім футрі молодий, гарний чоловік і запитав, чи вдома є господарі. Дівчата відповіли, що нікого нема, і що вони не скоро повернуться, може аж за два-три дні.

— То нічого, — відповів гість, — я у вас переночую. Наставте самовар і загрійте щось, бо я і фірман добре померзли, а коням, хлопці, дайте сіна й запровадьте їх до стайні.

Ми всі налякалися, бо в тому часі волочилися різні бандити і були часті грабунки, тим більше, що це було на російській границі, через яку пачкарі й різні непевні люди перекрадалися сюди й туди. В тих часах грабував горезвісний бандит Ничипорович.

Рано, коли я встав, то дівчата в кухні вже все знали, бо його фірман розповів, що цей приїжджий — це паннич, син егомосця з Коморох, вивчився на "ксьондза", шукає жінки та хоче женитися тут із панною Місею. Мені як би камінь усунувся із серця і ми, вже першого дня, добре заприятзнилися. Коли вечером усі приїхали додому, то я про все розповів тітці Місі. Це був Євген Омелянський із покінченими студіями теології.

Євген Омелянський був один з тих теологів із перемиської єпархії, що обкидали професора о. д-ра Черлунчакевича гнилими яйцями за те, що виступав проти жонатих священиків і женячки. Його вигнали із семінарії у Львові й він покінчив теологічні студії в Кракові. Інші покінчили тоді теологію на Угорщині, в Ужгороді. Цей Є. Омелянський перебув довший час у Миколаєві й на весну чи вліті відбулося весілля. Шили велику виправу кравці й кравчині, сусідки з'їжджалися. Властитель села, Францішек Паржельські, як шлюбний дар для Марії (Місі), прислав пару гарних коней і бричку та багато інших речей для домашнього вжитку. Однак о. Данило Танячківч старший того дарунку не прийняв, бо перед весіллям між ними були якісь непорозуміння. Тітка Омелян-

ська була свідомо українка, одинока в цілій околиці, бо околичні дівчата, от як у мого стрія в Бариліві, були виховані в польськiм інституті Феліції Боберської у Львові. Інші були старорусинки, як нпр. донька о. декана Юліяна Давидовича в селі Сенькові, холовівського деканату. Він був опісля моїм тестем, що жив у великій дружбі з о. Данилом Танячкевичем з Миколаєва, але був завзятим старорусином, то й своїх дітей виховував у тім дусі. Тітка Омелянська знала дуже добре українську літературу, ходила трохи до школи крою у Львові. Вона була прочитана і отця Євгена Омелянського переробила на дуже успішного народнього діяча і патріота. Вони мали одну доньку, Іринку, що виховалася гарно в школах у Львові й була дуже любою дитиною. Я, будучи ще гімназистом, часто заїздив до них до Пристані, де була їхня перша парафія. Мала Іринка, що мала тоді три або чотири рочки, не покидала мене, сиділа мені на плечах або на голові чи колінах і тішилася мною, якби не знати якою забавкою. У старшій віці я не мав щастя її бачити. Вона вийшла заміж за суддю Дрогомирецького.

Родину Омелянських постигло нещастя, бо по нещасливих других пологах тітка Омелянська осліпла. Тяжкий це був удар для о. Євгена Омелянського та для старих батьків Танячкевичів. Нераз приїздила вона до Миколаєва до батька і матері, але коли приїхала вона вже сліпа перший раз, то це була дуже трагічна хвилина. Старий тато її обцілував і обливав сльозами. Стриянка-мати з жалю мліла. Вона вже була тоді заміжньою одинадцять або дванадцять років, коли той нещасний полог відбувся. Дитина померла, а вона осліпла. Дарма що була сліпа, однак вона дуже цікавилася всіма домашніми справами і цілим народнім життям. Коли я, вже будучи на теології, приїхав на вакації до Миколаєва, то застав там сліпу тітку Омелянську. Я щодня мусів прочитати їй "Діло" і щонебудь з української літератури та оповісти те, що знав і чув з української політики. Коли був уже священником у Манаєві, то вона приїхала мене відвідати з донькою о. Данила Танячкевича молодшого. То вже було по смерті моєї сестринки Наталії і моєї сестри Івонни

Богачевської, та разом зі мною пішла на цвинтар помолитися на їхніх гробах. Опісля я вже її більше не бачив і не знаю, чи Омелянські і їхня донька Іринка ще в живих, чи ні. В кожному випадку, Марія Омелянська була однією з піонерок українського руху між дівчатами, її ровесницями а опісля, будучи жінкою священика, цю ідею ширила і освідомлювала наших людей в тих селах, де її чоловік, о. Євген був на парафії, як сотрудник у Карові, пізніше як парох у Пристані й Бутинах. У Бутинах у перемиській епархії перед о. Омелянським був парохом вигнанець з холмської епархії, о. Шелеметко, а перед о. Шелеметком, здається мені, о. Калитовський. Син о. Калитовського, Омелян, був гімназійним професором, а опісля, мені здається, директором гімназії, але не знаю в котрому місті¹⁴⁾. Церкву в Бутинах малював Корнило Устіянович. Це діялося у часі гарячої виборчої боротьби, чи то за о. Калитовського, чи за о. Шелеметка, цього вже не пам'ятаю. Корнило Устіянович намалював образ "Страшного Суду", і на самім дні в пеклі намалював жовківського старосту. З того постав голосний судовий процес і Устіянович, згідно з присудом, мусів перемалювати образ і пана старосту "забрати" з пекла... Бутини були також осідком голосного політика-селянина Мекелити, що був, здається мені, послом до Союму, а напевно кандидатом, і об'їздив багато повітів з вічевими бесідами. На одному такому вічі я зустрівся з Мекелитою*). Він був дуже добрим бесідником і поривав за собою маси.

Третім з ряду в родині о. Данила Танячкевича старшого був Олекса. Він здавав матуру, коли я був у другій гімназійній клясі. По матурі вступив на правничий

¹⁴⁾ Д-р Омелян Калитовський (1855-1924), педагог і освітній діяч, професор гімназії в Ряшеві, пізніше перший директор української гімназії в Тернополі (1900-1907), автор шкільних підручників з географії (примітка ред.).

*) Данило Мекелита (†1910), член української делегації до Відня з протестом проти т. зв. "баденівських виборів"; писав вірші і статті до преси на суспільні теми (примітка ред.).

відділ університету у Львові. По закінченні права, практикував у судах у Львові, потім у Балигороді, а накінці був судовим радником у Бережанах. Там і помер ще в молодому віці, маючи тільки сорок років. Закінчив німецьку гімназію у Львові. Мешкав зо мною три роки в пані Цегельської, вдови по священику. Мій стрієчний брат Юліян був його шкільним товаришем. У третій гімназіяльній клясі я перейшов до Золочева, і про університетські часи Олекси Танячкевича мало знаю. Він був дуже доброго серця, безпосередній і щирий. В товаристві забавний і добрий танцюрист. Щодо переконань, то був завзятим українцем і таким залишився до смерті. З його шкільних товаришів пригадую собі Атанаса Свистуна, що скінчив медицину й осів як лікар у Тернополі, де зробив собі славу доброго лікаря. Він був сином о. Свистуна з Ператина, недалеко Миколаєва.

Наймолодшою в родині о. Д. Танячкевича старшого була донька Наталя. Вона була моя ровесниця, шкільна товаришка й дуже здібна учениця. Ми вчилися разом більше як два роки. Опісля я пішов до Львова, а Наталю батьки післали на дальшу науку до Бродів, до дівочого інституту, що його утримувала пані Хованець, з роду чешка або німка. Там училося більше священицьких дочок, між ними Анна Тарнавська, донька о. Віктора Тарнавського зі Смержева, пов. Броди. Наталя винесла з дому українську народню свідомість і завжди була завзятою українкою. Вийшовши з інституту пані Хованець, пішла на даліше навчання до Львова, де скінчила польську вчительську семінарію. Ця польська державна жіноча семінарія при вул. Вірменській була тоді найвищою навчальною інституцією для дівчат у Львові. По закінченні семінарії повернулася Наталя додому, здається мені, 1883 р., вийшла заміж за Івана Карановича, сина сокальського міщанина Каравана¹⁵). Іван Каранович з перемиської епархії прийняв свячення в Перемишлі й діс-

¹⁵) Виходить, що сини Іван і Йосип змінили своє родинне прізвище (примітка ред.).

став завідательство в Крамарівці, пов. Ярослав. Отець Іван Каранович закінчив Академічну гімназію у Львові. Разом із ним закінчив і його брат, Йосип Каранович, що опісля оженився з панною Рожанковською, донькою судового радника, і, ставши суддею, дослужився ступеня радника. Отець Іван Каранович з Крамарівки перенісся до львівської архієпархії і був сотрудником у свого тестя, о. Данила Тянячкевича старшого в Миколаєві, а по його смерті став там парохом. Отець Іван мав прегарний баритоновий голос і належав до гімназіяльного хору в Академічній гімназії. Коли прийшов до Миколаєва, найперше як сотрудник о. Данила старшого, заснував там хор, один із перших у тій околиці. Вивчив також на диригента Гриця Мартищука, мого шкільного товариша з народної школи в Миколаєві. Коли в часі Першої світової війни Миколаїв був цілком знищений, я чув, що він перенісся до Стоянова, пов. Радехів.

Весілля Івана Карановича і Наталі Тянячкевич відбулося в Миколаєві в травні або червні, мабуть 1883 року. З'їзд родини і гостей був великий. Було дуже багато молоді, бо родину Тянячкевичів загально дуже поважали і любили. Я був тоді на другому році теології і ледви випросився з семінарії у ректора о. Володислава Бачинського. З визначних гостей були тоді присутні: почесний крилошанин о. Роздільський, парох Сокаля, радник Рожанковський, а з молоді Король, що пізніше став адвокатом, зо своєю нареченою Амелією Туркевич з Грибович, священики сусіди, а саме: оо. Віктор Тарнавський зі Смержева, Еміліян Тарнавський з родиною, декан Давидович із Сенькова з доньками і багато інших.

Пригравала відома жидівська оркестра Лейзора з Радехова. Це була знаменита оркестра, що її провадив старий Лейзор. Коли він заграв якусь свою композицію до благословення, то є, коли молодята просили перед шлюбом у своїх батьків благословення, а опісля всіх приявних в хаті, то багатьом гостям потекли сльози з очей. Він був скрипаль першої кляси, а коли взяв цимбали до рук і патичками вдарив по них, то нагадував мені Бояна зі "Слова о полку Ігоревім", що пустив десять соколів

на стадо лбедів (то є десять пальців на струни), а ще ліпше Янкеля з "Пана Тадеуша" Міцкевича. Славне то було весілля. Гарні тоді були звичаї і гості, звичайно, забавлялися два дні. Цілу ніч по вечері, що її завжди прилагоджували добрі знатоки кухарі, з тортами на столі (звичайно з цукорні, дарунки гостей), добрі напитки і танці до рана (до шостої години).

В тому часі, то є від 1880 р., українська свідомість поступала вже скорим кроком. На тім весіллі не чув я вже слова аранжерування по-польськи, як це було кілька років тому. Танець починали вже коломиїкою. Гості говорили по-руськи. Молодь вже навіть не закидала по-польськи. Польського елементу не було зовсім на весіллі, хоч кілька років тому, ще в товариських забавах, мішались поляки з українцями. У великій мірі той особливий український характер треба приписати родині Тянякєвичів, що була одною з перших піонерів української свідомости, а Каранович був вихованцем Академічної гімназії у Львові.

На весіллі подавали до столу льокаї, звичайно з якогось двора або професійні, що з того удержувалися. Рано гості розходилися по своїх приміщеннях, призначених їм у селі, по господарських хатах. Приблизно в 12-ій годині сходилися назад на добре снідання з напитками, м'ясною перекускою, тортами й кавою, а опісля йшла забава до обіду, що звичайно відбувався о год. 6-тій по полудні. По обіді багато гостей роз'їздилося, але ще досить залишалося і забавлялося, звичайно аж до півночі й на тому весіллі кінчалося.

Весілля в священницьких родинах було великою подією в околиці. Чоловіча молодь з'їздилася прошена й непрошена. Приїздила родина уся, хочби із найдальших сторін, бо то була радісна подія, що скріпляла родинні зв'язки. Родина, Бог знає, куди порозкидана, з'їжджалася, може тільки той один раз в житті. Панночки з ближчої і дальшої околиці місяцями наперед приготувляли свої одяги і думали над тим, що будуть одягати першого дня, а що другого. Вся чоловіча молодь була одягнена у фраках, білі краватки, при чому носили і білі рука-

вички. На такому весіллі молодь знайомилася і незабаром відбувалися нові заручини, а часто й весілля.

Ціле село приготовлялося до тієї урочистости. Мили, чистили і білили хати, бо гості нерозривно прибували не десятками, а сотками. В мого стрія, о. Віктора Тарнавського, коли віддавав заміж доньку одначку за пізнішого священника Франса Громадку, на весіллі було більше ніж триста осіб. Гостей приміщували по селянських хатах. Хлопці з села були розставлені на дорогах з картками імен тих гостей, що мали прибути і відпровожували їх до призначених їм приміщень. Для коней приїжджих гостей були призначені господарські стайні, овес і сіно. Для фірманів, звичайно, варили в якогось господаря і там робили прийняття, що його мусіли добре приладити, щоб вони потім не рознесли лихої слави по близьких і дальших селах, що не було доброї гостини. Батьки молоді місяцями наперед мусіли все добре обдумати і приладити, щоб опісля чого не забракло й не було замішання. Наперед треба було вигодувати кілька свиней, поросят, телят, багато індиків, курей і качок. Придбати городину, овочі й напитки. Дозичити посуду, столове срібло і столове накриття (обруси). Хату впорядкувати, вивоскувати підлоги і подбати про канделябри на столи. Замовити на весілля музику, приготувати хор із запрошених співаків, якщо не було свого. Коли ж весілля випадало вліті, треба було ще придбати льоду, щоб м'ясо не псувалося, замовити кухаря, льокаїв, жіночу прислугу до кухні й, очевидно, запросити гостей, звичайно особисто. Почесну роль відігравали весільний староста і його партнерка, дружки і дружби. Їх треба було завжди особисто запросити. Тільки до дуже далеких місцевостей запрошення посилали письменно. Ще про багато інших дрібниць треба було подумати перед весіллям, щоб та важлива подія в родині випала достойно. Для людей зо свого села треба було також приготувати гостину й музику, а передовсім подбати про Службу Божу і поминки.

Я приїхав до Миколаєва кілька днів перед весіллям, бо ж я там був немов домашній, щоб у дечому допомогти.

Пригадую собі, що останній четвер перед весіллям зійшлися жінки з села пекти коровай. Коли він вже був готовий, то лопатку і інший посуд, потрібний до печива чи роблення короваю, жінки мали. У цей час я прийшов до кухні. Молодиці тією водою, а властиво помиями з короваю, змили моє лице й голову, а потім рушником пообтирали й обцілували. Пізніше була вечеря і музика з танцями, що в них кожний міг брати участь. Шлюб, звичайно, відбувався аж вечором у церкві. Нераз та урочистість протягалася довго, поки всі поз'їздилися і повбиралися у весільну одягу. Молода й дружки годинами прибиралися, заки причепурилися, все поприпинали, понашивали та зачесалися. Китиці квітів і букети, то було діло дружбів, і це коштувало їх досить дорого. Так само перед шлюбом дружки чіпляли всім гостям маленькі букетики.

Коли час перед шлюбом тривав інколи задовго, то гості жартом запитували один одного, "чи може часом чоботи в молодого не затісні та й він не може взутися". Це означало, що молодий торгується з будучим тестем за посаг. В однім випадку мало бути так, що тесть обіцяв будучому зятеві зложити перед самим шлюбом тисячу ринських. Але якось не поспішався. Молодий дуже поволі збирався, а коли будучий тесть його наглив, щоб скорше збирався, молодий заявив, що чоботи дуже тісні і не може взутися. Аж тоді взувся, коли тесть догадався положити тисячу ринських.

Тут треба пригадати ті часи, коли богословська молодь робила дуже великі довги, що опісля було руйною для будучого тестя, для молодого і його подруги. А причина була та, що Митрополит не висвятив доти, поки кандидат на священника не поплатив своїх довгів. А кредитори заздальгить пильнували, коли їх довжник буде висвячуваний. Були такі, що мали кілька тисячей ринських довгів, що їх тесть мусів заплатити, бо інакше його зять не міг бути висвячений. Це дуже деморалізувало богословську молодь, бо будучи в Семінарії, надуживали кредиту на вибагливі одяги, на непотрібні забави, гостини, а часом і на гру в карти. Це руйнувало багато свя-

щеницьких родин. Той звичай робити т. зв. семінарські довги скінчився тоді, коли митрополит Йосиф Сембратович заявив, що задля довгів не буде здержувати нікого від священницьких свячень. Тоді кредити для богословів скінчилися, бо лихварі, кравці і ювілери не хотіли вже більше давати богословам на кредит. Це було 1879 року.

Коли о. Іван Каранович був управителем Крамарівки коло Порохника, пов. Ярослав, я відвідав його одних вакацій. У неділю я пішов до церкви, Служба Божа почалася як звичайно, а проповідь була по-польськи. Я здивувався, бо чогось подібного я не чув і не бачив¹⁶⁾. Щойно по Службі Божій я довідався, що в тому селі проповідь завжди священник говорить по-польськи, але обряду свого тримається. Мені зо Східньої Галичини виглядало це дуже дивно, однак опісля, по довгих літах аж в Америці, я знайшов у декотрих парафіях людей із повіту ярославського, що мали молитовники з руською молитвою, але друковані латинською азбукою. Однак були прив'язані до своєї Церкви, хоч говорили по-польськи. Отець Іван Каранович, це вже був свідомий українець, що в національній праці знайшов велику поміч своєї подруги Наталі. Вони виховали своїх дітей в чисто українському дусі.

¹⁶⁾ Щоправда, таке трапилось раз в селі Тенетиськах, пов. Рава Руська. Після завзятої виборчої боротьби, коли вийшов послом польський кандидат, то о. Адріян Леонтович першої неділі по виборах вийшов на проповідальницю і почав: "В імені Ойца і Сина і Духа Святого, Амен". Люди здуріли, бо ніколи не чули в своїй церкві польської проповіді, однак з проповіді показалося, що виборці з Тенетиськ "схрунили" і віддали голоси на поляка. Тому о. Леонтович заявив, що це вже певно є польська громада. Проповідь закінчив о. Леонтович по-руськи. Після такої проповіді виборці з того села вже більше ніколи не хрунили. Це так подіلالо на людей, що виборці, що віддали свої голоси на кандидата-поляка, мало що з села не мусіли втікати.

VII

ГІМНАЗИЙНА НАУКА У ЛЬВОВІ І ЗОЛОЧЕВІ.

Думаю, що тут треба згадати про роль Академічної гімназії у Львові і її учительського збору у відродженні нашого українського народу, бо о. Іван Каранович був вихованцем тієї гімназії. Я приїхав до Львова 1873 р. Академічна гімназія називалася тоді "Перша". Назву "Друга" мала німецька гімназія. Коли та Перша гімназія була заснована, я не знаю¹⁷⁾. Пригадую собі, що мої стриї, о. Юстин і о. Віктор Тарнавські кінчили Академічну гімназію, що мала тоді викладову мову німецьку. Це могло бути приблизно 1856-57 рр. Тоді, коли я приїхав до Львова, у нижчих гімназіяльних клясах була українська викладова мова, а у вищих — польська. Коли я став учнем вищої гімназії, то є п'ятої кляси, то тоді вже **викладова мова була українська**. Директором гімназії був о. Василь Ільницький (1823-1895). Він учив також логіки і психології в сьомій та осьмій клясах. Катехитом був о. Іван Гушалевич (1823-1903). Географію та історію вчив проф. Анатоль Вахнянин (1841-1908) і проф. Юліян Целевич. Німецьку мову вчив проф. Яндаврик, а опісля о. Амброзій Шанковський, о. Колянковський і проф. Гладисовський, а значно пізніше проф. Михайло Подолинський (1844-1894). Історію природи, то є зоологію, ботаніку, мінералогію, анатомію, вчив проф. Михайло По-

¹⁷⁾ Академічна гімназія у Львові заснована 1784 р. Її початки сягають 1591 р., до т. зв. академічної гімназії Єзуїтів. Дальші її етапи: з 1774 — цісарсько-королівська державна гімназія, з 1776-1784 — терезіянсько-королівська державна гімназія. 1867 р. відбулася перша матура українською мовою. Це найстарша гімназія на українських землях (примітка ред.).

лянський, математику і фізику проф. Іскрицький і д-р Омелян Савицький (1845-1921), а опісля Петро Огоновський (1853-1917). Філологію — греку, латину, українське вчили професори Олександр Борковський (1841-1921), Юліян Романчук (1842-1932), Сидір Громницький (1850-1937), Кость Лучаковський (1846-1912, Дем'ян Гладилович (1846-1892), о. Теодор Пюрко (1847-1906). На гімнастику ми ходили до залі "Сокола", де вчив поляк Дурскі. З українських студентів найліпшим гімназистом був Павло Чмола. Хорального співу вчив проф. А. Вахнянин.

У вищій гімназії ми мали вже українські підручники, а в нижчій ми ще довго користувалися польськими. Щодо учнів, то в перших роках вони походили із священницьких родин, і з таких містечок як Угнів, Комарно. В тому часі ще багато священницьких родин посилало своїх дітей до німецької гімназії у Львові. Бурси "Ставропігійського Інституту" і "Народного Дому" посилали своїх вихованців також до німецької гімназії. Студентів у нижчих класах Академічної гімназії було значно менше, як у вищих, бо вища гімназія ще тоді мала польську викладову мову. Коли я прийшов до гімназії 1877 р., тоді у вищих класах було більше поляків, як русинів. Це були перші кроки нашої гімназії з українською викладовою мовою. Наша суспільність ще мало свідомо, не мала відваги посилати туди своїх дітей, бо не знала ще, яка буде будучина її.

Учительський збір, за винятком д-ра І. Савицького і катехита, о. І. Гушалевича, що були твердими русинами, був свідомо український і таку марку надав тій гімназії. Д-р Савицький ненавидів українства і висміював його. Катехит о. І. Гушалевич був старорусином, але до політики не мішався. Інші — це були свідомі українці, а декотрі, як: Іскрицький, Гладишовський і Шанковський були русинами. Українську мову в першій класі вчив мене проф. Павло Свенціцький.¹⁸⁾ Сторожем гімназії був Венцель, чеського походження.

¹⁸⁾ Мабуть мова про Павлина Свенціцького (псевдоніми:

Скінчивши другу гімназійну класу, я перейшов до третьої класи в Золочеві, тому, що моя мама з бабунею туди перенеслися. Старший мій брат Юліян здав матуру у Львові і записався там на факультет права. Утримувався з лекцій по панських дворах, а університетські виклади деколи відвідував, бо до шкіл ще треба було посилати мене, мого молодшого брата Лонгина й сестру Іванну. Моя мама вже не мала готівки й не могла посилати троє дітей до школи. Тому рішилася переїхати до Золочова, де щойно тому два роки відкрили польську гімназію і де ми, діти, могли користати з науки. Мій стрий, о. Юстин Тарнавський з Підлисся мав чотирьох хлопців у шкільному віці, о. Йосиф Трильовський одного сина Кирила, так що й вони дали своїх синів до мами на станцію. Тяжко працюючи, моя мати могла дати нам освіту й пов'язати кінці. Однак, вже по двох роках, я мусів назад вертатися до Львова, бо в Золочеві не було п'ятої гімназійної класи. Тому всі, що покінчили четверту класу в Золочеві, вписувалися до інших гімназій. Я вернувся назад до Львова і застав там вже українську викладову мову у вищих класах Академічної гімназії. Моя мати перенеслася з Золочева до Радехова, де її стричний брат Володимир Трильовський був учителем. Він був братом о. Йосифа Трильовського. Бабуня моя вернулася до Миколаєва, а молодшого брата, Лонгина, мама примістила в бурсі в Бродах і там віддала на навчання до німецької гімназії. Коли по році відкрили вищу гімназію в Золочеві, то моя мама з бабунею і з сестрою Іванною перенеслися знову до Золочева, а я і Лонгин залишилися надалі в бурсах, він у Бродах, а я у Львові. Брата Лонгина, здається мені, незабаром мама забрала до Золочева й далі утримувалася з оплат студентів.

Золочівську гімназію відкрили в 1873/74 рр., а я зо Львова тут прийшов до третьої гімназіальної класи 1875

Павло Свій, Павлин Стахурський, Д. Лозовський та ін., 1841-1876), втікач з Росії після невдалого польського повстання 1863 р., українсько-польський письменник, актор українського театру, учительовав у Академічній гімназії (примітка ред.).

року і це була тоді найвища кляса. Директором тієї гімназії був тоді поляк Плахетко, дуже чесний чоловік, що не робив ніякої різниці щодо народности. Нашим катехитом був о. Вік. Єзерський. Було 2 професорів русинів, Сінкевич і Саноцький і двох поляків, Клак і Урановіч. Для поляків катехитом був Гохекер. Пізніше ще прийшли два професори — поляки, Мікула й Кубаля. Між студентами була велика мішанина. Було багато жидів, німців-колоністів, а поляків і українців була майже однакова скількість. З русинів було найбільше синів священників з околиці, Тарнавські, Підсонський з Звиженя, Крохмалюк з Маркополя, Діяковські з Шишковице, Волошинський з-під Золочева, Пачовський з Жулич, Смаль і інші, що їх імен і прізвиськ вже сьогодні собі не пригадую. Було також трьох або чотирьох селянських синів. За мене будували новий гімназіяльний будинок, напроти костела, що до нього ми перейшли в третій гімназіяльний класі, на другий курс, 1875 р. Ніякої різниці щодо народности ніхто не робив і всі жили в згоді. Пізніше скристалізувався там український дух, що його очолював Кирило Трильовський. З тієї гімназії вийшло багато свідомих українців.

Тут приходить мені на думку різниця межі нашим і польським релігійним вихованням. Нині пізнаю, чому наша суспільність зрадикалізована, інтелігенція агностична або ворожа Церкві й чому в нас не могла постати дисциплінована, зложена з віруючих людей, консервативна партія. Ми завжди зверталися на ліво й тому в політиці ніколи не могли зблянсуватися. Тому ми завжди мали такі "сальто моргале" в нашій політиці. Коли я приїхав із Львова до Золочева, то в мене несвідомо дух віри був приголомшений. Хоч я походив із священницької родини і завжди виховувався в священницькому домі, то я ані в тих родинях, ані в тих церквах, ані в наших богослуженнях, так як вони тоді відправлялися, не міг знайти чогось такого, щоб мене релігійно виховувало і заохочувало тяжіти до Бога. Я ніколи не знайшов у тім радості, ані душевної потіхи. Хоч ті родини, що я в них виховувався, були дуже чесні, то одначе вони звертали го-

ловну увагу в національний, а менше в релігійно-духовний бік; я думаю не лише в національно-український, але також у кацапський чи москвофільський бік. Прислухавшись бесідам у наших родинах, я завжди чув тільки про політику, про господарство, родинні й сусідські обставини, про місцеві сільські справи, але ніколи я не чув розмов про працю для морального і релігійного піднесення молоді, про релігійні організації, та як їх вести. У жадній нашій церкві про те я теж не чув у 1870-тих роках. Знаю, що були братства і сестрицтва для старших і молоді, але їхня ціла робота полягала в тому, що вони тримали свічки в церкві, або робили на свята паперові квітки до церковних образів. Пізніше, коли я вже був у Духовній семінарії, ніхто ніколи, навіть наші настоятелі, не згадали про те, якби то зорганізувати і вести релігійні братства й сестрицтва. Я є певний, що ніхто з богословів, що закінчили семінарію в тому часі, не мав про це поняття. А це ж у душпастирському званні одно з найважливіших завдань. На це звернули мою увагу мої товариші поляки в гімназії в Золочеві. Їхній катехит організував Марійську Дружину і відправляв їм Марійські богослуження в парафіяльному костелі в Золочеві, що був напроти гімназії, через дорогу. Він мав для них часто проповіді, і то в годині 6:30 рано. В травні служив Марійські богослуження вечором. Знову ж у піст перед Христовим Різдом, раненько в годині 5:30, служив якісь богослуження "рурати". Мої товариші поляки, що з ними тоді я добре жив, запрошували мене на ці богослуження. Я пригадую собі, що мені це все дуже сподобалося. Гарний спів у супроводі органів у костелі, порядок, чистота, гарно прибрані престоли живими квітами, відповідні науки для молоді, відзнаки, медалики, часта сповідь і спільне св. Причастя з участю всіх, те все притягало польську гімназіяльну молодь до костела.

Цілий час мого побуту в Золочеві я, майже щодня, хоч на кілька хвилин заходив до костела, щоб перед гарною статуєю Божої Матері помолитися. Щось подібного в нашій парафіяльній церкві в Золочеві я ніколи не бачив. Коли костел щодня вже в год. 5-тій рано від-

кривали, то наша церква часто ще в год. 8-ій була закрита. Костел був відкритий цілий день, а наша церква була закрита, хіба що часом була Служба Божа, похорон або шлюб. Не було в ній нічого, щоб молодь притягало й ніхто про це не старався. Якби не те, що я перебував у свідомому українському оточенні, то хто знає, чи це вище згадане не було б мене потягнуло в польську сторону. Таким чином ми втратили сотки тисяч українських людей по містах, бо вони тієї духової поживи, що їй подавали в костелах, не знайшли в наших церквах. А це малий приклад, як нас українців вели духовно у відрізненні від поляків. Поляки в тім релігійнім дусі виростили, доходили до старшого віку й той звичай зберігали. Тому в їх костелах по містах було повно народу й інтелігенції, а в наших церквах по містах залишилося лише міщанство, що ще затримало свій обряд, а інтелігенції було дуже мало¹⁹⁾.

Коли я вернувся назад до Львова, до п'ятої кляси, то я замешкав у гімназіяльного сторожа Венця. Пані Цегельської вже тоді не було у Львові, вона перенеслася до Бережан. Моя мати не могла мені оплатити ліпшого мешкання, однак я був задоволений, бо харч був добрий. Пані Венцільова була з роду німка, хату утримувала дуже чисто й в порядку, тільки з п. Венцлем, що часто любив заглянути до пляшки, приходило часто до малих суперечок. Венцель любив оповідати про часи війни, як то він 1848-го року був "фаерверкером" при артилерії

¹⁹⁾ Автор не згадує при тому однієї дуже важливої і характеристичної прикмети релігійного виховання у поляків. Воно мало не тільки польсько-національний характер, але крайню шовіністичний. Польське духовенство, а зокрема в Східній Галичині, у переважаючій більшості було шовіністичне та його ставлення до українців було виразно вороже.

Хоч українське духовенство в Галичині, взагалі кажучи, виховувало наш нарід у національному й патріотичному дусі, однак без шовінізму, і це виховання було вдержане в рамках християнської моралі і етики, які то засади наше духовенство проповідувало й переводило в житті (примітка ред.).

і як бомбардував у Львові академію (університет), що її звалища стояли там, де нині стоїть церква Преображення Господнього (Преображенська). У тих звалищах гніздилися сови, пугачі та голуби, і ми там часто лазили за тими птахами по румовищах і порозбиваних мурах. Академічна гімназія приміщувалася тоді на другім і третім поверсі "Народного Дому". Також на другім поверсі мав мешкання директор, о. В. Ільницький. На долині мешкав сторож Венцель. Від сторони Вірменської вулиці мав склад коріння і делікатесів Вінклер, то є на розі, здається, тодішньої Театральної і Вірменської вулиць. Дальше, при Вірменській вулиці мав книгарню жид Бодек. У нього ми купували всі книжки, мапи і шкільне приладдя. З учителів у п'ятій гімназіяльній, які вчили, були: катехит Іван Гушалевиц, д-р Омелян Савицький, Михайло Полянський, Дем'ян Гладилевич, о. Колянковський і Анатоль Вахнянин. Кляса була цілком українська, бо викладова мова була українська. Студентське життя в золочівській гімназії, хоч там була велика мішанина народностей, було далеко краще, як у Львові. Це було мале місто, всі знали ближче. До гімназіяльних студентів у місті відносилися дуже гарно. Там ми всі разом ходили на маївки до сусідніх сіл, разом купалися в ріці Золочівці, разом ходили на рибу і раки, а до лісів, у суботу, на суніці. Взагалі студенти жили там як одна родина й одні одних відвідували. Матеріальне положення родин учнів у Золочеві було набагато краще ніж у Львові. Учні порядніше одягалися і їх поведінка була далеко чемніша і культурніша, ніж наших учнів в Академічній гімназії. Цю різницю я зразу завважив, увійшовши до кляси в Золочеві. Взагалі я запримітив, що там і директор і учителі звертали більше уваги на товариську поведінку учня і його зовнішній вигляд, ніж учителі Академічної гімназії. У Золочеві такої бідноти я ніколи не бачив між учнями, що я її бачив у багатьох учнів в Академічній гімназії.

З учительських сил найосновніше викладав свій предмет проф. Гладилевич (латина і грека). Професор Савицький був знаменитим математиком, але мало хто з

учнів міг слідкувати за його викладом, хіба хлопці з бистрішим математичним хистом. Професор Полянський любив, поза викладами, уживати польської мови і в такому випадку звертався до учня на "ви". Він також перекручував прізвища, напр. Зарицький у нього був Забжицкі, Сапрун — Чупрун, Онишкевич — Патичкевіч. Пригадую собі, як проф. Полянський читав каталог і закликав "Лев Тарнавський". Лев, мій стриєчний брат, гукнув "є". Тоді проф. Полянський закликав: "хоть ви леф, але не рикайце". Він був дуже доброю людиною і любив молодь. Продовжував години, ба завжди жалівся, що він у тижні має лише дві години в клясі, коли всі інші вчителі мають більше годин. Коли учитель, що мав наступну годину, нетерпеливився, бо проф. Полянський перетягав, то він часто вигукував: "чого тен дябел юж сі там тлумі под джвямі?" Завжди дуже чисто одягався, і ввійшовши до кляси, обтирав порох із стола і крісла, заки почав науку. Ніколи попередніх лекцій не питав, тільки партіями, і завжди дозволяв учневі вибрати собі питання. Пригадую собі одного разу, як питав він партію з ботаніки і викликав учня Сапруна. Своім звичаєм запитав:

— А цо и умеце?

Сапрун відповів:

— Про горіх волоський.

— О дайце спокуй з ожехамі, ми ешче tego не бралі, — сказав проф. Полянський.

— То може про моркву, — сказав Сапрун.

— О ми і tego ешче не бралі, але бардзо ладне, же Чупрун так далеко напшуд пошедл, а но мувце о ожеху влоскім.

Коли проф. Полянський завважив, що Сапрун зачав крутити, бо і про горіх багато не знав, тоді професор кликнув до мене:

— Тарновецкі, везьце tego Чупруна дзісйя на Високі Замек, там сон влоскі ожехи, висадзце го на джево, нех сен добже попатши на него, а потем бендзе мувіць о ожеху влоскім.

Такі, а часто ще смішніші випадки були на годині

проф. Полянського. Коли він не мав часу всіх учнів на годині випитати, то нероз, стрінувши на вулиці учня своєї кляси, зачинав його екзамінувати. На учительських конференціях він завжди стояв в обороні учня. Поведінка деяких наших учителів була нероз дуже шорстка й часто вони вживали слів непарляментарних, як напр., директор або й катехит. Це вражало учнів з добрим вихованням. Щодо самої клясифікації, то вона була справедлива й більшість учителів трактували свої предмети поважно, так що рівень знання учня в Академічній гімназії по матурі був звичайно вдовольючий, а пересічно чи не ліпший, як з інших гімназій, де нероз практикували протекцію і хабарництво. Того в Академічній гімназії не було. Інспектором, що візитував Академічну гімназію і був предсідником при матурі, був крайовий інспектор Солтикевич (русин).

Зате релігійне і моральне виховання залишало багато до побажання. До гімназії зачала проникати атеїстична агітація. Між учителями, передовсім молодими, ми відчували і бачили атеїстичний і радикальний напрям. Коли я був у шостій або сьомій клясі, творилися таємні гуртки, соціалістичні і атеїстичні. Провадив ними Іван Франко. Кругки були малі, по кілька учнів. Коло мене у клясі сидів студент Наумович, син москвофільського агітатора, о. Івана Наумовича. Він був дуже здібним хлопцем і брав поза школою приватні лекції англійської і французької мов. Знаю, що він у сьомій клясі на годинах завжди читав англійські книжки. Наумович зорганізував гурток із п'ятьох учнів і мене втягнув до нього. Тому, що він мав свою кімнату, то запрошував членів цього гуртка до себе. Першу лекцію в тім гуртку мав Іван Франко про Дарвіна і його головну тезу про походження людини. Для мене це була цілком нова тема. Це було десь приблизно перед Великодніми Святами. Я пішов у часі реколекцій до сповіді. Не знаю, що за один був той священик, що я в нього сповідався. Але по сповіді я заявив Наумовичеві, що з гуртка виступаю і більше на тих лекціях я не бував. Публікації, що тоді розходилися між молоддю у вищій гімназії, були "Дзвін" і "Молот", на-

скрізь радикальні й безбожні, що своїми матеріялістичними поглядами затроювали в дуже брутальний спосіб невинні душі учнів. Багато учнів у вищих клясах гімназії були вже скінченими атеїстами, радикалами і анархістами. В німецькій і польській гімназіях та в реальній школі того анархістичного руху не було, бо там наші радикали і соціялісти не мали доступу. Я мав багато знайомих учнів з тих шкіл і ніколи від них не чув, щоб там таке діялось. Думаю, що там дирекція і катехити мали кращий нагляд, а між молоддю університетською і політехнічною польською, жидівською і німецькою не було таких, скажу, брутальних агітаторів, щоб загрожували сумлінню молодих хлопців. Я один не повний рік, то є в сьомій гімназіяльній, мешкав з учнями різних гімназій і реальних шкіл, але ніколи від них не чув про таку агітацію, що йшла тоді в Академічній гімназії. Таких збірників як "Дзвін" і "Молот", що розходилися поміж учнями Академічної гімназії, у них цілком не було. А якщо й були які, то до студентів не доходили і, певно, що були редаговані в більше культурнім тоні. Проти цієї агітації не було протидіяння. Катехит о. І. Гушалевич напевно не знав про це, що між учнями були такі гуртки, бо ж він у позашкільних годинах зовсім учнями не цікавився.

Щодо національного напрямку, то був, з малими виїмками, чистий український напрям, як між учнями, так і в учительському зборі. Багато учнів із москвофільських староруських домів в Академічній гімназії ставали свідомими українцями, так що ця гімназія виробила собі марку чисто народно-українську.

В шостій гімназіяльній клясі, за старанням о. крилошанина Величка, я дістався до бурси "Народного Дому". Мати не могла мене довше утримувати і я, хоч з великою неохотою, не маючи іншого виходу, мусів іти до бурси. Мешкання і харч були досить добрі, бо про це дбав настоятель бурси, Палюх. Однак москвофільська агітація була така, що з нею я ніяк не міг погодитися і тому приходило часто до суперечок у бурсі з ряними москвофільськими учнями. Тому я, побувши там півтора

року, пішов на приватне мешкання, а харчувався в бурсі. Кухню там провадила тоді пані Климентина Левицька, вдова по священику. Часто я перебував тоді безплатно в оо. Василіян при Жовківській вулиці. Там були деякі студенти, що вступили до оо. Василіян і з монастиря ходили до гімназії. Василіянський Чин тоді цілком занепадав. Студенти, що вступили там до новіціату, по скінченні гімназії, виступали з монастиря. Деякі з них ішли до Духовної семінарії і ставали світськими священиками, а інші покидали духовне звання і студіювали на світських факультетах. Молодих сил цілком не було.

1878-го або 1879-го року відбулося перенесення тлінних останків митрополита Антона Ангеловича і ще деккого з Янівського цвинтаря на Личаківський. Такої поважної, можу сказати, української демонстрації у Львові я ніколи не бачив. Тисячі народу залляли цілий Львів, від Городецького до Личаківського цвинтарів.

VIII

РЕФОРМА ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧИНУ.

В тому часі, коли я там мешкав, то в монастирі св. Онуфрія келії були майже порожні. Провінціал (протоігумен галицьких Василіян) і професор університету, о. д-р Климентій Сарницький (1832-1909), монах Загайський, вислужений директор гімназії в Бучачі, стара людина, і о. Чорнорубський, около 100-літній старушок, що з паличкою в руці проходжувався по саді або по коридорах монастиря — це були мешканці того будинку. Прегарний і великий сад, що сягав до узбіччя Замкової гори, обведений довкола високим муром, виглядав серед львівського гамору неначе якесь зачароване місце. Коло монастирської церкви був малий цвинтар, де колись хоронили монахів і де, мені здається, був гріб Івана Федорича, першого українського друкаря, з запалими в землю кам'яними плитами і хрестами, що на них я нераз старався відчитати імена померлих. Це був образ опустілого монастиря. Отець протоігумен Сарницький дозволяв бідним студентам мешкати в тих порожніх келіях монастиря, а сторожеві Еліяшеві дозволяв занести їм де-що з їди з монастирської кухні. Це були переважно студенти університету. До науки не було, здається мені, кращого і спокійнішого місця, як були ці келії, а в літі монастирський сад. З молодих, що користали з монашої одежі, хати і прожитку, був там мій шкільний товариш Генсецький, що вже в шостій гімназійній класі ходив у рясі. Були ще Бабій, Лесюк, Глібовицький, що вже студіювали теологія, і всі, за виїмком Генсецького, стали опісля світськими жонатими священиками. Генсецький

десь загубився в сьомій клясі гімназіяльній, і я не знаю, що з ним сталося. Зо світських студентів я бачив там: Головацького, Децикевича, Дольницьких з Корсева коло Бродів, мого брата Юліяна, Олексу Танячкевича і багато інших, що там або постійно мешкали, або часово там перебували, коли приїздили до Львова на іспити, чи то кольоквія. Їхніх імен я не можу нині вже собі пригадати.

Василіянський Чин хилився до цілковитого занепаду. Коли митрополит Йосиф Сембратович хотів той стан поправити, то о. протоігумен Сарницький (мимоходом сказавши, дуже видатний чоловік і дуже люблений професор на богословськiм відділі університету) спротивився тому, і замість порозумітися з Митрополитом, звернувся у цій справі до Риму. Отець д-р К. Сарницький був людиною цілком світського духа і зовсім не дотримувався монаших правил, звичайно мешкав поза Львовом, у Рясні, звідки доїздив на університетські виклади. Рясна, мабуть, була власністю Василіянського Чину. Там був фільварок, де о. Сарницький любив найчастіше перебувати і жити собі зовсім свobodно. Коли та боротьба між митрополитом Йосифом і о. д-ром Сарницьким велася, газети голосно зачали писати, що Василіянський Чин заберуть Єзуїти. Постаło тоді велике заворушення між старорусинами, українцями і москвофілами. Всі стали разом одним фронтом, щоб до цього не допустити. Чи Митрополит робив якісь заходи проти того, мені не відомо.

Проти о. д-ра К. Сарницького йшли в часописах статті за статтями. "Страхопуд", гумористична староруська, а потім москвофільська газетка, виливала всі помії на о. д-ра Сарницького. Його карикатура не сходила зі сторінок "Страхопуда" і накінець поголоска справдилася. Рим віддав реформу оо. Василіян Єзуїтам. Та відомість всіх дуже вразила. Отець Данило Танячкевич старший, прочитавши ту новинку в "Ділі", кинув люльку, закликав жінку, зачав бігати по хаті, спльовувати і не міг заспокоїтися. Того дня пополудні з тією новинкою приїхав до о. Данила довголітній холоївський декан, о. Давидо-

вич із Сеньків²⁰⁾, близько Радехова. Пригадую собі, як о. Давидович увійшовши до хати, закликав:

— Сусідо, ми пропали, пропали.

Тоді вони оба обнялися і зачали плакати.

— А що далі буде?

— А що ж буде? — відповів о. Данило. Єзуїти придуть до св. Юра, єзуїт буде митрополитом. Це буде найближчий крок. Що ж нам тепер робити? Треба протестувати до Риму, силою опертися. Не пустити Єзуїтів до манастирів.

Розпука огортала всіх. І це була хвилина, коли роз'єднані русини в тій справі творили один фронт. Усі разом зорганізували перше всенародне віче у Львові. З'їхалося багато народу з цілого краю. Увечорі зорганізували похід із смолоскипами по вулицях міста Львова і перед намісництвом співали "Мир вам, браття". Львів'яне дивувалися, що то таке, а від різної сволочи було чути оклики: "Ковбасюкі, кабані". Це перший з'їзд, за моєї пам'яті, всіх русинів, різних руських партій. Не могу пригадати собі, хто говорив на вічу, але мені здається, що Володимир Барвінський, Анатоль Вахнянин, о. Іван Наумович і багато інших. Вислали протест до Риму. Це, мабуть, діялося 1881 р. Однак все те не допомогло, Єзуїти обняли василіянський монастир у Добромилі й там утворили василіянський новіціят.

На домагання австрійського уряду Ватикан усунув митрополита Йосифа Сембратовича 1882 р. На це склалися різні причини. Польська шляхта ненавиділа митрополита Йосифа за його акцію тверезости, а австрійський уряд мав до нього застереження ще й за москвофільську агітацію між духовенством, що йшла з Росії. Процес о.

²⁰⁾ Сеньків, це тоді маленька "капелянія", а в отця Давидовича було четверо дівчат і двох хлопців. Тяжко йому було дістати якусь парафію. Накінець дістав Чернівці під Станиславом, бо тоді ще не було станиславівської єпархії. Цю парафію дістав о. Давидович від митрополита Йосифа Сембратовича. Це був останній акт Митрополита перед його усуненням.

Івана Наумовича, перехід села Гниличок на православ'я, а накінець і занепад Василянського Чину — це були дальші причини. На місце митрополита Йосифа Ватикан покликав його братанка, о. д-ра Сильвестра Сембратовича. Отець Сильвестер Сембратович був професором університету у Львові, з національного боку мав українську марку. Ватикан і австрійський уряд були обережні, щоб на митрополичий престіл не дістався старорусин або москвофіл, бо вже їм було забагато тієї російської і протикатолицької агітації. Наша суспільність прийняла цей крок із великим задоволенням. Про усунення митрополита Йосифа ходила така версія, що цар Франц Йосиф I викликав його до Відня і зажадав резиґнації. Митрополит оперся і сказав, що він тоді зрезиґнує, коли Ватикан його до того змусить. Цар задержав Митрополита у Відні і з Риму прийшла депеша до Митрополита, щоб він зрезиґнував. Щойно тоді митрополит Йосиф піддався і підписав резиґнацію. Невдовзі потім молодий граф о. д-р Роман Шептицький вступив до василянського новіціату в Добромилі. Як нині пам'ятаю, що москвофільська газета, здається мені "Червона Русь", зараз видрукувала таку новинку: До василянського новіціату в Добромилі вступив граф Шептицький, поляк. Це будучий галицький митрополит.

Всі ми тоді думали, що василянська реформа, усунення митрополита Йосифа, вступлення Романа (Андрея) графа Шептицького до Василян, все те було на загладу українського народу. Найсвідоміші і найкращі з нас так думали. Однак Ватикан мав рацію, а поляки зробили помилку. Бо василянська реформа нам не пошкодила, але зробила багато добра для нашого народу і нашої Церкви. Митрополит Андрей Шептицький уже дав непохитні докази, що цілком посвятив себе для українського народу і для української католицької Церкви.

Хоч усунення митрополита Йосифа Сембратовича багатьох боліло, то однак він, у тих часах як старша людина в часі агітації, що ішла з Росії в ряди нашого духовенства, був ослаблений і не міг ставити опору тодішнім крилошанам, які були у більшості старорусинами. При

тому ми галичани завжди бачили в політиці Ватикану тільки польську затію. Ми завжди дивилися на Рим через галицьке дуже вузьке віконце. Інша справа, що поляки часто вживали католицизму як політичного оружжя проти нас українців. Так у нашім світогляді виробилася опінія, що все, що Ватикан робить, то діє нам на шкоду, а Польщі на радість.

Така сама думка була завжди і в мене, аж доки я не вирушив з галицького гнізда в ширший світ, тобто емігрував до ЗСА. Тоді я пізнав, що Католицька Церква має свою політику і католицьку програму, а не польську або українську. Вона має діло з цілим світом, провадить свою політику близько дві тисячі літ і керує 700 мільйонами католиків у світі. От візьмім хоч би таку справу як целібат. Скільки разів Ватикан старався накинути нам целібат, то ми завжди уважали це за польську інтригу. А це погляд чисто галицький і дуже вузький. Наші газети та навіть віча, особливо в Америці, завжди вживали справу целібату як оружжя проти Ватикану, добачаючи в цьому польську руку. А тимчасом Ватикан запровадив целібат сотки літ тому в Італії, у Франції, у Німеччині, у Польщі, в Іспанії, в Японії, у Китаї і по цілому світі. Чи це польська інтрига? Ватикан у своїй довголітній практиці побачив, що священик, обтяжений родиною, не може всіх своїх думок, усіх бажань і всієї праці посвятити Церкві і Христовій справі. Ватикан побачив, що дисципліну з жонатим духовенством важко вдержати. Духовенство — це Христова фронтова армія (мілітанс). Вона мусить бути звинна й рухома, щоб у потребі можна було її кожної хвилини пересунути або перекинути там, де вона найбільше потрібна. Чи з духовенством, що обтяжене родиною і з нею пов'язане, можна командантові, то є єпископові, це зробити? А чи ж кожному з нас жонатому житейська журба про родину не мало сили й здоров'я забрада? Ватикан у тім напрямі має напевно більше практики, як наші українські найбистріші політики, а певно більше, ніж перший ліпший крикун на вічу. Що целібат має і свої слабі сторони, не перечу. Але Ватикан

зважив давно плюси і мінуси безженного стану, і рахунок вийшов завжди для Церкви додатній.

Церква потребує, в сьогоднішній час особливо, священників із геройським, апостольським духом, що зуміли б для справи Христа пожертвувати усіма приємностями і життєвими вигодами, а навіть і своїм життям для Христової справи. А до цього може надаватися лише священник, незв'язаний нічим, тільки своїм завданням - працею для Христової справи. І коли б Ватикан побачив, що целібат приносить Христовій справі шкоду, давно був би його зніс. Бо целібат не є ніякою догмою Христової Церкви, а справою її дисципліни. Але до целібату треба приготувляти кандидатів заздалегіть, у хлоп'ячих літах, а не молодь, що виховувалася цілком по-світськи і її ідеалом стала женячка. Тому у всіх римо-католицьких єпархіях, і в Старім краю, і тут у ЗСА, я завжди бачив Малі семінарії, де молоденьких хлопців приготувляють до духовного безженного стану. Я думаю, що наша суспільність сама це незабаром зрозуміє, а зрештою бачимо це в нашому Василянському Чині. Чи ж безженні монахи стали через це ренегатами або шкідниками, або згіршенням для нашого народу? Але вони приготувилися до безженного стану і їм з тим добре і народові не шкодить, а навпаки, приносять багато добра на церковній і національній нивах.²¹⁾

²¹⁾ Отець Филимон Тарнавський написав свої спогади 1931-го року. За 31 років від їх написання зачався Ватиканський Собор Другий (1962-1965). Цей Вселенський Собор вніс великі зміни в релігійно-церковному житті Католицької Церкви. Щоправда, він не зніс обов'язкового целібату латинського духовенства, але й не запровадив його для духовенства Східніх Церков, що є в злуці з Апостольським Престолом, щобільше, жонате духовенство цих Церков дістало потвердження свого статусу. Це є доказом, що Апостольська Столиця бажає надальше респектувати духа традиції Східніх Церков, як також посилити тим екуменічну дію.

Після Ватиканського Собору Другого почався в багатьох країнах рух за знесенням целібату, у висліді чого тисячі ка-

толицьких латинських духовників одружилися та перестали виконувати свої священнічі обов'язки, що спричинило велику кризу в Католицькій Церкві.

Автор висказується про безженний стан духовенства в самих суперлятиввах, а про жонатий стан — дуже критично. Порівняння духовного стану з військом є досить ризикове, бо дія людей, приналежних до духовного стану, мусить беззастережно базуватися на християнських засадах. В тому і є чималі ускладнення з целібатом. Інакша справа з монашеством. На Сході є знані тільки два стани духовників — жонатість або монашество, яке творить окреме підсоння для безженого священика, чого саме бракує світському священикові-целебсові.

Годі заперечити, що полякам дуже залежало на тому, щоб позбавити українців католиків жонатого духовенства. Вони ніяк не робили цього з релігійних мотивів, але виключно з чисто політичних.

Накінець треба підкреслити факт, що дуже багато українських католицьких жонатих священиків здали блискуче історичний іспит під час кривавого московсько-більшевицького переслідування Української Греко-католицької Церкви після Другої світової війни (примітка ред.).

ІХ

ПОСИЛЕНА МОСКВОФІЛЬСЬКА АГІТАЦІЯ.

Помало справа усунення митрополита Йосифа і реформування Василіян Єзуїтами почала притихати. Однак москвофільська агітація була чимраз сильніша. Нові сили, вже з забарвленням не староруським, але цілком російським, виступала на арену. Тут треба згадати Осипа Маркова, адвоката Повенцького і інших, що їх прізвищ не пам'ятаю. Нарід розбивається на два ворожі табори, що їх вже ніяка акція не звела до купи. Тип старорусина щез, а натомість виступив тип шкаралупника і хруня. Це ані українець, ані москвофіл, а такий собі тип опортуніста, що пристає там, де йому ліпше, або не мішається до нічого. Шкаралупника зображено в "Зеркалі", гумористичній українській газеті. Це шкаралупа з яйця, де він сховався і сидить тихо. Тільки десь колись виставить голову зі шкаралупи, часом більше, часом менше, залежно від того, як політична ситуація покаже, а часом цілком його не видно, сховається в шкаралупі, коли небезпечно показатися. Таких типів було в нас багато і між духовенством і між світською інтелігенцією.

Український рух посилюється в роках 1880-1890. Українська національна партія гуртується довкола "Діла", що його почав видавати Володимир Барвінський. Селянство в читальнях "Просвіти" гуртувалося довкола "Батьківщини", що її редагував проф. Юліян Романчук. Почав виходити белетристичний двотижневик "Зоря". Університетська молодь зорганізувала українську "Академічну Громаду". Ім'я "український" почало займати місце "руського" в українців, а "русского" (з двома "сс") у москвофілів. Фонетичний правопис українців почав бра-

ти гору над етимологічним. Москвофіли починали зводити велику боротьбу в газетах і на вічах за етимологічний правопис, бо знали, що коли фонетичний прийметься в народі, то він зірве міст з російщиною. Між українцями ширився радикальний рух, передусім у молодшому поколінні. Постала українська селянська радикальна партія, головню в Збаражчині. Павлик і Франко були головними лідерами тієї партії, що її також звали соціалістичною. Поляки з того скористали і zorganizували свою хрунівську партію, передовсім серед селян. І треба було перевести велику, майже двадцятирічну боротьбу, і то майже в кожному селі, заки вдалося ту хрунівську партію по селах знищити. Головна ціль хрунів була тримати війтівські уряди в селах, уряди писарів, переводити вибори громадські, повітові, крайові й до Відня, за вказівками пана старости. Автономні і політичні уряди стояли під командою польської шляхти в Східній Галичині й мусіли вести таку політику, що їм наказувала шляхта. А хруні мали від урядів все, що їм було потрібне, щоб розбивати українські організації. Для польської шляхти були на багато більше небезпечні українські організації, ніж московфільські. Тут хай послужить приклад, хоч це діялося значно пізніше, може аж 1902-го або 1903-го року, як польська шляхта ставилася до українців, а як до московфілів. Отворилася гарна парафія, що її надавав поляк Вайсман. Він був дуже багатий і в околиці, між польською шляхтою, впливова людина. А був він шкільним товаришем мого вуйка, о. Адріяна Леонтовича, і знаю, що вони жили у великій приязні, бо й батько о. Адріяна був парохом у тому селі, де жив батько Вайсмана. Отже походили з того самого села, бо ж там народилися і разом ходили до школи. Вуйко написав листа до Вайсмана, а той відписав, і вуйко показав мені того листа. Попри інше, в листі було виразно так написано: "Ежелі твуй протеговани ест українец, то нех не траці часу і атласу, бо я презентен дам тилько москальові з чарним поднебнем од общаса до глови".

Москвофільська ідея мала на першому пляні русифікацію народніх мас, а не соціяльне питання. В українців

ішли в парі справи національні, економічні й соціальні. Українська ідея була ідеальніша, пускала глибше коріння в народні маси і діставала робітників з посвяти, промовляючи при тому до ідеальніших характерів.

Москвофільська партія була добре платна царським урядом, бо для Росії український сепаратизм був дуже небезпечний і вона старалася за всяку ціну той рух в Галичині нищити, бо він передіставався у Східню Україну. Голови і лідери москвофільської партії були платними агентами Росії, яка підтримувала їх часописи і видавництва. Російським агентам було легко провадити темні маси, бо польська політика і законодавство ті маси немилосердно використовували. Москвофіли старалися представити українську справу перед народом як польську інтригу. Однак це їм недовго вдавалося, бож люди побачили, що українські організації і ціла українська політика веде завзяту боротьбу з поляками. Коли Австрія програла війну з Прусами під Садовою, то мусіла повести лагіднішу політику й дати полегші підлеглим народам у краях. У Галичині прийшла автономія і самоуправа, але не для українців, а для польських панів. Прийшов викуп сервітутів, то є лісів і пасовиськ, що були для наших селянських мас питанням життя і смерті. Селянин без опалу, без будівельного матеріялу, без огорожі-плота, і без пасовиська попросту не міг існувати. За панщини, панщизняний селянин (кріпак) діставав за панщину, що її робив панові, пасовисько, опал і будівельний матеріял. Коли панщину знесено й панам дано відшкодування, що його уряд стягав у податках довгі літа від селянських ґрунтів, то селяни повинні були дістати відповідну кількість ліса і пасовиська, залежно від кількості селянських ґрунтів і чисел хат у селі. Утворено комісії сервітутів (бо пасовисько й ліс називалися сервітутами, тому що за них наші селяни давали панові роботу), які ту справу мали перевести і урегулювати. Кожна громада мала вибрати пленіпотентів (уповноважених), як їх тоді називали, що в тій сервітутівій комісії при регулюванні справи лісів і пасовиськ мали заступати громаду. Де були розумні й чесні селянські пленіпотенти, там громади

дістали їм належне. А де пленіпотенти були темні, або продажні, там громади були дуже покривджені. Тому, що більшість пленіпотентів справи добре не розуміла, або була продажна, то результат вийшов у більшій частині не корисно для наших селян. Коли ж люди опам'я- талися, вже було запізно. В Галицькій соймі боротьба за ліси і пасовиська йшла довгі літа. Процесів між дво- ром і громадою намножилося без числа, але це не пома- гало. За кулісами справ лісу й пасовиська польські пани ширили хрунівство в нашій народі. Хрунь-війт, хрунь- писар, хрунь-громадський радний за пасовисько на одну- дві ворови, за дуба, за одну чи дві фіри дров, за хворост на огорожу, вони зраджували при всяких виборах грома- ду. А в самій передвичорчій акції і в часі виборів вибор- ча ковбаса, пиво, цигари і горілка робили своє. Війт з писарем шахрували виборчі списки. З політичним комі- сарем, з жандармами, а в свідоміших селах і військовою допомогою тероризували село і перефорсували хрунів на виборців. Це були славні галицькі вибори, що про них кожне село могло б писати томи історії. Все ж таки ро- бота, освідомлююча нарід, не уставала. Робітників на українській народній ниві прибувало чимраз більше. Множилася світська інтелігенція, ішла акція в тому на- прямі, щоб якнайбільше селянської молоді давати до шкіл і таким чином збільшити число української інтелі- генції. Скільки то шикан, переслідувань, кар, арештів пе- ренесли наші ідейні люди з-поміж селян, духовенства і світської інтелігенції, годі описати! Кожні вибори става- ли пеклом для громади і для виборців. Я, будучи ще на теології у Львові (1882-1886), начитався і наслухався про ті муки, що їх переносив наш нарід від польських урядів у Галичині і так тим перейнявся, що ждав тільки хвили- ни, коли б міг "відвдячитися" за всі ті кривди і безза- коння.

Х

ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ У ЛЬВОВІ Й БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

За моїх часів у Духовній семінарії вже було досить свідомих українців, але завжди ще переважала москво-фільська сила. Коли я вступив до семінарії, ректором був о. крилошанин Володислав Бачинський (1833-1883), духовником о. Ісидор Дольницький (1830-1924), а віцекроторами о. Северин Торонський і о. д-р Йосиф Мельницький. З префектів пам'ятаю тільки о. Густава Дроздовського. Пригадую собі також, що в семінарії ще були тоді: о. д-р Теофіль Сембратович, пізніше ректор семінарії у Відні й парох церкви св. Варвари, та о. д-р Гробельський, що опісля був крилошанином перемиської капітули.

Я кінчив теологію ще в старім будинку семінарії. На перший рік прийшло до Духовної семінарії близько шістдесят молодих хлопців з різних гімназій Галичини і Буковини, а крім того було більше як двадцять п'ять екстерністів. Вони відбували однорічну військову службу, або з якихсь причин не могли бути прийняті до Духовної семінарії і дістали дозвіл слухати університетські виклади з тим, що коли отвориться місце в Духовній семінарії, то вони будуть прийняті.

Студентів першого року теології називали тоді "гешіхто"²²). В спальнях семінарії у стінах були великі ша-

²²) Від німецького слова "ді гешіхте" — історія, бо студенти першого року вчилися біблійної історії Старого Завіту (примітка ред.).

фи. В тих шафах, на їх стінах, знаходилися дуже цікаві записки семінарських подій і важних подій в нашому народному житті, а передовсім у житті Львова. Нераз я цілими годинами вичитував їх, але ніколи не прийшло мені на думку, щоб дещо з важніших фактів відписати і передати грядучим поколінням. Бувало, й по стриху семінарії я ходив слідити куни і там, на різних сволоках та дошках, я зустрічав деякі записки. Деякі з них були з датами з давніх літ і містилися в семінарській вежі. Шкода, що то все пропало, бо цікаві були.

В семінарії були величезні спальні, де спало по кільканадцять або й більше теологів, і ті великі спальні звали Сибіром, тому що там узимі було дуже зимно. Одна велика піч не могла ogrіти такої великої кімнати. Узимі, майже завжди, в люті морози вода в тих кімнатах замерзала. Управа семінарії давала дуже мало дров. Семінаристи часто перекрадалися через високий паркан, де були зложені дрова, витягали їх шнурами через вікна та цими дровами опалювали спальні. Але і це не багато помагало. Через те зимно багато молодих людей ушкодило або зруйнувало своє здоров'я, а ректорат за ощадність діставав похвалу від намісництва. Це було дуже не по-людяному, передусім, коли приходилося вставати о шостій годині рано в такій зимній кімнаті. Харч, взагалі, був добрий. Але, звичайно, семінаристи були обтяжені т. зв. імперією. Був звичай, що бідні учні, чи то з гімназії, чи то з учительського семінара, просили семінаристів про харч. Щоб дати повний обід такому бідному учневі, мусіло на нього складатися трьох семінаристів. Один давав зупу, другий — м'ясо, а третій — солодке. Той, що діставав імперію, мав повний обід, а бідних студентів, що з неї живилися, було завжди кількадесять, то багато семінаристів часто самі голодували, щоб допомогти бідакам. Я знав таких, що часто їли лиш одну страву, а дві віддавали бідним студентам. Дуже багато бідної молоді таким чином закінчили свої студії. Пізніше, я чув, що ректорат не дозволяв вже на те.

В семінарії була досить гостра дисципліна, однак вона цілком не приготовляла кандидата до духовного ста-

ну, тобто до його будучого звання. Це була "капральська" дисципліна. Все мало бути зроблене механічно. Органічного зв'язку між настоятелями і семінаристами не було, тому й ніякого впливу настоятелі не мали на молодь. Це була система більше поліційно-шпигунська, як виховна. Настоятелеві йшло про те, щоб викрити, хто рано не пішов до церкви, хто спізвився, чи хто не шкартнув (опустив) з університетських викладів, чи не прийшов запізно з викладів, з ліцентки. (Ліцентка — це був дозвіл вийти з семінарії на годину або дві, звичайно по полудні; такий дозвіл давав о. віцеректор). Але ніхто з настоятелів не інтересувався, як поступав семінарист у науці, як формувався його світогляд, що він читав, чи інтресувався поточними загальними подіями. Ніхто не кермував його духовим життям, не цікавився мистецтвом, літературою. І не давав вказівок, як священникові треба було діяти і яке становище зайняти серед партійної боротьби.

Вже тоді були деякі семінаристи, що не мали ніякої оглади і відповідної товариської поведінки, яка священникові була дуже потрібна, щоб дати добрий приклад народові. Найперше важливою була достойна поведінка в церкві під час усіх богослужень, дальше спосіб вислову в приличній і чемній формі та поправною мовою у проповідях. Ніхто не взорувався на клясичних проповідниках, як також новіших західньої Європи. Ніхто за мого побуту в Духовній семінарії про те навіть не згадував. Найліпші в тому часі проповіді були французькі, але не було перекладів на нашу мову. Були за те добрі переклади німецькі і польські, доволі тяжкі, хоч для молодого провідника дуже добрі, бо вчили систематично й логічно думати. З наших галицьких авторів того часу був ще найліпший для нашого народу о. Антін Добрянський. Всі інші, як о. Величко, о. проф. Іван Бартошевський, о. Білинський писали проповіді мляві, довгі і не систематичні. Пізнішої української проповідницької літератури я не знаю, бо, від'їхавши до Америки, я користувався німецькою або англійською.

Семінаристам дозволяли ходити на виклади україн-

ської літератури, що її тоді викладав о. проф. д-р Омелян Огоновський (1833-1894). Однак мало хто користав з цього. Спортової розривки семінаристи не мали ніякої, що, на мою думку, повинна бути в кожній семінарії (так як це є в американських семінаріях), бож це люди молоді й повні енергії, так що їм треба було відповідного відпруження після викладів. А так, бувало, вони робили різні вибрики, невідповідні священичому званню.

Бували протести проти настоятелів або проти злого харчування. Семінаристи ішли гусаком один за одним коридорами з ляваторами (то є з бляшаними збанками на воду) в руках, і гопаючи ногами та бубнячи на тих ляваторах, робили незвичайний галас і стук, при чому кричали, що цілком їм не лицувало. Настоятелі не були всилі того протесту заборонити.

Коли семінаристи першого року ішли після піврічного навчання до університетських іспитів, то семінаристи другого року випроваджали їх з парадом. Це була маскарада. Перебиралися за звірів, жидів, чортів, а передовсім важною особою у тій маскараді був писар з величезним пером (великий квач), мазницею (великим каламаером) і книгою. Він стояв коло фірти (дверей), що нею виходили з семінарії на вулицю, і записував імена тих, що виходили, та роздавав їм різні посади на випадок, якщо вони не здали б іспиту й мусіли б виступати з семінарії. Він роздавав місця трамваєвих кондукторів, замітачів вулиць, гицлів, люфтінспекторів (інспекторів повітря) і т. п. Одного разу на таку маскараду надійшов о. віцеректор Йосиф Мільницький (1837-1914)²³). Він хо-

²³) Він цілком не надавався до провадження молоді. Не мав відповідного такту й поняття про практичне життя. Це був книжковий міль, добрий до вишукування історичних та інших джерел у бібліотеці, дуже пильний, працюючий і аскет. Він зовсім не розумів молоді, ані молодь не розуміла його. І дивно мені, що ані Митрополит, ані ректор семінарії на це не звертали уваги і тримали цю людину на пості, що на нього він зовсім не надавався. Отця Й. Мільницького, як дуже працюючого і знаменитого теолога, можна було використати

тів конечно то ціле видовище розігнати. Прийшов до писаря, а той замачав гусяче перо, чи квац, у чорнилі й намалював йому чорні вуса. Тоді зчинився галас і крик, зачали кликати "каліка, каліка" — так завжди називали о. Мільницького — і він мусів утікати до своєї кімнати. Обмившись, пішов він до ректора зо скаргою, щоб того писаря вигнати з семінарії. Він сказав ректорові, що писарем був семінарист Милович, і жадав, щоб його зараз вигнати із семінарії. Милович цілком в тім не провинився, бо знаю, що він був перебраний за ведмедя і не був біля фірти, але скавав і бігав поміж "гешіхтою" з рушником, сплетеним, як це називали, питкою²⁴), але отця Мільницького не діткнувся. Отець ректор закликав до себе Миловича і сказав, що усуває його з семінарії. Дійсним винуватцем був Коржинський. Він, довідавшись, що Миловича вигнано невинно з семінарії, пішов до ректора і признався до вини. Тоді ректор закликав о. Мільницького, але він заявив, що то не той "господин", але тамтой, а що цей "господин" бере вину на себе певно тому, що не хоче далі студіювати теології. Він дальше домагався вигнати Миловича. Ректор, покладаючися на свідчення о. Мільницького, не змінив свого рішення і Милович того ж самого дня мусів залишити семінарію. Пішла делегація всіх річників на другий день до ректора в справі Миловича, але це нічого не помогло. Тоді його

з великим успіхом для суспільства і посилити його наукову працю, даючи його на відповідне становисько. Він написав знаменитий твір "Життя Святих".

²⁴) Питка — то був тісно сплетений рушник, що його вживали при побоях донощиків. Пригадую собі, що одного разу з вісім замаскованих семінаристів пізно вночі, коли світла були погашені, впали до кімнати і витягнули з ліжка одного з моїх товаришів, що його вважали за донощика, і питками так немилосердно збили, що ректор мусів його віддати до шпиталю. Було велике підозріння, що він доносив до ректора. І цей страх перед питкою здержував від доносу не одного, що хотів придбати ласки у настоятелів. Це був дуже драстичний спосіб "відлучання" донощництва.

всі товариші з другого року вдалися до ректора й заявили, що, як він Миловича не прийме наново, то всі семінаристи другого року виступлять з семінарії. Однак, це не допомогло. Ректор не уступив і всі семінаристи тодішнього другого року виступили з семінарії. Всі семінаристи з інших трьох років рятували товаришів другого року, чим хто міг. Бо ті, що виступили з семінарії, мусіли всю семінарійську одіж звернути, бо ж це було державне добро. А це була зима. Відступали їм то вечерю, то обід. Тоді ректор заборонив їм вступ до семінарії. І так ціла семінарія завзялася і загрозила, що семінаристи всіх років виступлять з семінарії, якщо ця справа не буде справедливо рішена. Це дійшло до митрополита Сильвестра Сембратовича. Газети піднесли цю справу й закінчилося тим, що всі назад прийшли до семінарії і нікого не вигнали.

Мені здається, що ця афера була вже за ректорату о. Олександра Бачинського (1844-1933). Він перед кількома роками був віцеректором. Семінаристи не любили його за надто гостре поступування. Коли він як віцеректор уступав зо свого становища (здається мені, як він став парохом Болехова), семінаристи зробили "котячу музику" і випровадили його з такою піснею в німецькій мові: "Хто зле поводитьсь зі семінарстами, буде суспендований, zdegradований і викинений зі семінарії". Його називали "бонза".

Поворот о. О. Бачинського до семінарії вже на становище ректора збігся з моментом пращання ректора о. д-ра Володислава Бачинського. Семінаристи його любили, тому пращали його з жалем, стоячи в рядах на коридорі аж до вихідних дверей з семінарицького будинку. Саме тоді увійшов з вулиці новий ректор о. Олександр Бачинський. Пригадую собі, що всі закликали: "бонза, бонза, геть з ним". Отець Олександр Бачинський скорим кроком пішов поміж рядами семінаристів нагору до кімнати ректора. Як ректора о. Володислава Бачинського семінаристи дуже любили, так о. Олександра Ба-

чинського не любили і боялися²⁵). Він рядив залізною рукою, усував за щонебудь із семінарії. Говорив дуже коротко, коли хтонебудь із семінаристів прийшов до нього з якоюсь справою. Ані разу я не мав нагоди почути якоїнебудь промови о. ректора до загалу семінаристів. Коротко кажучи, це був чоловік неприступний для молоді й не дбав про її симпатії.

На четвертий рік богословії я не був прийнятий бо о. ректор О. Бачинський мене усунув. По третім році я хворів і мав перерву цілий рік. В тому часі, коли я чувся ліпше, то любив полювати верхом і то з хортами на заяців. Під час одного такого карколомного полювання, при перескакуванні якогось рова за хортами, кінь під мною перекинувся, пом'яв мене і я, полежавши в болоті кілька годин, потім ледве доволікся додому. Це було в Миколаєві, а кінь і хорти належали до мого стрія в Бариліві. Та це скоро переминуло, але я завжди відчував, що мені щось долягає в середині. По вакаціях я зголосився до семінарії. Отець ректор О. Бачинський прийняв мене під умовою, якщо я здоровий, і відіслав до семінарського лікаря, д-ра Корнила Сушкевича, з урядовим аркушем з ректорату, де були списані вже імена тих, що їх лікар оглядав. Д-р Сушкевич сказав мені, що поручить мене прийняти, якщо куплю собі бандаж, бо починає показуватися пропуклина. Я купив бандаж, але якийсь недобрий, бо на ліпший не мав грошей. Лікар Сушкевич оглянув мене і сказав, що бандаж не добрий і що я мушу купити ліпший. Записав моє прізвище і сказав, що я можу бути прийнятий, додавши зауваження, що "мусить мати бандаж". Я не мав грошей, і боячися, що не буду прийнятий, витер це зауваження і, як каже амери-

²⁵) Отець ректор Олександр Бачинський мав пізніше змінити свою тактику і добре обходитися з семінаристами. Як крилошанина львівської капітули його загально поважали і в товаристві любили, коли бував у священників. Заслужений як богослов-літератор; видав пояснення до св. Письма, моральну теологію, канонічне право українською мовою такою, якою тоді говорили — примітка ред.).

канець, "сфіксовану" посвідку від лікаря запис до о. ректора. Отець ректор за день чи два завважив це, закликав мене і відразу сказав коротко: "маєте ексклюзив" (тобто: ви усунені зі семінарії). Через це я втратив ще один рік студій. Однак тому, що я був ще зовсім молодий, бо матуру зробив, маючи 18 років, я тим не дуже перелякався, тільки боявся, що нароблю мамі прикрости.

Я почав розглядатися у Львові за якимсь зайняттям, за лекціями, чи за чимнебудь іншим і по трьох днях блукання я зайшов до інспектора народніх шкіл і він дав мені місце молодшого вчителя у селі Миклашеві, коло Львова. Того ж самого дня я, з самотнім ринським у кишені і найбільш потрібними речами в малій валізці, пустився пішком у дорогу, до Миклашова. Прибув туди перед вечором. Там було нас трьох учителів. Директор Марко, українець, донька місцевого пароха о. Глинського, Олена, що опісля вийшла заміж за о. Івана Левицького, сина пані Климентини Левицької, що заряджувала кухню в бурсі "Народного Дому", і я. Моя платня була 16 ринських і 66 крайцарів місячно і станція. Мешкання давала мені громада, це була кімната в господаря.

Коли я став учителем, я запізнався з багатьма вчителями львівської округи, з околиць Яричова, Винник і взагалі східньої частини львівського повіту. Були організовані вчительські кружки і кожного місяця ті кружки мали конференцію за чергою в поодиноких учителів. На тих конференціях один з учителів мав відчит, а опісля відбувалася дискусія. Учителів русинів було вже тоді досить багато, але відчит і дискусія відбувалася завжди по-польськи. Я перший відважився почати дискусію по-українськи і ніхто проти цього не протестував. Опісля і мені визначено відчит і я його дав по-українськи. Це було прийняте і від того часу відбувалися ці конференції в двох мовах, як хто хотів, по-українськи або по-польськи. З учителів, що їх імена ще пам'ятаю, були Созанський і Крипякевич, мої бувші товариші з Академічної гімназії, свідомі українці й оба дуже талановиті.

Село Миклашів було дуже гарне й заможне. До Львова було недалеко й за все, що господар мав до продажу,

щодня були свіжі гроші. Було кілька багатирів, що звалися Пугачі. Вони торгували свиньми, були згінниками. Земля у Миклашові була добра, також були гарні пасіки. Українського руху там не було. Вже до деяких приходила, здається мені, "Батьківщина", а може якийсь інший часопис, але знаю, що кацапщини я там не застав. В селі не було ніякої організації. Парох о. Глинський був старенький, жінка його, здається, з польського роду, бо вони говорили по-польськи, і він не займався ніякою народньою роботою. Син його поїхав до Варшави і там йому дуже добре поводилося, відкрив там фабрику шварцу (пасти до взуття) і на тім доробився майна. Він узяв одну сестру до себе до Варшави. Вона мала мистецький хист і відкрила там сальон моди, а будучи ще молодою і підприємливою дівчиною, також доробилася гарного майна. Пригадую собі, що вона приїхала на Різдвяні Свята до батьків на кілька днів. У мене не було школи в часі Різдвяних Свят, а що я не був учителем з професії, а теологом на окінченні, то я мав вступ до о. Глинського і заприятнився з його доньками. Варшав'янка запропонувала їзду санками, бо це був гарний зимовий день і чудова санна. Отець Глинський мав добрі коні. Казав запрягти їх до гарних залубень, а я сповняв роль фірмана. Ми санкувалися приблизно годину з товаришкою по фаху, Оленою Глинською, та її сестрою з Варшави і заїхали в дубовий ліс. На одному дубі був дуже красивий, сивої краски, мох. Варшав'янка, побачивши цей мох, попросила стати і ми пішли до того дуба його оглянути. Просила, щоб його надерти. Ми це зрбили, а я запитав, нащо їй цього моху.

— Пізніше Вам скажу, — була відповідь, — бо ще не знаю, що з нього вийде.

За кілька днів з того моху вона зробила прегарну не то шапку, не то капелюх, і поїхала в нім до Варшави. У Варшаві, виставивши його на виставі в своїй робітні, наробила там багато шуму, і в журналах, що мені опісля прислала, я бачив ту шапку чи то капелюх.

Я харчувався у директора школи, Марка. Це був ще молодий, жонатий чоловік, мали одну дівчинку і добре

їм жилося. У них я мав знаменитий харч і платив за нього 8 ринських місячно. Лишалось мені ще 8 ринських і 66 крайцарів, що мені цілком вистачало на чоботи і одяг.

Часто приїздили до мене на день або на два студенти університету, мої товариші ще з гімназії. Завжди їх радо вітали в домі о. Глинського. В зимі, по школі, я любив іти ховзатися на ставі. Коли ж вода виляла й замерзла, то я ішов попри залізничий насип аж до Підборець, де душпастирював о. Крупка. Підбірці — це родинне село митрополита Григорія Яхимовича б). Також часто заходив до Лисинич, де завідателем був о. Бернацький. Директор Марко віддав мені першу клясу і я радо взявся до роботи. Діти я завжди дуже любив учити і це навчання справляло мені велику приємність.

Маючи поза школою багато вільного часу вечорами, я почав збирати молодших господарів і так помалу почав отворити їм очі, читаючи їм Шевченка, Федьковича та видання "Просвіти". Люди були жадні того, чим більший гурт людей сходився до мене, то корчма почала пустіти. Тоді зайшов до мене арендар, що називався Ворон. Він почав мене переконувати, що це не є добре для народу бавитися в політику та читати газети. Це мені зашкодить, бо пан інспектор цього не любить, донесе до пана старости, та й з того може вийти халепа.

Тимчасом мені вийшов т. зв. "клерікальфербанд", що звільняв семінаристів від чинної військової служби. Одного дня з'явився в клясі жандарм і мене арештував, за що, він не знав, але з військової команди він дістав такий наказ. Завіз мене до Львова на Цитаделю, де мене замкнули. На другий день закликав мене капітан на переслухання. Розпитав хто я і сказав, що я мушу відбути військову службу, хіба що Митрополит дасть мені клерікальфербанд". Це треба було робити через ректорат. Тут знову в пригоді став мені о. крилошанин Величко, і я, по великих протоколах, дістав "клерікальфербанд", посвідку, що я приналежний до духовного стану. Приблизно п'ять тижнів я мусів на горі, де була цитаделя, важко працювати. Капітан німець був дуже чемною людиною і добре поведився зо мною. Тимчасом інспектор

мого місця в школі не обсаджував і я повернувся назад до Миклашова. Але боротьба з Вороном почала посилюватись. Бувало, в неділю перед Вечірнею і по Вечірні, люди цілими гуртами сходилися під церкву і просили, щоб їм розказати дещо про політику та український рух. Це попросту були малі віча, де я завжди був бесідником. Люди вже конечно хотіли організувати читальню в селі. Один з газдів, правдоподібно Матвій Пугач, бездітний і заможний, обіцяв дати свою хату на читальню. Дали ми допис до "Батьківщини" і там Ворона і його посіпак дуже зчесали. Почалась в селі боротьба. Партія корчмаря і його приклонників і партія моя з моїми приклонниками. Але тут вже зближались вакації і я не думав уже більше учителювати. Приїхав інспектор і дав мені при директорові похвалу, а особисто, в чотири очі, перестеріг мене по-українськи, (бо він був з роду українцем), щоб я задалеко в політику не заганявся, бо в старостві вже мене "замаркували". А накінець сказав:

— Пане Тарнавський, я Вам раджу парастаси правити, на тім ліпше вийдете, як на учителюванні. Дякую за добрий поступ в клясі, тепер їдьте на вакації, а потім вертайтеся до Духовної семінарії. Як Вам треба буде якого письма до Констисторії про те, де Ви той рік перебували, кожної хвилини дам Вам у Львові добру рекомендацію.

По вакаціях я був у нього й він дав мені прекрасну реконментацію, що її я долучив до подання про прийняття до семінарії. Мене прийняли і лікар при оглядинах не робив ніяких труднощів. Я пішов на четвертий рік семінарії.

Часто відвідували мене люди з Миклашова, коли я був у семінарії, і я поміг їм при заснуванні читальні. За кілька літ Миклашів став одним з найсвідоміших сіл у львівському повіті.

За два роки, коли то я не був у Духовній семінарії (один рік мав перерву через хворобу, а другий учителював), там багато дечого змінилося, що легко можна було завважити. Прийшли нові префекти, то є отці настоятелі, між ними о. Степан Городецький (1853-1928), що опі-

ся став парохом Вербиловць, рогатинського повіту. Це був отвертий і свідомий українець, і таким себе завжди в семінарії заявляв. Він був один з найліпших префектів за мого перебування в семінарії. Рогатинський повіт і рогатинська гімназія можуть йому багато завдячити.

В семінарії я вже побачив між новими товаришами український рух, що його проводирем став Олекса Бобикевич (1865-1902), що опісля, як сотрудник в Стрию, багато працював для зорганізування стрийського міщанства в душі чисто українським. Він зорганізував у семінарії літературний гурток і визначніші члени цього гуртка за чергою давали літературні доповіді зо всесвітньої і української літератур, а також про тодішне духове життя. Це діялось вже з відома ректорату. Українців з різних гімназій прибувало чимраз більше й сили між москвофілами і українцями почали рівноважитися. Тоді було вже певне, що за рік-два українці будуть переважати в семінарії. Головна сила кацапщини ішла з перемиської єпархії, а зокрема з Лемківщини. Студенти з Перемишля, з Нового Санча, а пізніше з Сянока давали головну підмогу кацапському рухові у львівській Духовній семінарії. Одним з їхніх провідників, коли я кінчив семінарію, був Дуркот, здібний, симпатичний і добре очитаний в російській та всесвітній літературах. Українці звали його кацапським рабіном. Дуркоти—це була родина дуже впливова на Лемківщині, а до того діяльна і з великим організаційним хистом. Мабуть один з них писав під псевдонімом Ієронім-Анонім досить добрі повісті. Пригадую собі, що один з Лемківщини, о. Амброзій Полянський, за моїх часів був префектом у семінарії. Дуже поважний, але завзятий москвофіл. Він також пробував пера під псевдонімом Метеор Урійл. Опісля був парохом в якімсь селі стрийського або скільського повіту. До визначніших кацапів за мого побуту в семінарії зачислявся Солтикевич, опісля парох у турчанським повіті і Подлісецький та Сенік, оба, здається, з жидачівського повіту. Був також Осип Мончаловський, але не повних два роки. За російську агітацію, по переведенні ревізії політичним комісарем, його усунуно з семінарії. Він прийняв православ'я

та як визначного кацапського діяча його оплачували росіяни. Як він скінчив і де, мені не відомо. Осип Мончаловський був вихованком бурси "Народного Дому" і німецької гімназії. Був знаменитим басом у хорі і був би зробив кар'єру, якщо був би посвятився музиці й школенню свого голосу. Як товариш був веселий, учинний, дуже забавний, в кімнаті бувало, як гукне своїм басом вечором при світлі, то всі світла мусіли погаснути. Дуже талановитий, але змарнувався через москвофільську політику.

Щодо професорів богословського віділу Львівського університету,, то за часів моїх студій були наступні: Першого року Святе Письмо і староеврейську мову викладав о. д-р Клим Сарницький. Він викладав гарно. При іспитах був дуже вибачний і звичайно питав предмети за порядком так, що студенти менш-більше могли обчислити, на кого яке питання випаде. Студенти його любили. Фундаментальну догматику викладав о. д-р Мазуркевич (поляк). Він був дуже вимагаючим професором, його нічим не можна було вдоволити. Підручником в латинській мові була догматика Швеца, а до того він ще додавав багато нового матеріалу так, що студенти мусіли багато записувати. При першій іспиті спалив (дав недостаточну ноту) двадцять студентів, при другій додав ще двадцять сім, так що з вісімдесят сімох слухачів першого року на другий рік перейшло тільки сорок. Студенти "кували" і товкли ту догматику, але годі було його при іспиті вдоволити. Коли я був на третім році, один із теологів, що його він спалив при іспиті, зайшов до нього до хати з револьвером. Отець д-р Мазуркевич мав клякнути і попросити про мінуту життя, щоб міг помолитися. Напасникові зм'якло серце й він вийшов з хати. Отець Мазуркевич не робив з того судового вжитку, але студент покинув теологію і вступив на факультет права, що його не скінчив, і не знаю, що з ним опісля сталося. Однак о. проф. Мазуркевич не покаювся. Далі "палив" при іспитах, аж закінчилося скандалом. Під час одного іспиту, в присутності цілої комісії, коли о. Мазуркевич намагався студента конечно "спалити", студент Лушпин-

ський зірвався з крісла і вдарив його два рази по обличчі. Студента вигнали з університету. Тоді Лушпинський вступив до війська, здав офіцерський іспит і, здається мені, залишився на постійно в австрійській армії.

На другім році теології спеціальну догматику викладав також о. д-р Мазуркевич, а германевтику й інтродукцію до Святого Письма — о. д-р Вацка, з роду чех. Педагогіку німецькою мовою викладав д-р Франц Костик, старорусин. Говорив дуже гарною німецькою мовою і завжди одягався дуже елегантно. Був поважаний, добре викладав, а при іспитах був вимагаючий. Українці завжди домагалися, щоб та катедра мала українську викладову мову. По кількох роках ті домагання увінчалися успіхом і перемінено німецьку мову на тій кафедрі на українську. Чи д-р Костик викладав по-українськи, не знаю, бо в часі цієї переміни він захворів і помер. Не знаю, хто по ньому обняв ту катедру.

Професор Вацка був диваком і оригіналом. На його викладах зала завжди була заповнена до останньої лавки, бо студенти з інших відділів часто приходили подивитися на ті комедії, що він виправляв під час своїх викладів. Викладав, сидячи на кафедрі. Одну рукавичку мав завжди на руці, а друга лежала на столі. Під час його викладів ніхто не вважав. Студенти говорили між собою досить голосно. Професор Вацка викладав і сторожив вухом, надслухуючи про що студенти говорять і часто, перериваючи виклад, любив зробити свою заввагу, або дати відповідь студентові. Бувало, котрийсь із студентів відізвається:

— Доктор Вацка ма teraz млодов господинен.

Він зачув і зараз відізався:

— Кламеш, пане, старе бабско, понад чтердзесьце — і далі викладав. Хтось другий кликне:

— Патш, яке старе витарге футро ма доктор Вацка. Тоді Вацка відповідає:

— Пан здохне і таког не бендзе мял.

Інший кликне:

— Вацка нема другей ренкавічкі.

Вацка крикнув:

— Пся креф, цо то пана обходзі, тутай, прошен патшець, ест друга — підносить другу рукавичку і показує усім і далі викладає. Одного разу хтось кликнув:

— Вацка не розумє свего шпедмйоту. Мазуркевич — то професор, тен виклада, же послухаць варто.

Тоді Вацка встав і крикнув:

— Цо пан муві, же Мазуркевіч лепши оде мне професор?

— Так, — відповів студент.

Доктор Вацка на то кликнув:

— То пся креф поцалуй го пан в...

Одного разу заповів професор Вацка, щоб наступного дня всі принесли нотатки і пера, бо має додати кілька приміток до підручника і що при іспиті буде тих приміток вимагати. На другий день студенти поприносили нотатки і пера. В першій лавці, як нині пам'ятаю, сидів поляк Стрежковскі, великий комедіант. Він завжди заціпав д-ра Вацку і тепер вдавав, що нібито не має пера з собою на викладі. Професор Вацка зараз запитав його, чому не має пера. Стрежковскі його перепросив і заявив, що зараз принесе. Вийшов з залі, пішов до ботанічного городу, витягнув довгу тичку з фасолі, і з тою тичкою прийшов до викладової залі. Вложив перо в тичку і, коли Вацка зачав диктувати нотатки, Стрежковскі витягнув довжезну тичку і почав нею ніби писати. Вацка, як побачив це з катедри, прибіг до лавки, зловив за тичку і тоді вони оба зачали по залі з тичкою водитися. Вацка видирав собі, а Стрежковскі собі. Тичка була суха й переломилася, — Вацка впав. Студенти у сміх і побігли підносити його. Він з тою зламанною тичкою побіг до декана богословського виділу. Прийшли оба й ледви все успокоїлося в залі. Всі просили декана, щоб з цього інциденту не робив вжитку. Деканом був тоді д-р Паливода, дуже розважний чоловік, що знав натуру д-ра Вацка й корисно справу залагодив. Коли д-р Паливода відійшов, Стрежковскі виголосив промову до проф. Вацка, що це все, що студенти роблять, діється тільки з великої любови до нього, бо його вважають за найліпшого професора. Професор Вацка розплакався і простив усе.

Професор Вацка мав прекрасну колекцію метелів, що на неї, поза своїм удержанням, видавав усі свої гроші. В цій колекції мав цінні роди метелів з цілого світу. Через тих метелів часто було багато мороки, бо вліті щораз йому на стіл у викладовій залі поназносили метелів і він, замість викладати свій предмет, зачинав говорити про метелів. А був він їх великим знавцем.

Професор Вацка всіх студентів дуже любив, при іспитах свого досить важкого предмету помагав, не любив нікого при іспитах "спалити". Коли година часом спокійно проминула, він не любив того, а завжди ждав на якусь зачіпку від студентів.

На третім році моральну теологія викладав д-р Філярські, поляк. Дуже гладкий чоловік. Викладав добре, так що з його викладу можна було опанувати предмет. При іспитах був вимагаючий. На його годині завжди було тихо, як то кажуть, "хоч маком сій". З лиця і поведінки був дуже симпатичний, чемний і делікатний. До студентів ставився дуже добре і по-джентельменськи.

Історію Церкви викладав о. д-р Йосиф Делькевич (1822-1912) дуже сухо. Був неприступний, по переконанні — старорусин, член усіх москвофільських інституцій. Серед москвофілів тішився великим поважанням і завжди пересиджував в Руській касині. При іспитах не вимагав багато.

На четвертім році канонічне право викладав д-р Паливода, поляк, дуже здібний каноніст. Ми мали його скрипти. Той предмет викладав дуже популярно і брав його з практичного боку. Джентельмен в повному цього слава значенні. При іспитах вимагав основного знання:

— Прошен пана, я од пана не жондам плеви але зярна, а то, цо пан на мое питане одповяда, — то сама плева, прошен мувіць до жечи.

Студент ніколи не міг його обдурити; по кількох питаннях він зараз пізнав, чи студент опанував предмет, чи тільки вивчив його поверхово. Я його знав ближче. Він був сином міщанина з Білого Каменя. По-українськи вмів дуже добре говорити. Білий Камінь належав до золочівського повіту, положений близько Підлисся, де мій

стрий о. Юстин був парохом. Професор Паливода любив полювання і часто до мого стрія заїздив, щоб полювати. Я, будучи на теології, був з ним кілька разів на полюванні. Однак при іспитах це не мало для нього ніякого значення.

Пасторальну теологію викладав о. д-р Іван Бартошевський (1852-1921). Це був найцікавіший предмет. Професор Бартошевський добре викладав, але вживав дуже грубих прикладів і надто грубих жартів. При іспитах був дуже поблажливий. Студенти його любили. Він був русином, предмет викладав по-руськи.

**Анна і о. Гілярій Тарнавські,
батьки о. Филімона.**

**Іванна Тарнавська з Давидовичів,
* 8. жовтня 1864 — † 6. грудня 1954
дружина о. Филімона.**

**о. Анатоль Базилевич і Юлія з Тарнавських,
батьки д-ра Анатолія Базилевича.**

Родина Тарнавських.
Стоять зліва: Іван, Іванна, о. Филимон, Омелян.
Сидять: Олекса і Ірина.

**Д-р Омелян Гарнавський,
* 25, серпня 1895 — † 16. квітня 1965.**

**Омелян Тарнавський
на італійському фронті (рік 1916)
із своїм песиком, який врятував йому життя.**

**Д-р Олекса Тарнавський,
* 15. жовтня 1897 — † 27. квітня 1981**

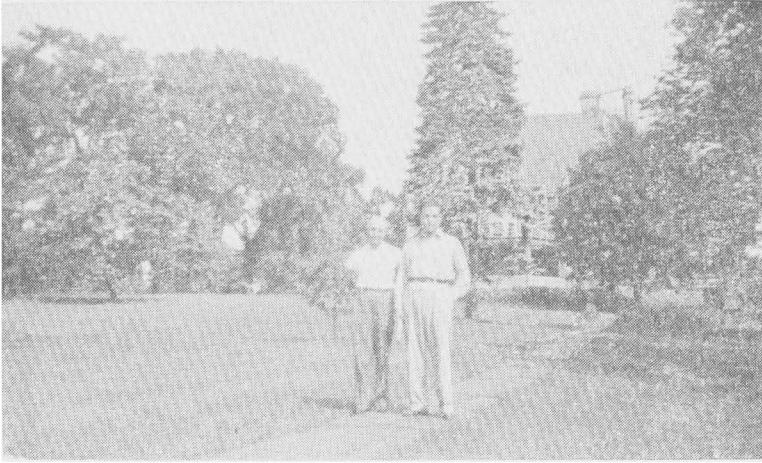
**Адвокат Іван Тарнавський,
* 7. липня 1901 — † 30. березня 1971.**

**о. Филимон Тарнавський
з дочкою Іриною.**

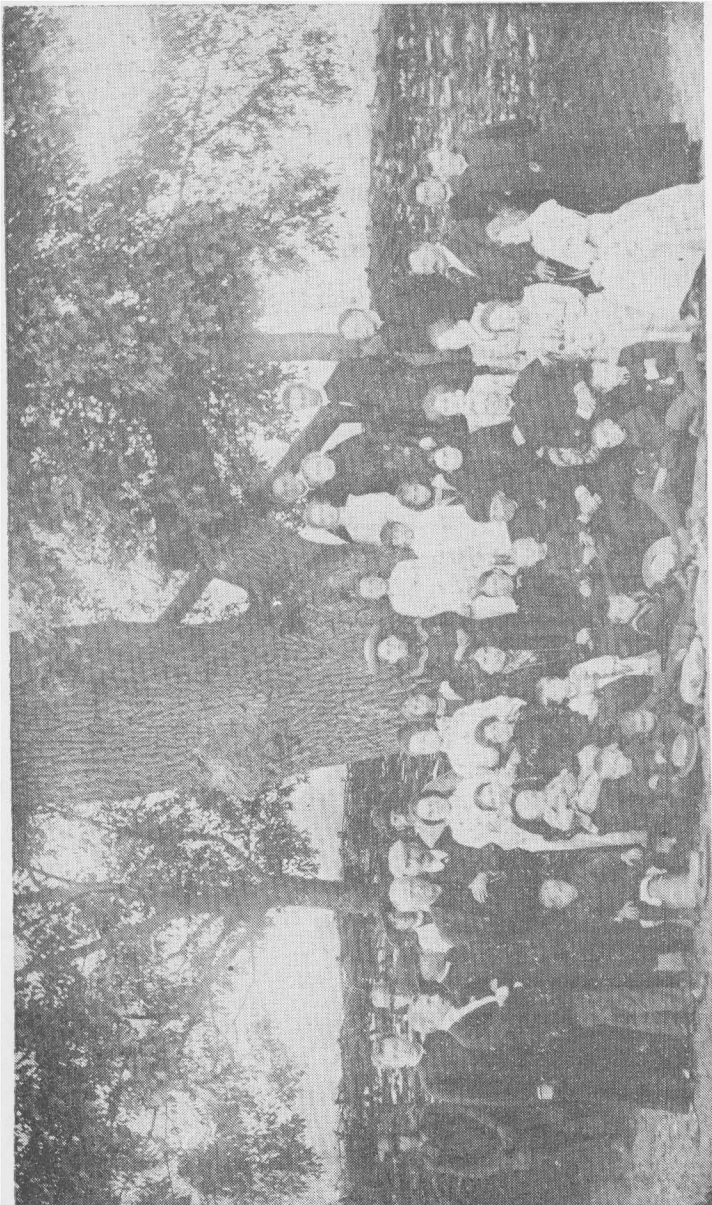
**Генерал четар Мирон Тарнавський,
Начольний вождь УГА
* 29. серпня 1869 — † 29. червня 1938.**

**Гетьманич Данило Скоропадський
і д-р Омелян Тарнавський.**

**Д-р Анатоль Базилевич, * 5. 15. 1913,
внук о. Ф. Тарнавського
з дружиною Іриною з Бойнів,
що багато причинилася до появи цих спогадів.**

9*)

Під дубом о. Маріяна Шашкевича.

Там ти скаже дуб старенький
і один і другий,
Як я жив там ще маленький
без журби без туги.
Маркіян Шашкевич

ПРАЗНИК НА СПАСА В ПІДЛИССЮ, 19-го СЕРПНЯ 1905 Р.
В основному це зібрані члени родин Тарнавських, Тинячкє-
вичів, Підсонських, Гутковських.

Стоять зліва: третій — о. Филिमон Тарнавський (в капелюсі),
біля нього о. Лев. Тарнавський, парох Підлисса. Останній —
о. Микола Галянт, пізніше довголітній канцлер Митрополичої
Консисторії у Львові, зліквідований большевиками.

Сидять зліва: о. Данило Тянячкєвич, молодший (з накритою
головою), парох Закомар'я, біля нього о. Гутковський, парох
Ожидова.

**Пам'ятник на гробі о. Филимона Тарнавського
і його дружини Іванни.
на цвинтарі святої Марії, Філадельфія, Па.
Впр. о. Филимон Тарнавський
* 4 грудня 1862 р. † 24. IX. 1948 р.
канцлер української католицької дієцезії в ЗДА
і парох катедри Неп. Зач. Преч. Діви Марії у Філадельфії.
Іванна з Давидовичів Тарнавська
* 8 жовтня 1864 р. † грудня 1954 р.**

XI

ОДРУЖЕННЯ. РУКОПОЛОЖЕННЯ. КАРДИНАЛ СИЛЬВЕСТР СЕМБРАТОВИЧ. ПЕРША ДУШПАСТИРСЬКА ПОСАДА; о. ЙОСИФ АВДИКОВИЧ. ЗААНГАЖУВАННЯ У ГРОМАДСЬКОМУ Й ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ. КОНСКРИПЦІЯ. "НОВА ЕРА". ВИБОРИ.

Теологію я покінчив з добрим успіхом і треба було думати, що даліше робити. Я плянував закінчити ще один факультет, а саме рільничо-лісову акедемію у Відні. Я любив природу, а полювання налігово. Мене від полювання не здержував дощ, ані слота, ані сніг, чи мороз або заверюха. Добрий пес і стрільба — це був мій ідеал. Для характеристики подам, що мої парафіяни про мене думали, коли я вже був парохом у Манаєві, зборівського повіту. Коли на візитацію приїхав митрополит Андрей Шептицький, то в розмові з церковними провізорами (старшими братами) один з найстарших провізорів і мій найближчий сусід сказав:

— Прощу Ексцеленції, отець Тарнавський дуже добрий для нас священик, ніщо йому закинути не можемо, але якби він читав Євангеліє, а заяць надбіг, то він покинув би Євангеліє.

Я старався про стипендію з намісництва. Тоді уряд підпомагав лісовий виділ, але можливо тому, що я був старший від других і мав закінчену теологію та був записаний у львівськiм старостві з часу мого учителювання у Миклашеві як організатор українства — стипендію мені відмовили. Тоді вже прийшла до голосу польська шовіністична політика. Треба було остаточно щось вирішити. Мій старший брат Юліян покінчив право й став нотаріальним депендентом (помічником) у Золочеві. Сес-

тра Іванна вийшла заміж за о. Петра Богачевського. Весілля справив їй стрий, о. Віктор Тарнавський, парох Смержева, пов. Броди. Молодший брат Лонгин, скінчивши п'яту гімназіяльну клясу, приїхав до Львова і вступив до вчительського семінаря та мешкав в о. Ісидора Дольницького, духовника в Духовній семінарії. Мама не була в силі удержувати його далі, а о. Дольницький, тіточний брат мого тата, прийняв його безплатно. Мешкаючи в нього, він скінчив учительський семінар, щоб скорше добитися посади. Коли я скінчив теологію, то він вже дістав посаду в Мшані, пов. Зборів, де був парохом о. Захарій Тарнавський, рідний брат мого батька.

Я вирішив висвятитися в целібаті. Вся моя родина цьому спротивилась, тільки мама лишила мені цілком свободну волю. Я поїхав до Львова до свячення. Коли довідався про це мій вуйко, о. крилошанин Величко, закликав мене до себе й сказав:

— Хлопче, надумайся, ще маєш час, що на селі, як безженний, будеш робити? Їдь додому, а за шість місяців приїзди, коли буде наступна ординація, але жонатий.

Я про женячку зовсім не думав, минуло шість місяців чи більше, і я знову приїхав до ординації. Тоді закликав мене митрополит Сильвестер Сембратович і сказав:

— Я не є проти безжених священників. Мені їх треба, але домагаюся від кандидата, щоб він добре роздумав над своїм кроком, тому до цієї ординації Вас не допущу, аж до наступної, їдьте додому і надумайтесь.

Тимчасом від скінчення теології минуло півтора року. Я вернувся додому та грошей не мав. По скінченні теології я взяв приватну лекцію у дворі польського шляхтича Бема в Манаєві. В нього я приготував одного хлопця до гімназії, а другого до третьої гімназіяльної кляси і дівчинку, що зачинала щойно науку. Там я зложив собі трохи грошей, але це минулося. Моя одежа вже зношувалася. Від мами я не міг нічого дістати, бо сама вона вже жадного майна не мала. Мої брати, Юліян і Лонгин, були початкуючими. Сестра Іванна посагу не мала, а її муж, о. Петро Богачевський був сином бідного священника та ще й з деяким довгом із Духовної семіна-

рії. Він боровся з бідною по дрантивих адміністраціях. Приїду до стрийв, або до сестри чи до брата, а вони всі питають: "чому не женишся?", а я серед того крутого положення сам не знав, що робити з собою. Мені вже докучило це бурлацьке життя і я поїхав до мого швагра, о. Корчинського у Виткові, що був одружений з моєю стричною сестрою, і той намовив мене женитися. Він сказав мені:

— Недалеко від мене живе багатий бездітний священник, о. Квасницький в Незнанові. Його жінка померла і він прийняв за свою, свою сестрінку Йоанну, доньку о. Юліяна Давидовича з Чернієва під Станиславовом. Він потребуватиме сотрудника й радо видасть приймачку за священника. Ідьмо подивитися і поговорити.

Панну Йоанну Давидович я знав здавна, ще з часу, коли її батько, о. Юліян Давидович був у Сенькові й сусідував з о. Данилом Танячкевичем старшим. Ця родина була загально в великій пошані. Одна з доньок була замужна за о. Віктором Гарухом, що, як удова, жила у Львові у своєї доньки, пані Олени Сполітакевич; її чоловік Іван був урядником у "Дністрі". Друга Юлія, одружена з гофратом Атаназієм Заячківським, жила у Львові. Брат Іван Давидович був учителем, майже мій шкільний товариш. Мешкав разом зо мною у Львові, в пані Цегельської. В той час було ще в о. Давидовича дві панни, Йоанна і Олімпія. Йоанну взяв до себе її вуйко, о. Квасницький, до Незнанова, а панна Олімпія незабаром вийшла заміж за мого шкільного товариша, о. Романа Красіцького.

Хоч панна Йоанна Давидович — як я вже згадав — була нам давно знайома, але я не знав, чи вона погодиться вийти за мене заміж. Я був рішений одружитися з нею. Це потривало ще кілька місяців і скінчилося тихим весіллям, бо в межичасі помер о. Юліян Давидович. І так справа мого целібату, про що я цілком серйозно думав, серед обставин в яких я знайшовся, не зреалізувалася.

В осені 1889 р. я поїхав до священня, а в грудні того року, в дні св. о. Николая, я мав першу Службу Божу

в катедрі св. Юра у Львові Святив мене митрополит Сильвестр Сембратович

Загальною була тоді між русинами думка, що митрополит Сильвестр Сембратович завдячував своє кардинальство польським панам, а в першій мірі намісникові графові Казімежові Бадені за переведення уговоюї "нової ери". Митрополита Сильвестра й Олександра Барвінського уважали закулісовими творцями нової уговоюї ери. Щодо приділювання парафій, то польська шляхта мала в Кардинала вирішальний голос, і під тим оглядом за його часу архієпархія була цілком здеморалізована.

Митрополит Сембратович став кардиналом 1894-го року. Походив зо священничої родини з Лемківщини й ніколи не позбувся лемківської говірки та лемківського акценту. Духовною семінарією не дуже цікавився і семінарія за його правління ніколи не мала добрих виховних сил. За мого побуту в семінарії, він може відвідав її два або три рази. Я є тієї думки, що кожний єпископ повинен дуже цікавитися своєю Духовною семінарією, бо там навчаються будучі провідники в його єпархії. Єпископ, заки висвятить кандидата на священника, повинен добре його знати й переконатися, чи кандидат гідний того стану. Наприклад, митрополит Андрей Шептицький найбільше, поза іншими справами, займався Духовною семінарією.

Кардинал Сембратович за свого урядування перевів дуже важну справу в історії нашої Церкви Галицької провінції, а це Львівський Синод (1891 р.). Я був тоді сотрудником в Ясеніві. Священники часто з'їздилися і справою Синоду дуже цікавилися. Між нижчим духовенством завжди була думка, що наші визначні світські люди повинні взяти участь у Синоді з вирішальним голосом. У всіх московфільських і українських газетах завжди ці домагання появлялися тому, що в нас здавна так водилося (Згідно з устроєм Східної Церкви — прим. ред). Митрополит, числячися з голосом народу, запросив на Синод д-ра Ісидора Шараневича (1829-1901), історика, професора Львівського Університету і сеньйора Ставропігійського Інституту у Львові, але не з вирішальним

голосом, а тільки дорадчим. Нас усіх дуже непокоїла справа намагань на Соборі завести celibat для нашого духовенства, як також Григоріянський календар, але консервативна частина учасників Собору до цього не допустила. Були також великі застереження до папського легата, архієпископа Августина Чіаска, який керував цим Собором.

Побувши в Незнанові кілька місяців по весіллю, яке відбулося в травні 1889 р., я побачив, що з о. Квасницьким я ніяк не буду міг погодитися, а тим більше, що він ще й не думав про сотрудника. Я дістав пропозицію від мого вуйка, о. Йосифа Авдиковича, на приватне сотрудництво в Ясенові, брідського повіту. Вуйко вніс подання і хотяй я вже мав надане приватне сотрудництво в Соснові біля Підгаєць, то Консисторія змінила своє рішення і надала мені приватне сотрудництво в Ясенові.

Там я прибув з жінкою на самий Святий Вечір 1890 року. Парох мій, о. Й. Авдикович, був цілком немічний, хворів на ревматизм і міг тільки сидіти в кріслі, а кроком не міг рушити, і він радо мене прийняв. Знав мене від дитини, бо його дружина була рідною сестрою мого тата. Угода моя з вуйком тривала п'ять хвилин тому, що вуйко о. Авдикович наперед все списав до найменших подробиць, я прочитав це і на все я погодився. Головна річ була всі доходи в готівці, які не були б, по половині і Служби Божі і парастаси і акафисти і молебні. Всі натуралія належали до пароха, а за те я мав дістати: опал, хліб, молоко, скільки для нас двоє було потрібно. Отець Авдикович винайняв мені хату, звану Хаїнівка, бо колись там мешкав жид Хаїн. Розуміється, зо цю хату вичищено, вибілено, а я вже сам її облпив тапетами. Це була одна кімната і кухня. Дуже тісненьке це було мешкання, але для двоє цілком вистарчаюче. До того город — кілька грядочок і маленький садок з кількома вишнями і сливами.

Коли я нині в пам'яті відсвіжую вражіння з-перед сорок літ, то особа о. Йосифа нині стає як вирізьблена з граніту. Три роки я в нього був сотрудником і маю це переконання, що тих три роки дали мені більше світла,

практики, школи, як ціла гімназія і університет. Донині подібного йому чоловіка я в моєму житті не стрічав. А загалом він не мав симпатії. Уважали його за поляка, за зимного аристократа. Але я пізнав його ближче, сміло можу заявити, що якби ми мали таких священників більше, то українці стояли б цілком інакше. Ні один вечір за три роки не минув, щоб я в нього не був із звітом, що я робив і де я був і що цікавого в парохії зайшло. Як я став сотрудником у нього, він вже мав коло 70 літ. Був на цьому самому місці більше як сорок років. Помимо недуги пам'ять у нього була знаменита, осуд у всякій справі здоровий. В українську політику не мішався, хоч її розумів знаменито. Був сином священника з Колодіївки. Найперше щодо його особи. Я його пам'ятав ще як він був здоровий і молодий. Мужчина гарний, простий як свічка, волосся шпаковате, з "цвікером" (рід окулярів) на шовковім шнурочку, щодня гарно обголений і вичесаний. Убрання звичайно любив носити темносиве, воно мусіло бути чисте, добре на нім лежати. Все виглядало як з "пуделка взятий". Росту високого, голова все сміло вгору піднесена. Його постава вже наказувала пошанування. Порядок у хаті і чистота взірцеві. Там все мусіло блищатися. Підлога в його спальні, в гостинній кімнаті — воскована, як шкло все світилася. Дуже гарний був фортеп'я, найстарша дочка о. Йосифа п'яністка-концертантка та взагалі всі діти були музикальні. На стінах висіли три старинні образи великої артистичної вартости, меблі в ренесансовім стилі утримані дуже добре. В парохіяльній канцелярії так само. Його бюро, шафа та метрикальні книги і шафа з бібліотекою як і підлога не сміли мати порошинки на собі. Коли парохіянин входив до нього, то мусів добре обчиститися, щоб його не зганив за бруд, за нехлюйство. В церкві в нього в Ясенові я застав все чисте, в найкращому ладі. До закритті тільки один провізор мав вступ. Там підлога все вивоскована, з диванами, і провізор мусів добре пильнувати, щоб не принести з чоботами якого сміття. Біля церкви був цвинтар, утриманий чисто без будяків і хопти. Родини покійних мусіли білити або мити пам'ятники.

Могилки мусіли бути обложені травою. Кожної весни мені наказував це в церкві проголосити і на цвинтарі все оглянути, а недбалих упімнути. Так само ціла його господарка дуже поступова і його подвір'я і господарські забудування мусіли бути в найкращому порядку. Все тримав когось, що за це був відповідальний. Коні, упряж, вози, візки, господарські знаряддя мусіли бути в найліпшому порядку. Точність в хаті. Вставання, спання, пора снідання, обіду й вечері були точно все на означений час. При ньому були ще дві дочки і син, що через недугу мусів покинути школу, а коли його батько вже не міг нічим займатися, залишився вдома і завідував господарством. Мав скінчену 4-ту гімназійну клясу. По смерті о. Авдиковича вступив до податкового уряду і скоро добився становища податкового авдютанта, але в молодім ще віці помер. Називався Юліян. Отець Авдикович дуже уважав на товариські форми. Як поводитися при столі, як привітатись, як сидіти, де сісти, як тримати вилки, ніж, ложку. До стола мусіли всі прийти обмиті, почесані й прилично одягнені. Як я ще був студентом і деколи до нього заїхав, то мусів незвичайно на ту етикету уважати.

Школа в Ясеневі була дуже гарна і в середині добре устроена. Було двоє вчителів; старший учитель Свидницький, а молодшої вчительки імени не пригадую. Коли я прибув до Ясенова, то по угоді о. Авдикович негайно згадав про школу:

— Жадаю від сотрудника, щоб школу все пильнував і молодіж провадив по-християнськи.

В селі знав кожну родину та її потреби. Мав статистичний еляборат свого села, де було занотовано, скільки хто має поля, скільки довгу, в якому стані його поля і його будинки, який дах на його хаті і як часто треба його поправляти чи то треба новий давати, який його інвентар? Скільки пар чобіт на рік потребує? Скільки з поля може зібрати і скільки йому на прожиток потреба? Як котрому хліба і паші не ставало, то скільки йому треба гроша на те і звідки він той гріш бере? Які заробітки має й де, чи заробляє кіньми, чи денною чи акордною роботою? Скільки платить річно податку? Скільки

опалу річно потребує, скільки плота чи іншої огорожі йому потрібно впродовж десять літ? Як живе вдома з жінкою, з дітьми? Чи вживає алкоголь, чи моральний, чи ощадний? Чи був при війську, чи письменний? Як представляється в неділю в церкві? Отець Авдикевич заготовував, хто волосся вже стриже, чи ходить ще з довгими патлами. Взагалі, так точної табелі даних про кожного жителя в селі мені ніде не случалося видіти. Він виробляв бюджет для родини бідної й середньозаможної. Говорив мені, що писав до Львова в тій справі до "Просвіти", щоб видати таку книжечку, але ніхто в "Просвіті" не хотів тим зайнятися, бо такі статистичні дані треба було дістати з усіх повітів, а не було людей, що могли б це зробити. Мені дав таку загальну директиву.

— Село мусиш добре "за чуприну" в руках тримати, але нікому кривди на волос не зробити. Бо як кривду зробиш, чуприна тобі з рук вирветься. Ти мусиш село вести, бо ти проводир, але добре розваж, котрою дорогою поведеш, бо за всі блуди ти, а ніхто другий, будеш відповідальний і перед Богом і перед людьми.

І хоч люди його боялися, але я не чув за три роки, щоб хто яке марне слово проти нього сказав. А село виглядало так, як він. Дороги всі в доброму стані, там болота й багна, як в інших селах, я ніколи не видів. Все мусіло бути поправлене, камінням висипане. Була в селі й читальня. Неписьменних майже не було. Дві знаменито ведені крамниці з поважним капіталом. Керівником обох був Онуфрик Тартачинський. Незвичайно сумлінний і дуже релігійний чоловік, що рідко по селах такого керівника можна було знайти. А як у крамницях було чисто й гарно, приємно було до них зайти. Красні хати, вже тоді деякі криті бляхою. В селі коні і худоба гарні. Ясенів мав фірманів, що трудилися довго воженням соли з Калуша і Долини, розвоженням скла з Гути Пеницької світами. У них вози й коні сильні. Державний гостинець здавна йшов через Ясенів зі Львова до Бродів. Пияків не було. Коршма була, але то не був звичайний брудний шинок, але чисто утриманий готель.

Жіноцтво типowo красне. В неділю гарно вбиралися,

так що в церкві мило було подивитися. В селі були дуки-багатирі, що мали по кількадесять моргів поля. Один з них, Біленький, мав малий двірок. Мав дочку одиначку, для котрої купив фортеп'яні і втримував учительку музики. Видав її заміж за багатого селянина Загоруйка з Підгорець.

Коли в хаті відбувалися поминки, не сміла там бути горілка. Чистенько в хаті, обід смачний і пляшка вина. Щоб на поминках був хто п'яний, або щоб було чути горілку, або часник, як то в інших місцях бувало, це в Ясеніві було виключене. Взагалі в кожній хаті був прекрасний лад, бо о. Авдикович цього пильнував сорок літ. Коли я відвідував парохіян зо свяченою водою чи об'їздив село перед Великоднем святити паску, то приемність була заходити до сільських хат. Отець Йосиф знав знаменито потреби кожної родини. Вікно в його парохіяльному уряді виходило так, що він кожного, що входив на подвір'я, міг видіти. Всіх у селі знав по імені. Коли побачив через вікно йдучого, казав до мене:

— Іде Гриць Юрків (або хтось інший). А знаєш, чому він іде?

— Не знаю — я відповідав.

— А я знаю, за чим він сюди йде.

І звичайно сказав мені наперед, з яким ділом парохіянин іде до нього та мало коли помилився.

Дяк був дуже поважний, старий чоловік, на прізвище Назаркевич. Він ще мого тата вчив азбуки, бо був в Ясеніві дяком іще за мого діда, о. Юліяна Тарнавського. Дякував там більше як п'ятдесят літ. Отець Авдикович не любив в церкві хору і тому не старався про хор. Але всі богослуження, Вечірні, Утрені, Служби Божі ціла церква співала. В крилосі біля дяка все було повно молодих господарів, що помагали йому співати. В церкві люди мали молитовники й ізборники і з них співали. В селі Ясеніві майже всі цілували Назаркевича в руку. Був сивий, поважний, заживний, в окулярах, по-шляхотськи вбирався. Я, сухорлявий, коло нього дуже мізерно презентувався, але він мене трактував все з належною пошаною.

З о. Авдиковичем кожного вечора ми обговорювали справи сільські, громадські, парохіяльні й українську та кацапську політику. Він до жодної партії себе не причисляв, але сприяв українській партії. Не любив однак української демагогії і все пророкував, що українці з тим далеко не зайдуть. Я був у гарячій воді купаний українець і тоді з його поглядами не годився. Мені здавалося, що він консерватист, аристократ і сучасного руху не розуміє. Я нині доперва бачу, яка розумна була його консервативна політика, бо стан села це найліпше показував. Але тоді я так само був демагогічно настроєний і такі самі помилки робив, як і ціла наша українська суспільність. Він українських ані кацапських газет не любив читати. Читав німецькі і польські газети, які йому присилав все місцевий завідатель дїбр Гневоша — Бартошевскі. Я передплачував "Діло" і кожного дня його о. Авдиковичеві читав, так що він вкоротці "Діло" запрунумерував.

Читальня в Ясенові була безпартійна. Я почав до читальні ходити і вести ту читальню чисто в українському дусі. Приходили громадські справи, вибори до сойму, конскрипція. Заїздив до нього часто завідатель двірського обшару, Барбашевскі, скаржився на мене, що я зачинаю бунтувати людей в селі проти нього, проти двора й проти властителя села, Гневоша. Отець Авдикович знав, що я загонистий і зробив мені увагу, але я його уваги не прийняв і ми якийсь час мали напружені обставини. Але чим більше він вчитувався в "Діло", тим більше видів польськии нахабність, і коли приходили вибори до сойму, сказав мені, кого треба би вибирати, щоб не схрунути. Я взявся до роботи з читальниками і перефорсували ми своїх виборців легко. Барбашевскі старався їх підкупити і вони взяли гроші. Він приїхав до о. Авдиковича і сказав, що сотрудник даремно наагітувався і намучився, бо виборці будуть голосувати на польського кандидата. Отець Авдикович заложився за кілька пачок тютюну, що виборці підуть за руським послом. І так зробили. Гроші, які взяли в Барбашевського, зложили на церкву. Барбашевскі програв заклад. Виборчі надужиття

були страшні. Бути в тих часах виборцем, то треба було бути героєм і перебути різномірні моральні і фізичні муки. Під час одних виборів у Долині або Калуші жиди ходили по місті в фелонах і висьмівали нашу віру і священників. Різна сволоч, так звані виборчі гієни, ходили з ножицями, ножами і пороли, різали й обтинали в товпі одєжу священникам. Ходили з довгими шилами та кололи й шпигали наших виборців. Жандарми кольбами обтовкали боки і виборці, в головній мірі священники, страшно терпіли.

Я знаю, що мій стрий Юстин з Підлісся приїхав пізно в ночі з виборів як з хреста знятий, знівечений, він зо два тижні перележав по тих виборах, хоч був здоровий і сильної конструкції. Я сам був виборцем кілька разів і знаю, що треба було витерпіти глузування, насміхи, побої і в місті й в виборчій залі, заки те виборче пекло перейшло.

Пригадую собі, що по тих виборах Гневош, властитель села, дав наказ Барбашевському замкнути в лісі дорогу до криниці. Криниця була в панському лісі і дорога вела через панський ґрунт до тої криниці. Люди здавен-давна там напували худобу і тою дорогою до криниці гнали худобу. Одного дня весною, по тих виборах, Барбашевскі загнав робітників скопати дорогу й засадити деревами. Дерева вечором люди викинули й побили побережника. Того дня я був вечором в читальні і там ішла гаряча дискусія. Люди мене питали, що робити. Я сказав, поїдьте до Кут, до п. Гневоша і справу з ним обговоріть, а як не дасться справи в Кутах з п. Гневошем поладнати, вдайтеся до суду. На другий день вже Барбашевскі знав, що я казав п. Гневоша до суду подавати. Справа торочилася кілька днів і Гневош сам приїхав до о. Авдикевича зо скаргою, що я людей проти нього бунтую. Отець Авдикевич знав, як я людям представив справу і пояснив Гневошеві. Гневош зіритований відїхав і о. Авдикевич знову мені зробив увагу, щоб я в ті справи не мішався. І знову між нами прийшло до малої суперечки. Але тим часом Гневош "переївся" і казав дорогу до ліса відтворити.

Зближалася конскрипція. Людей треба було до неї приготувати. Я тим часом в околиці також не дармував. Заїздив до сусідніх сіл, давав відчити по читальнях, навіть кацапських, як в Чехах, Заболотцях, Кадлубиськах. Староство і жандармерія мали мене вже на оці. Одного вечора, коли я зайшов до читальні в Ясеніві, побачив я якесь замішання, але, не звертаючи на це уваги, я почав людям пояснювати про конскрипцію. Під час того мені один читальняник подав попід стіл картку, я її не прочитав зараз, але почав читати газету "Діло". Коли хотів я трохи відсапнути, тоді я глипнув на картку і прочитав: "За шафою стоїть жандарм і прислухується, що отець говорять і читають". Ця увага мені вистачала. Як прочитав щоденник і попрощав людей, вийшов з читальні, не зраджуючи, що я про те знав, що жандарм є в читальні. За кілька днів я дістав візвання від старости в Бродах, графа Руссацкоґо. Це був один ще з найприличніших старостів, але скарги впливового Гневоша і жандармерії так йому докучили, що закликав мене і поприятельськи радив не мішатися в ту боротьбу. Я сказав, що як українець не можу цього зробити, а він тоді заявив, що поставить мене під нагляд жандармерії, а це недобре може для мене скінчитися.

Незабаром прийшла конскрипційна боротьба, а не конскрипція... Ми в поближких сеслах змовилися, щоб конскрипція відбувалася в громадських канцеляріях, а не на панських двірських обширах, дальше щоб відбувалася по-руськи та щоб село мало своїх контролерів, яких мала б вибирати громада і вони мали б пильнувати, як конскрипція переходить. Рішили — у противному випадку — до конскрипції не йти. На те староство не погодилося. По селі поприбивали оголошення старости в польській мові про те, де конскрипція буде відбуватися й коли та хто назначений до переведення конскрипції, з пересторогою, що хто буде цьому противитися, буде покараний. В Ясеніві, як і по всіх околичних селах, конскрипційним комісарем назначили Барбашевскоґо й різних панських посіпак з канцелярій двірських обшарів.

Прийшов час конскрипції, люди не йшли. Староство

погрожувало висланням війська. Село віднеслося до голови парламентарного клубу, посла Юліяна Романчука²⁶). Я дістав телеграму "не опирайтеся", опісля лист від посла Романчука, що тепер запізно й що до тої акції треба було українцям багато часу наперед братися, але українці цього не зробили, то й пропало. І справу конскрипції ми програли, але староство всіх добре зазначило, хто противився тому розпорядженню староства. Між ними і я був замаркований, бо Барбашевські не спав і дещо міг через своїх шпівнів довідатися. До декотрих сіл було вислано військо, але коли телеграма від п. Романчука була всім оголошена, то люди пішли до конскрипції і військо негайно спинили. Це був один з поважніших народних рухів. Розуміється, що проводирі того руху знайшлися в скрутнім положенні, бо нарід був знеохочений.

Значить, ми українці наперед не приладилися в парламенті, не приготувалися самі між собою в цілім краю і тому програли. І часто в нашій політиці такі рухи не були наперед обмірковані, не обчислені, через це опісля програні. "Діло" стало взивало до тої акції і люди йшли за голосом "Діла", але коли прийшло до рішаючого кроку, "Діло" тоді не вміло порадити або радило зле. Я відносився тоді до редакції листами. Завжди діставав я відповідь "тримайтеся", аж в останній хвилині дістав я телеграму "удайтесь телеграфічно до п. Романчука". Народний Комітет був політичною організацією українців. Це був наш український народний парламент. Я сьогодні не можу собі пригадати, чи Народний Комітет вже був організований тоді, коли була конскрипція 1901 р., але знаю, що десь невдовзі був скликаний якийсь з'їзд деле-

²⁶) Юліян Романчук, посол до галицького сойму, 1883-1895. З 1889 р. голова українського соймового клубу; посол до австрійського парламенту — 1891-1897, 1901-1918; голова Української Парламентарної Репрезентації — 1907-1910 і 1916-1917 (примітка ред.).

гатів до Львова²⁷⁾). Я старався в читальнях призначити якнайбільше делегатів з кожного околичного села, щоб з'їзд випав поважно. Знаю, що з Ясенова мало їхати дванадцять делегатів. На тому з'їзді я пізнав господаря Шеремету з Руденки, здається повіту Золочів або Камінка Струмилова. З ним я опісля довший час кореспондував і він був у тому часі, в темнім куті, самотнім свідомим українцем серед загалу кацапських селян.

На залізниці рух оживився. Коли ми приїхали на залізничну станцію Заболотці, з різних сіл брідського повіту наїхало досить багато людей. Начальник стації вийшов до людей і питався, куди і за чим їдуть. Один з Ясенова відповів, куди і за чим. Начальник сказав:

— Кто вас намувил до тей язди?

Один з Ясенова відізався:

— Наш священик.

— Ага, то політика, врацайце, людзе, додому, шкода ваших пенендзи і труду і часу.

А якийсь газда, не знаю звідки, крикнув:

— Та то так, пане начельніку, чеши дідька зрідка.

Це характеристична філософія для наших народних мас того часу. Священики українці тягнули в свій бік, москвофіли в свій, а двір і староство в свій. А нарід, політично ще не освідомлений, сам не знав, куди йти. Отже вислів "чеши дідька зрідка" дуже добре це зхарактеризував.

Головними москвофільськими проводирями у брідському повіті були о. Сірко з Гаїв, в) посол до сойму, о. Єффинович, парох у Попівцях і залозецький декан, о. Монцібович, парох Суходолів, міщанин Котельницький з Бродів і якийсь дуже енергічний газда з Великої Поникви, що його імени докладно собі не пригадую, здається мені, Гаврилюк. З українців визначними були: о. Юліян Дуткевич з Дуб'я. о. Гарасимович з Лешнева, о. Манди-

²⁷⁾ Мабуть, тут мова про Народний З'їзд Національно-Демократичної Партії, заснованої у Львові 1899 р. і яку очолював Народний Комітет. Той Народний З'їзд відбувся 25-го березня 1901 р. (примітка ред.).

чевський з Білявць, о. Дорожинський з Висоцька. З-поміж селян визначних українців в брідському повіті тоді ще не було. Села в тому повіті були переважно москвофільські, деякі цілком, а більшість з них несвідомі, лише деякі були свідомі, до котрих вже зачислявся Ясенів.

Боротьба починала розпалюватися в народі між українцями й москвофілами з одного боку, і з державними чинниками та поляками — з другого. Українці приєднували щораз більше сіл для себе. Молода селянська генерація хилилася в українську сторону. По селах вже починалася боротьба між старшою і молодшою генераціями. В українському таборі, особливо в соймовім клубі, починали брати гору угодова українська політика співпраці з поляками "нова ера" (початок 1890 р. — примітка ред.). Головним творцем тої угодової політики був митрополит Сильвестр Сембратович поза кулісами, Олександр Барвінський, а зо сторони польської — граф Станіслав Бадені, маршалок Крайового сойму. Намісником, здається мені, був Казімеж Бадені, але чи в тих самих літах, як Станіслав був маршалком, вже не пам'ятаю²⁸⁾. На арену в Галицькому соймі виступив посол священик Микола Січинський (1850-1894), один з найліпших бесідників українського соймового клубу, посол Юліян Романчук і інші. Які торги були поза кулісами, я не знав, але говорено, що кілька українських гімназій за те дістанемо, українську мову, написи в урядах; була й мова про автономію східньої частини Галичини, але загал ближче про те не знав. Коли на це згодилися послі українського клубу і українські національно-демократичні газети повторили це і піддержали цю справу, почала угодова акція йти по краю. Проти цього сильно ви-

²⁸⁾ Дійсним творцем "нової ери" — з доручення австрійського уряду — був намісник Галичини, граф Казімеж Бадені (1888-1895). Після нього намісником Галичини став князь Евстафій Сангушко (1895 — 1898), який передше був маршалком Галицького сойму (1885-1895). Після відходу з цього становища його наслідником став граф Станіслав Бадені, брат К. Бадені (примітка ред.).

ступали радикали й москвофіли. Ми, на селах, знайшлися в дуже "дурнім" положенні. Москвофіли, радикали скликали віча та називали нас запроданцями, юдами, що за миску сочевиці продали нарід. Зближались вибори. Угодовці "новоеристи" ставили своїх кандидатів, староство, за наказом, зачинало агітацію за "новоеристами" як напр. у брідським повіті, де кандидатом став Олександр Барвінський. Москвофіли поставили свого. До української партії, коли прийшла угодова плятформа, приступили всякі індивідууми, що досі ніколи навіть не признавалися до українців. Я, задля партійної карності, піддержував "нову еру", але не щиро, бо вона не промовляла мені до серця. В народі ширився опортунізм і хоча ми тоді зискали дещо, але в народніх масах ми стратили багато, бо тоді москвофіли й радикали високо вилізли вгору як "одинокі оборонці народу"...

Прийшли вибори. Радикали й москвофіли називали нас "хрунями". В Бродах під час виборів прийшов до мене в виборчім льокалі Гневош, властитель двірського обшару в Ясеніві. Я його особисто не знав. Представився мені й сказав, що тішиться нині, коли видить як я стою за Барвінським. Пригадав мені часи конскрипції і мою боротьбу проти панської шляхти і сказав, що видно я змінив своє поступування і переконання. Я йому відповів, що це тільки партійна карність, але переконань я не змінив.

— Я є певний, що ще й переконання зміните, — відповів Гневош. — І я думав, — сказав Гневош — що ніколи не зміню своїх переконань, але в житті нераз переконання змінюються, і я мусів їх міняти.

— Я не хамелеон — відповів я Гневошеві й на тім наша бесіда урвалася.

Кілька літ пізніше я старався про парохію в добрах графині Дзедушицької. Вона спитала мене, де я був перед тим. Я відповів, що в Ясеніві, в добрах пана Гневоша.

— А, то я ксендза знам — сказала вона. — Дужо мне пан Гневош оповядал о ксендзу. Моцно жалуєн, але потому цо я слишала о ксендзу од пана Гневоша, не моген ксендзу даць презенти на жадне пробоство в моїх добрах.

Нині, коли мені 68 літ минуло, я інакше на цю справу задивляюся. І мої переконання змінилися, а це завдяки практиці й школі життя і значно ширшому світоглядові. Але не змінилися вони щодо самої суті. Значить, що національно, як від найраннішого віку так і нині, я є українцем. Але змінився я щодо тактики і погляду на світ. Тоді, коли я був молодший, у мене народні маси були тим ідеалом, для котрого я готовий був жертвувати все, то є працю, час, здоров'я і свої сили, грошові жертви з кривдою для своєї родини. А щоб ті маси рушити, оживити, я воював демагогічними кличами проти ворога, то є поляка, в першій мірі польського шляхтича, а тим самим і проти всіх тих, що, по моїй тодішній думці, стояли за моїм ворогом, отже в першій мірі Австрія, це значить її уряд і цісар, а даліше і Рим²⁹⁾.

Ніколи не був я відступником від католицької віри, але все мені здавалося, що Рим стоїть тільки за поляками і є проти нас українців. Такого самого погляду було нас тьма поміж духовною інтелігенцією, а між світською майже всі, але вони йшли вліво, бо матеріялістична філософія при нашому поневоленні дуже їм промовляла як засіб до випровадження нас з тієї неволі. В додатку це виривало віру в Бога з їх душі, в безсмертність душі, віру у всяку справедливість і правду. Їм здавалося, що віра стоїть їм також на перешкоді до осягнення їх ідеалу, то є до визволення мас з ярма — те саме, що нині роблять большевики, які своєю матеріялістичною філософією азгнали нарід у гіршу неволю, ніж коли яка була. Держава в них стала молохом, котрому все треба віддати. Нині я бачу демагогічні кличі в іншому світлі: тільки нарід ошукують і деморалізують, а в дійсності йому ні-

²⁹⁾ Поляки, що вважали себе носіями католицизму на Схід, а тим самим і на Українські Землі, своєю релігійною нетерпимістю та своїм шовінізмом завдали смертельний удар справі Унії, бо наставляли загальну опінію не тільки проти себе, але і проти Риму. Тому вони не були носіями зближення між Західною і Східною Церквами, але гробокопателями екуменічної ідеї (примітка ред.).

чого не дають. Дають тільки сатисфакцію крикунові. Йому здається, що, наговоривши цілу "купу" речей, неможливих до зреалізування, вже все здобув. Це витворило в наших масах клясу крикунів, ревунів, письменників, що заповняють газети такими самими нісенітницями та думають здобути собі тим славу великих народних "патріотів". На дні душі такого демагога не є любов ближнього, то є народу, а як найгрубший егоїзм. Це маси так розбурхує, що такий демагог не є в силі їх контролювати, ані того раю їм дати, який їм все обіщовав. Демагогія стала хронічною хворобою нашого народного організму і коли радикально не візьмемося до курації, зігниємо й ніколи здорового державного організму з себе не будемо в силі витворити. І нині я готовий на всяку жертву для української народної справи, але для такої, що в даних обставинах є можлива до зреалізування і для такої, що може бути вжитою для будови нашого державного організму. А демагогія, це гнилий матеріал, з якого ніколи нічого збудувати не можна.

З ненависти до мене москвофіли постановили мене побити, коли я вертався з виборів. Але я не вертався додому, а здається мені, що я поїхав до о. Мандичевського, до Білявець коло Бродів. Тим часом те, що мало дістатися мені, дісталось о. Монцібовичові з Суходолів, бо його взяли за мене. Це діялось в ночі і поки справа вияснилася, та о. Монцібовичові попало не мало!

"Нова ера" наробила такої ненависти, що не можна було ні в родині, ні в сусідстві бувати з людьми інших поглядів. В Заболотцях був парохом і олеським деканом стрий моєї жінки, о. Антонін Давидович, москвофіл. Ми з жінкою, здається мені, другого дня Різдвяних Свят, поїхали відвідати стрія. Під час вечері було більше гостей та вив'язалась така гаряча дискусія на тему "нової ери", що я від вечері встав, і не попрощавшись з жінкою, мусів відїхати. Митрополит Сильвестер тоді кільком деканам, ряним москвофілам, як тоді говорили, "повідрізував штерни". Отця Єффиновича з Поповець, москвофіла, за його шалену агітацію проти "нової ери" скинув з декана. Але буря почала по якомусь часі успокоюватися

і українці, не діставши того, що їм було обіцяне, зчасом знову пішли в опозицію.

"Нова ера" не мала щирости в собі, ані між однією, ані другою стороною. Це властиво була якась злагода між австро-поляками та австро-українцями, а не між українським народом і польським народом. Якийсь спосіб співжиття між нами і поляками повинен би був прийти, але на рівних услів'ях. Та видно, що в національних боротьбах немає такого прикладу. Найкультурніші народи не могли збутися національної ненависти і національні спори все рішались мечем. А найгарячіша боротьба йшла, розуміється, завжди там, де ті народи з собою зустрічалися. І нас історія поставила в такому нещасливому географічному положенні, що, здається, тій боротьбі й національній ненависті ніколи кінця не буде. Але як по великих війнах мусить бути спочинок і хвилеве перемир'я, так, думаю, і в національній боротьбі мусить часами наступити для змучених войовників якась хвилина перерви в боротьбі. Можливо, що "нова ера" була одною з таких.

Мій побут в Ясеніві з політичних причин ставав мені дуже прикрий. Вся двірська служба Гневоша слідила мій кожний крок і всі мої бесіди в читальні й розмови з людьми. Польська шляхта в цілій Брідщині вважала мене за гайдамаку, для мене кар'єра в тій стороні була замкнена, а на консисторські надання парохій я ще був замолодий. І хоч товариство о. Авдиковича було мені дуже миле, я рішився, після одної афери, з Ясенова деннебудь перенестися. Було це так: екскурсія польських Соколів їхала (чи ішла) в великому числі з Бродів до Підгірців, де був замок короля Яна Собеского (опісля власність Ржевуцких, а накінець Сангушків). Це було місце, куди йшли ціле літо різномодні польські екскурсії з найдальших закутин. Це була історична пам'ятка минулої польської слави. Дійсно, було там що видіти з польської історії. Поляк, як звідтам вийшов, міг бути гордий. Коли ця екскурсія польських Соколів переїздила через Ясенів, пастухи — малі хлопці зачали з поля кидати на них камінням і прозивати. Одному з них трохи покалічили го-

лову. Приїхавши до Підгірців, сейчас дали знати до жандармерії, що Ясенів зробив напад на польських Соколів. Хто міг це зааранжувати? Ніхто інший, тільки той гайдамака Тарнавський. Того самого дня вже були жандарми в селі і робили протоколи, але нічого не довідалися. За пару днів вже вся польська преса наробила крику і мене "обмалювали" як найстрашнішого революціонера, бунтівника, різуна, назвали Гонтою та Залізником і таке інше. Староство знову мене завізвало. Староста граф Руссацкі попросту зажадав від мене, щоб я вибрався з брідського повіту, бо він буде мусіти мене замкнути, (роз. взяти під арешт — примітка ред.), а цього він ніяк не хотів за свого урядування робити, щоб замикаати священика за політичні простуки. Я сказав йому, що це від мене не залежить, але від моєї влади і на тім ми розійшлися.

ХІІ

РАТИЩЕ І ЧИСТОПАДИ.

Якраз тоді я був у мого швагра, о. Петра Богачевського в Гарбузові і довідався, що о. Дмитро Жеребецький в Ратищі, також у брідському повіті, хворий і потребує сотрудника. З о. Д. Жеребецьким жив добре о. Сильвестр Богачевський з Манаєва. Я поїхав до нього і разом ми поїхали до о. Жеребецького. Там ми договорилися, я вернувся до Ясенова, подякував о. Авдиковичу за хліб і сіль, вніс подання до Констисторії і в короткому часі вибрався з Ясенова до Чистопад, де була дочерна церква — прилучена до матірньої в Ратищу. В Ясенові я перебув близько три роки.

Отець Йосиф Авдикович, в часі моїх політичних виступів і може деяких екстраваганцій, мене стримував і завдяки йому я не опинився як політичний в'язень в арешті, але я завжди собі уявляв, що о. Авдикович вже своє пережив та до тодішніх обставин його погляди не надавалися. На "нову еру" він дивився скептично і був певний, що це довго не потягне, бо ані поляки ані українці зобов'язань не дотримують. Щодо точности відправи Богослужень, проповідей, порядку й чистоти в церкві, провадження школи, поведінки з людьми, товариської оглади на найвищій ступені — час проведений в домі о. Авдиковича був для мене знаменитою школою. Я, знову, можу собі одне приписати, що я переробив о. Авдиковича з неясного русина на українця. Він признав окремішність нашого народу, а це, що ми ані москалі ані поляки. Бесіда в його домі, коли я прийшов, була мішана — польська й руська, а за мого побуту, бо я там щодня три роки бував, перемінилася на бесіду чисто

українську. Після мого відходу прийшов до Ясенова на сотрудицтво о. Малий, але о. Йосиф Авдикевич незабаром помер і на його місце прийшов як парох його зять, о. Теофіль Гутковський.

Під час мого побуту в Ясеніві я бачив одне цікаве явище, котре розв'язати я донині не всилі. На другому році мого побуту в Ясеніві, коли нам померла перша донечка Марійка, ми перенеслися на інше мешкання і там прийшла на світ друга дівчинка Юлія. До нас приїхала моя мама і якийсь час у нас перебувала. Ми мали так само одну кімнату, сіни і кухню. Вночі все світилася лампа, щоб було видно в хаті, бо маленька дитина часто будилася. В одному куті спав я, в другому — жінка, а в третьому — мама, а біля них колиска з дитиною. Біля четвертого кута були двері з кімнати до сіней. Вікна всі позаслонювані, двері замкнені. Коло години першої в ночі дитина заплакала і мама підвелися з ліжка до колиски і я збудився. В тій хвилині з сіней, через замкнені двері, входить тінь високої жінки і посувається по стіні в мій бік. Мама закликали: "Чи ти видиш?" "Так виджу" — я відповів і тінь перейшла до мене, дальше поза мене стіною до ліжка, де жінка спала і там за ліжком у куті щезла. Постаць тієї тини зістала мені в пам'яті. І ще раз у житті вона мені показалася, а це в Америці, коли я був на парохії в Клівленді, Огайо. Пізно в ночі, коло години 12-ої, в кімнаті парохіяльного уряду, де я був зайнятий думками про Старий край — Україну в часі Першої світової війни, вийшла знову ця постаць - тінь, але тільки її бюст, з-поза сейфу, показалася і щезла. Хустка на її голові так само зав'язана і профіль лица той самий, що його я бачив у Ясеніві. Тільки там, у Ясеніві, ця тінь ішла по стіні, а в Клівленді ніби виринула на стіні з-поза сейфу, показалися у профілі тільки голова, шия і груди і назад пірнула за сейф. Того явища донині не розумію.

До Чистопад я прибув в осені 1893 року. Отець Дмитро Жеребецький був шкільним товаришем мого вітця і кликав мене через "ти" і Філюнцю. Любив завжди закидати по-польськи так, як проф. Полянський в Академічній гімназії у Львові. Він мешкав в Ратищі, а мені віддав

свою прилучену церкву в Чистопадах. З доходів дав мені половину з похоронів і шлюбів, а з інших доходів — все. Додав мені 14 моргів гаю з садом і 16 моргів поля, спустошеного цілковито. Хоча говорив по-польськи, але був щирим старорусином.

Його парохія Ратище, це була багата мазурська колонія, а русинів греко-католиків було там лише жменька. У Ратищі була чудотворна ікона Божої Матері і там по весняних роботах нарід сходився кожної днини і Служби Божі відбувалися день-у-день. На Успення відбувався великий відпуст і тисячі народу збиралися з поблизьких сіл.

Отець Жеребецький ще був досить здоровий і Ратище сам обслуговував, хіба тоді, коли ревматизм йому почав докучати, мене закликав, але з Ратища мені ніяких доходів не давав. Він був вдівцем з давніх літ. Мав дві дочки, гарно образовані, котрі однак ніколи вдома з отцем не перебували, бо, хоч він любив дітей і всю свою працю їм віддавав, але не хотів їх вдома коло себе мати. Обидві доньки, зі знаменитим музикальним таланом, виховувалися у Відні. Одна з них одружилася у Відні з Максимовичем, що був нижчим урядником у якомусь міністерстві. Вона виступала з фортеп'яновими концертами у Відні й в газеті "Ное Фрае Прессе" я часто читав великі похвали за її концертіві виступи. Завжди присилала відтинки з віденських газет про свої виступи. Старша донька була також дуже музикальна, знала добре французьку й німецьку мови та була губернанткою по багатих шляхетських домах. Жадна з них не була свідомою ані русинкою ані українкою, вони були більше знімченими віденками. Старша збожеволіла і, здається мені, скінчила життя в якомусь заведенні чи шпиталі. Знаю, що о. Жеребецький дуже над нею оболівав. Максимовичів з Відня я бачив під час вакацій в Ратищі. Отець Жеребецький мав ще одного сина, котрий скінчив, здається, шосту клясу і вступив до скарбової сторожі, але яку кар'єру зробив, мені не відомо. Називався, здається мені, Григорій.

Хата в Ратищі, в якій він мешкав, валилася, але не

хотів нової будувати, підпирав і латав і в ній конечно хотів умирати і таки в ній вмер. Причиною, чому не хотів нової хати будувати і чому взяв сотрудника, були Чистопади. Чистопади над залозецьким ставом, громада велика, мала свою церкву, парохіяльний дім і парохіяльного поля було в Чистопадах повище сімдесят моргів. Та громада мала давніше священика в себе, а Ратище було дочерною парохією, але котрийсь з попередників о. Жеребецького опустив парохію Чистопади і перенісся до Ратища та в якийсь спосіб урядово це переробив. З того вив'язалися безчисельні спори, процеси, діяли комісії, покликані духовною і світською властями. Чистопади старалися відірватися і коли за о. Жеребецького невпинно такі сварні повтарялися, він для заспокоєння Чистопадів постарався про сотрудника і там доручив йому мешкати. Це злагодило дещо ту рану, яка віддавна там ятрилася. А дому парохіяльного в Ратищі не хотів будувати, бо треба було й на Чистопади накладати конкуренцію³⁰⁾, а це було б знову наробило повно процесів. Отець Жеребецький провадив дім дуже скромно. Доброї кухарки ніколи не мав. З сусідами цілком не жив, тільки раз в рік на відпуст на Успення запрошував сусідніх священиків; він жив тільки зо своїми парохіянами, в їх домах часто бував. Жадних поминок, хрестин у селі не опускав.

Чистопади — село чисто руське, ані одного поляка ані римо-католика там не було. Запущене, темне, зубожіле, запите, ґрунти в руках жидівських. Було кілька заможніших газдів як Олекса Салій, Дмитро Диня і ще кількох, що їх імен не пам'ятаю, все проче — занедбане. Після Ясенова мені здавалося, що я запався в якусь безодню темноти і п'янства. Отець Жеребецький на тому полі нічого не робив. Його та справа цілком не обходила. Це був тип цілком відмінний від о. Авдиковича. Можливо, що причиною цього було те, що повдовів у молодому віці (жінка його померла на холеру) й він остався

³⁰⁾ Матеріяльні зобов'язання (примітка ред.).

з маленькими дітьми та й попросту занедбався. Був дуже доброго серця, але такту жадного не мав і повагу священника так знівечив, що по нім треба було нової генерації, щоб між нею повагу священника наново піднести. Хоч сам п'яницею не був, але всі справи парохіяльні й громадські полагоджував горілкою і пивом. Тверезість парохіян його не обходила. Попри те його поведінка в церкві, його проповіді, його часто польська мова, перемішана з руською в церкві, то нераз було чисте видовище. Одного разу жінка принесла до церкви посвятити образ. Страшний був це богомаз і о. Жеребецький, як побачив це, закликав:

— Цо ти хцеш, бабо, а жебим теґо богомаза свенціл?

— Та прошу ксендза пробоща, або він Бога видів, як його малював.

— Та маш раціен, бабо, давай го ту, нех го посвенцен!

Дяк малоколи був тверезий. Був ним Кульчицький, спенсіонований учитель. Кульчицький називався також Дмитро. Пригадую собі, що на св. Димитрія приїхав о. Дмитро Жеребецький. Відчитав Службу Божу, а під час співаної Служби Божої, яку я відправляв, він сидів за престолом. Кульчицький на свої іменини рано, перед Службою Божою, вже напився з "добрими" товаришами. Під час Служби Божої, коли я причащав людей, він почав співати "Христос Воскрес". Отець Жеребецький, як це почув, схопив хрест до рук, вибіг з-за престола на церкву, почав по-польськи Кульчицького сварити і вигнав його з церкви. Вже мені того було забагато й тоді я попросив про зміну дяка. Отець Жеребецький змінив, але дав ще гіршого п'яницю, якогось старого Василя. З цими дяками і з о. Жеребецьким, як деколи приїхав у неділю до Чистопад, то прямо не можна було Богослуження як слід відправити. А до того бруд, ніякого ладу, так що по перших неділях я радо був би втік кудиньбудь, щоб на те все не дивитися.

Першої неділі, як я прибув до Чистопад, о. Жеребець-

кий приїхав на Вечірню, щоб мене представити людям. Зачав свою бесіду так:

— Найясніший пан Франц Йосиф прислав мені помічника. А цей помічник, то син мого шкільного колеги Гілярця.

А до мене звернувся по-польськи:

— Чи ж не правда, Філонцю, поведз їм.

— Так, отче парох, — я відповів.

Дальше промовляв:

— Маєте слухати його так, як мене, бо то сам найясніший пан так розказав. До вас всіх відзиваюся і до пияків і до лайдаків. Шануйте його, бо як ні, то заберу до Ратища.

І звернувся до мене:

— А ти, Філонцю, як можеш, так себе з німі давай ради.

А до дяка Кульчицького закликав:

— А ти, Кульчицкі, справуйсен добже, бо то не з Грицем справа!

Під час того, як я прийшов до Чистопад, мурована гарна церква в Ратищі будувалася без участі Чистопад. Ратиська церква мала великі доходи як відпустова і з тих доходів церкву будували. Коли будували нову церкву, тоді стару розібрали і в неділі о. Жеребецький часто приїздив до Чистопад і, відчитавши Службу Божу, ішов до мене або до дяка на снідання і зараз вертався на мою Службу Божу. По моїй проповіді зачинав свою, і то довгу, часто та бесіда не мала нічого спільного з проповіддю. Всі сільські сплітки, які назбирав у тижні, все те мусів "висипати" в церкві. І з того не раз зачинався в церкві діалог, бо люди відповідали, або починали сваритися. З тої причини Служба Божа протягалася і це не було добре і для мене й для людей і для поваги Богослуження. Тому я попросив отця пароха, щоб він говорив свою проповідь після Служби Божої. Отець Жеребецький згодився на це, але незабаром закинув свої проповіді, бо люди звичайно виходили з церкви і часто оставався тільки дяк і о. Жеребецький.

Тяжко приходилося перевести в селі якунебудь ре-

форму. Під час перших поминок, на які мене після Служби Божої попросив господар, учасники були такі запиті, що я заповів людям, що на поминки, де будуть люди п'яні, де горілка буде на столі й повно диму в хаті, я там не піду. На наступну неділю я це заповів у церкві. Люди поїхали на скаргу до о. пароха. Отцю Жеребецькому це не дуже подобалося. Парох їм сказав: "Як запросите молодого вікарого³¹⁾ на поминки, то не давайте горілки, ані не куріть в хаті. Він трохи посидить та й забереться. А ви потім можете забавлятися". І так воно діялося. Прийду я на поминки до хати. Нема нікого тільки дяк, паламар і господар хати та газдиня. Другі гості забавляються в коморі, або літом в stodолі. А тільки я вийшов з хати, тоді забава там починалася. Одного разу о. Жеребецький приїхав на поминки, але мене ще застав у хаті. Я зараз відмовив молитву і виходив з хати. Отець Жеребецький сидів за столом. Коли я ще не замкнув дверей, о. Жеребецький крикнув до господині: "Ганка, давай горівку, вже ксьондз пішов".

Помало треба було братися до роботи. Воно тяжко було, бо я цілком був знеохочений, ще й до того від пароха я не мав заохоти ні помочі. Почав я найперше стягати старшу молодь в неділю до церкви, а потім до школи, де Кульчицький був учителем. Також у неділю, після Вечірні, я почав учити молодь церковних пісень, коляд, а потім і світських. Численно молодь почала сходитися і при тому я почав їм дещо читати. Війт називався, здається мені, Михайло Кріль, зять учителя і дяка Кульчицького. Дуже чемна й ввічлива людина. Він був предсідником місцевої шкільної ради. Людина молода й письменна. Він приходив на проби співу. У тому селі не було ніякого двірського обшару й тут, зо сторони польської, я не мав ніяких труднощів.

³¹⁾ Сотрудник (примітка ред.).

XIII

ЗАХОДИ ОДЕРЖАТИ ПАРАФІЮ. ТРУДНОЩІ В МИТРОПОЛИЧІЙ КОНСИСТОРІЇ. ОТЕЦЬ СИЛЬВЕСТР БОГАЧЕВСЬКИЙ.

Але моє домашнє положення було дуже тяжке. Жити не було з чого. Пенсії, як я прийшов до Чистопад, не було жодної. Ми з жінкою і дитиною попросту нераз голодували. Деякі жінки, сусідки, що виділи нашу біду, приносили нам то яйця, то молоко, крупи і ми часто тільки тим жили. Помешкання було дуже лихе, старе, вогке. Жінка почала на здоров'ю підупадати. Ті три роки, які я там перебув, то були хіба часом покути за мої гріхи. Парохії, хоч я мав конкурс³²⁾, не міг ніде дістати. Я старався про деякі завідательства, але, не маючи нікого за собою в Митрополичій Консисторії³³⁾, всі мої подання ішли до коша. Отець крилошанин Величко давно помер і я не мав там нікого. А тоді протекція все робила.

В Радехівщині, в селі Павлові був парохом о. Мидляк. Він був один з найвизначніших священиків холоївського деканату. Незвичайно веселий, учинний, старорусин, самотній вдівець, якого дім був центром радехівської околиці. До нього часто — навіть змовившись і не повідомляючи його — приїжджали гості. І він був радий їм. Отець Мидляк любив подорожувати по світі. На якийсь час, на два-три місяці любив виїжджати і їздив по цілій Європі. Знав Італію, Швайцарію, Францію, особливо Па-

³²⁾ Вимаганий іспит (примітка ред.).

³³⁾ Колегіяльна установа церковного управління (примітка ред.).

риж, Іспанію, Бельгію, Німеччину і столицю Англії, Лондон. Де була яка вистава, мусів там бути. Я від нього мав листівки з різних міст Європи і з вежі Айфля і Паризької вистави. Вибрався ще до Києва і в Росію, але нагло помер на карбункул. Був дуже світлою людиною, знаменито оповідав про свої пригоди під час подорожей, але, на жаль, нічого не написав. Село дуже гарно провадив. Заложив парк на громадсьвм вигоні, поставив там столики, лавки і ліхтарні на стовпах. Це було перше село, в якому я видів парк.

Я ще студентом заізнався з о. Мидляком через свого швагра, о. Теофіля Корчинського з Вишкова, села, що було недалеко від Павлова. Я часто бував у о. Мидляка і в нього пізнався з Корнелем Уейскім, властителем села Павлів, польським поетом і творцем хоралу "З димем пожарув". Уейскі тоді вже був старенький, сивий, любив завжди в неділю прийти до церкви на Службу Божу. Пильнував сам городець в о. Мидляка, понасаджував там рожі і доглядав їх. Місцевий цвинтар красно вдержував, обвів його, своїм коштом, муром довкруги. Збудував також гарну браму з луком, на якому написав слова: "Спочнон і встанон". Дуже симпатизував з українцями і в політичну боротьбу не мішався.

Як парох Павлова, о. Мидляк нагло помер, негайно, на другий день по його смерті я прибув до Львова, але завідателство цієї парахії вже було надане, здається, ще того самого дня, як о. Мидляк помер. Митрополит Сембратович відіслав мене до о. крилошанина Антона Петрушевича³⁴⁾, бо нібито він мав обсаджувати сотрудиництва і завідателства. Коли я прийшов до старенького о. Петрушевича, він спитав мене звідки я і як називаюся і, замість рішити мою справу, зачав викладати мені філологію, шукати кореня назви села Ратище і виводити звідки і чому воно Ратище, та чи є там які урочища, старинні пам'ятки і таке інше. А потім перейшов на мое

³⁴⁾ о. Антін Петрушевич (1821-1913), церковний і політичний діяч, історик, археолог, філолог і етнограф (примітка ред.).

прізвище, йоро корепь і звідки воно прийшло, і сказав, що на його думку, це прізвище румунське, і так забув, за чим я властиво до нього прийшов.

— А що ви хочете? — запитав, як я перепросив і сказав, що мій поїзд відходить і що не маю нині часу займатися археологією та філологією. Я ще раз повторив своє прохання, а о. крилошанин Петрушевич засміявся та сказав до мене такі слова:

— Бондзь здрув, Матеуш, пшепадл твуй капелюш. Як уже Митроиолит вас до мене прислав, то вже нічого нема до роздавання. Митрополит сам все роздає, а якщо до мене присилає, то хіба на те, щоб збутися петента.

І я безнадійно з нічим від'їхав, щоб хіба дальше з голоду в Чистопадах загибати.

Протекція в тому часі все в Консисторії робила. Це була велика деморалізація і знеохочувала тих, що там не мали ніякої протекції. Були тоді на нашому Поділлі цілі священничі родини, що позабирали найкращі парохії, сотрудництва і завідательства, бо мали через багатство вплив, силу і протекцію в Митрополичій Консисторії, а другі, може багато здібніші й ревніші, сиділи на голодівках і цей страшний і деморалізуючий протекціонізм заломився аж тоді, коли на митрополичий престіл прийшов митрополит Андрей Шептицький.

Хто не мав у св. Юрі³⁵⁾ когось, не мав за чим там удаватися. Канцеляристом був тоді там Грабович і він також багато значив. Грабович знав всі урядові таємниці щодо обсаджування парохій, сотрудництв і адміністрацій і багато через нього можна було зробити, але треба було бути його свояком, або мати з чим до нього удатися. Знаю, що голодуючи в Чистопадах, я серйозно думав покинути духовний стан і з причин корупції і протекціоналізму, які були тоді в Львівській Консисторії, шукати якогонебудь іншого зайняття.

Отець Сильвестр Богачевський думав рухатися з Маенава. Про те він мені сказав і радив старатися про цю

³⁵⁾ Читати: у Митрополичій Консисторії (примітка ред.).

парохію. Це також була маленька парохія, але без порівняння ліпша як сотрудництво в Ратищі. Парохію Манаїв презентувало п'ять коляторів³⁶⁾, бо там було п'ять властителів більшої посілости. Граф Водзіцкі з Олієва мав одну частину, Рудницький, нотар у Зборові — другу частину, Головкевич — третю, Бем — четверту і Бобровські — п'яту. Більшість голосів рішала у справі презенти. Графа Водзіцкого я цілком не знав. Нотар Рудницький, г) українець, був добре мені знаний. Він набув двірський обшар у Манаєві від молоденького шляхтича Дучиньского і парцелював той двірський обшар. Це була одна чи не з перших парцеляцій в Східній Галичині. Я Рудницького пізнав у домі о. Сильвестра Богачевського і він обіцяв мені підписати презенту. Головкевич, а властиво пані Головкевич була мені добре знана ще зо студентських часів. Часто я у них бував і мав від них позволення полювати на їх двірським обшарі. Головкевич був пенсіонований суддя, син священника, русин, але ніколи як такий не виступав, хоч тримався свого обряду. Від них я мав обіцяну презенту. Бем, шляхтич і завзятий поляк, але в нього я був домашнім учителем якийсь час, закінчивши теологічні студії. Дім їх був мені добре знаний і він обіцяв мені презенту підписати. П'ятий був Бобровські. Старенький чоловік, що пильнував свою ріллю і любувався в бджолах. Мав п'ятсот пнів пасіки в лісі, прекрасно ту пасіку отримував. Я пізнав його в Головкевичів ще як студент. Заходив я часто до пасіки, де він майже ціле літо перебував. Це був польський повстанець з 1863 року. Идеаліст, залюблений у Міцкевичу, Словацьким, романтик, в політику не мішався. Я дуже любив до нього заходити і він мені дав дозвіл на полювання на двірським обшарі своєї частини. У міжчасі продав своє майно жидові Пастернакові і ту частину нада-

³⁶⁾ У тих часах власники дібр були коляторами, що давало їм право вибирати з-поміж священників, кандидатів на опорожненні парафії та надавати їм презенти — давати свою згоду на обсаду парафії бажаним кандидатом (примітка ред.).

вала Консисторія. Я мав запевнених три голоси і був певний презенту.

Отець Сильвестр Богачевський в березні 1896 року випровадився до Побука в скільськім повіті, в гори. Я знову вдався до Консисторії, щоб мені надали завідателство Манаєва, але й тої маленької ласки я не міг удостоїтися. Консисторія надала завідателство о. Николаю Демчинському, пізнішому парохові Бродів. Це спричинило мені велику матеріяльну шкоду. Весною о. Демчинський обробляв поле, засіяв його, збирав пашу. Коли він випровадився осінню і я прийшов до Манаєва на його місце, то я нічого там не застав, ні паші, ні насіння. Коли б я був прийшов там на весну, то був би дав поле господарям на спілку, чи сам був би засіяв поле, був би зібрав сіно і якусь худобину був би міг через зиму перетримати. Та прийшовши на пустку, навіть одної корови не мав на чім утримати.

Від о. Богачевського я багато річей був би міг відкупити, хоч тимчасово, на кредит. Але по ньому на кілька місяців прибув о. Демчинський, який не потребував нічого з господарства, бо знав, що там довго не буде, то о. Богачевський багато з господарських річей пороздавав людям, бо йому не виплачувалося це так далеко перетягати. А о. Демчинському також обоянто було, де він тих кілька місяців перебуде і не дуже дбав про завідателство Манаєва та був би прийняв і якенебудь інше місце. Однак він був одним із тих, що в Консисторії не мали нікого за собою, тому кинули його до Манаєва.

Чистопади почали трохи двигатися. За моїх три роки побуту там трохи отверезилися, багато людей присягнуло, що не будуть пити. Люди, особливо молодь, згуртувалися довкруги церкви. На мое місце там прийшов о. Мединський, син учителя з Миколаєва, брідського повіту, молодий, дуже енергійний, що дальше ширив тверезість і пияків дуже не любив. Отець Жеребецький вкоротці помер і о. Мединський дістав завідателство парохії Ратище. Опісля презенту дістав о. Григорій Косар, селянський син, родом з Пакушівки, сяніцького повіту. Він перенісся з перемиської дієцезії до львівської. Був

вихованком бурси Народного Дому. Скінчив німецьку гімназію у Львові, надзвичайно здібний, цілу гімназію був першим форцугом³⁷⁾ у класі. Я був в осьмій класі, як він прийшов до першої класи. Пам'ятаю його ще з бурси Народного Дому. Цікаве було те, що він вийшов з бурси Народного Дому і німецької гімназії і був свідомим українцем. Парохію Ратище й Чистопади знаменно провадив і Чистопади за його часів двигнулися. Також помічним у справі двигнення Чистопад був мій брат Лонгин Тарнавський, учитель. Він іще за мого побуту в Чистопадах перенісся там з Мшани. Побув там кілька літ, підніс школу і був о. Мединському правую рукою у зреформуванні тої громади. Опісля перенісся до Ярчовець, зборівського повіту. Чистопади так піднеслися, що коли я 1911 р. їхав до Америки, то тамошні селяни майже всю землю назад викупили з жидівських рук, отверезилися, а жида з села забралися, заснувалися там читальня "Просвіта" і крамниці.

В осені 1896 року я перепровадився до Манаєва. Село і багато людей звідтам були мені знані. Отця Сильвестра Богачевського я знав здавна, ще з часів гімназійних. У найближчому сусідстві, в Гарбузові, парохом був його брат, о. Петро Богачевський, мій швагер. У них я часто перебував у часі вакацій і по скінченні теології. Отець Сильвестр Богачевський, батько нинішнього єпископа Константина в Америці, був жонатий з дочкою о. Зарицького, зборівського декана й пароха Заруддя, а опісля пароха в Турі Великій, повіту долинського.

Отець Сильвестр був дуже веселої вдачі, надзвичайно гостинний і в нього збиралися дуже часто гості. Властителька одної частини двірського обшару була пані Головкивич, світова жінка і запалена тарокістка. Часто запрошувала до себе на тарока отців Богачевських, а також часто о. Сильвестр Богачевський запрошував її до себе. Я також грав тарока й в домі о. С. Богачевського познайомився з нею. А що я любив полювати, а в пані

³⁷⁾ Перший учень (примітка ред.).

Головкевичевої був гарний ліс, я просив про дозвіл полювання і я його дістав. Одного разу я з моїм швагром, о. Петром Богачевським, прийшов до Манаєва до о. С. Богачевського й о. Сильвестр запропанував полювання. Ми всі три пішли в ліс пані Головкевичевої. Я мав перший раз з собою нову стрільбу мого старшого брата Юліяна, що стріляла вже патронами, бо перед тим я все мав таку, що її набивалося.

Отець Сильвестр поставив мене під величезним старим дубом над вертепом у лісі, а сам з моїм швагром пішов ніби то на нагінку — наганяти до мене сарни. Але, що о. Сильвестр любив все шуткувати, місто наганяти сарни, пішов до побережника, що пильнував той ліс і сказав йому:

— Ідіть у ліс над вертеп, коло великого дуба, там стоїть якийсь гультіпака зо стрільбою. Осторожно зайдіть, щоб вас здалека не побачив, і відберіть від нього стрільбу.

Я під дубом приготувався на сарни, жду, коли будуть перебігати, а побережник потиху зайшов мене ззаду, хап за плечі та й за стрільбу з криком:

— А ти що тут за право маєш зо стрільбою по лісі ходити?

Хлописько був як дуб, нема що передиратися, починаю йому представлятися, що я маю дозволення тут полювати, не допомгло, забрав стрільбу і пішов. А та стрільба була коштовна, не була моя, буду я мати від брата за неї! Тимчасом з-за корчів виходить о. Сильвестр та питається, чи не перебігали кози.

— Ні, кажу, але моя стрільба пропала.

— А де ж пропала — питається о. Сильвестр.

— Та якийсь побережник відобрав від мене.

— Шукай вітру в полі — каже о. Сильвестр, — що то за один. Нащосьте стрільбу віддали? То нема що без стрільби полювати, ходім на тарока до пані Головкевичевої.

— Де мені тарок в голові! Стрільба 120 ринських коштує і Бог знає, де за нею питати.

— Е, що там стрільба, брат може нову купити. Ходім. Ну і пішли ми.

Приходимо та й беремося до тарока, а я починаю оповідати, до якої шкоди я прийшов у лісі. Сейчас Головкєвичєва післала по побережника до лісу, щоб прийшов з тією стрільбою. Побережник не далеко мешкав, приніс стрільбу, о. Сильвєстр розсміявся, а побережник оповів, що його о. Сильвєстр до того намовив, справа вияснилася і я прийшов назад в посідання моєї стрільби. Такі жарти о. Сильвєстр часто любив устроювати. Але був це чоловік золотого серця, в цілому сусідстві був надзвичайно люблений і шанований.

Обидва Богачєвські, і о. Сильвєстр і о. Петро, були свідомі українці, дуже ревні священики, знамениті проповідники, невтомні робітники на ниві церковній і народній. Я ще студентом у них бував і коли, бувало, зйдуться, то все говорять про те, що далше в церкві й селі робити. Проповіді все наперед обговорювали і знаменито їх опрацьовували. Місіями в околицях займалися, для тверезости багато в цілій околиці зробили. Перші в церквах публично перед народом, для прикладу, від гарячих напитків заприсягнули. Читальні й крамниці позакладали. Тоді ще мало де були кооперативні крамниці. Я тільки знав дві в Яєнові. Але торгівлею почали займатися приватні підприємці й в Манаєві почав один торгівлю з вєпровим і телячим м'ясом. Багато того розходилося в селі і навіть з сусідних близьких сіл, як з Лукавця, Батькова, Гнидави, приходили люди за м'ясом до Манаєва. Господарі в Манаєві давали до того торговця свої свині й телята, він м'ясо розпродував, давав власникам добру ціну й сам заробляв. Люди могли на місці, без ярмарків, збувати безроги й телята, зокрема ті, що не мали коней, вони не потребували наймати фіри на ярмарок, а могли вдома без великого кошту — продавати.

У Гарбузові о. Петро заснував перший хор і спровадив дирегента з Дєнісова від о. Йосипа Вітошинського. В Дєнісові, тернопільського повіту, о. Вітошинський заснував першу школу диригентів. Багато звідтам вийшло диригентів хорів і оркєстр. Це була велика епохальна

праця о. Вітошинського, видала прегарні й обильні плоди на ниві музики в Галицькій Україні.

Перед о. Вітошинським працював у тому напрямі укінчений теолог Горецький, але не систематично тому, що не мав ніде ще сталого місця. Ніколи не прийняв священничих свячень і десять літ свого молодого життя посвятив для тої тяжкої праці. Їхав до села, де його запросили, zorganizував хор і вишколив диригента, а тоді йшов далі до другого села. У молодому віці, перепрацьований, не маючи сталого утримання, по десятиох роках такого життя, помер, але в місцевостях, де працював, залишив по собі гарні сліди праці.

XIV

МАНАЇВ. СЕЛЯНИ СЕМКО КРУПСЬКИЙ, ІВАН КОВАЛЬСЬКИЙ, ДМИТРО ДИНЯ (З ЧИСТОПАД) — НАРОДНІ ДІЯЧІ, МИСЛИВЦІ. ВИСИЛКА СІЛЬСЬКИХ ХЛОПЦІВ ДО ГІМНАЗІЇ. РІЛЬНИЧИЙ СТРАЙК.

Коли я прийшов до Манаєва, то застав вже село освідомлене, але хрунівство ще було. Значить, в селі ще старше покоління трималося урядової клямки, а особливо діяльним на тім полі був жид Фрайман, господар Гринько Лебедь і учитель Ілія Кукурудза. Вчителі типу Кукурудзи не були то ще вчителі з учительських семінарів, але давнього типу дяко-вчителів, котрі, відбувши вже в старшому віці кількамісячний курс у Львові, т. зв. препарандія, здавали кваліфікаційний іспит, щоб могли перейти на крайовий етат і користуватися всіма привілеями, які давала кваліфікація. Хто не міг здати кваліфікаційного іспиту, то не міг перейти на крайовий етат. Тому для тих учителів Краєва Шкільна Рада зорганізувала курс препарандії у Львові, котрий мав приготувати їх до кваліфікаційного іспиту. Це, звичайно, були дяки, мало образовані, що провадили давні парохіяльні школи.

Як зближався такий кваліфікаційний іспит, то до Львова з'їздилося з найдальших сіл багато таких дяко-вчителів. Зараз на вулицях міста можна було їх пізнати по одежі. Це не були ні селяни, ні інтелігенти, ні світські, ні духовні. І одежа їх була — ні то селянська, ні то інтелігента, ні то світська, ні то духовної особи, а все разом змішане. Часто приїжджали і на місяць наперед, щоб дечого трохи підучитися: рахунків, геометрії, всесвітньої історії, дещо з природознавства. Між ними були і деякі

спосібніші, трохи прочитані, але були й темні, що про ці предмети ніколи не чули, а навіть їх вимовити не могли. Один з екзамінаторів був Курилович, русин, що не любив їх палити³⁸⁾, але любив при іспитах насміятися. Питання з геометрії:

— Нарисуйте мені коло.

Кандидат нарисовав колесо від воза, з головою і спихами.

Питання з мінералогії:

— В якій формі являється сіль?

— В топках³⁹⁾ — відповідає кандидат.

— А що ви знаєте про римлян, як давно вони жили й де?

— Здається мені, що ще за Наполеона, а де, то не знаю.

Учитель Кукурудза був громадським секретарем. Школи пильнував, до церкви ходив завжди і для церкви був навіть дуже прихильний. Однак у політиці було для нього це святе, що сказав пан староста⁴⁰⁾. Манаїв належав до золочівського повіту, а старостою був тоді Родер, один з найгірших зразків, що їх видала австрійсько-польська адміністрація в Східній Галичині. Війтом був у Манаєві Андрей Сеньків, праведна людина, але дуже темна, який думав, що це буде великим злочином не послухати пана старосту й пана писаря. У цьому селі було ще досить неписьменних людей і я через дві зими провадив курс анальфabetів. Багато старших людей записалося і навчилися читати й писати. Для жінок я також zorganizовав курс, що його провадила молода вчителька, українка, котрої прізвище не пам'ятаю. Таких курсів для анальфabetів організувалося багато по наших селах і "Просвіта" чи то Руське Педагогічне Товариство видало тоді буквар для неписьменних.

³⁸⁾ Дати недостаточну ноту (примітка ред.).

³⁹⁾ 1 кг. соли, спрасованої в форму стятого стіжка (примітка ред.).

⁴⁰⁾ Голова повіту (примітка ред.).

Громадська Рада складалася також із самих старих, звичайно, заможних але темних господарів, котрі в більшій мірі не розуміли свого завдання й сліпо слухали того, що пан староста й пан писар наказали. Я їм цілком не дивувався, бо вони були несвідомі і свідомими хрунями не можна було їх назвати. Але виростало вже молоде свідоме покоління, виховане о. Сильвестром Богачевським, і це був авангард вже нового, свідомого покоління, що вкоротці мало взяти керму в свої руки. З старших свідомих господарів був Семко Крупський і Іван Ковальський. Вони були головними чинниками, що мали повести молодше покоління до викорінення хрунівства в селі, проводирями якого були Гринько Лебедь, жид Фрайман і вчитель Кукурудза. Семко Крупський з природи дуже бистрого ума й надзвичайної енергії і спириту. Він, перед приходом о. С. Богачевського до Манаєва, був "стояловець". У Галичині проводирем селянського руху був польський священик Стояловскі. Видавав для народу газетку, не пам'ятаю, як вона звалася, і популярні книжечки в польській мові. Він зорганізував селянську партію. Коли у нас на цьому полі ще ніхто не працював, тоді рух Стояловського перекрадався до наших сіл і деякі наші українські, тоді ще руські, рухливіші селяни переймалися тим рухом. Отже одним із таких був Семко Крупський. Він їздив на зібрання "стояловців" і був великим прихильником цього руху. Але коли прийшов о. Богачевський, зараз з ним пізнався, заприятелював, дав йому ведення читальні "Просвіта", освідомив його й Семко Крупський став найсвідомішим і найенергічнішим організатором українського селянського руху не тільки у Манаєві, але в цілому золочівському повіті. Де яке віче, чи збори, чи відкриття читальні чи виборча яканебудь акція ішла, його не бракувало. Це був один з найбільш енергічніших піонерів українського селянського руху в Галичині. Популярний бесідник першої класи, в боротьбі не уступав доти, доки противника не повалив. Манаїв, один з перших у золочівському повіті, викоринив хрунівство й зорганізував у себе залізну дисципліну так, що жодна ворожа сила не могла її зломити, і це була заслу-

га Семка Крупського. Я познайомився з ним ще в домі о. Сильвестра Богачевського.

Коли я прийшов до Манаєва, Семко Крупський був головою читальні, котра була тоді в домі господаря Кирила Кукурудзи, бо ще свого дому не мала. Коли я прийшов перший раз до читальні, тоді читальники уладили на моє привітання вечерок. З промовою виступив Семко Крупський і співали тоді пісні "Щасть нам, Боже", "Мир вам, браття", "Що нам з того, хоч нас много, коли маєм малу честь", "Вже більше літ двіста", "Ще не вмерла" і "Де згода в родині" (рік 1896).

Іван Ковальський з села Батькова пристав до вдови Дубинської в Манаєві. У громаді не міг мати великого голосу, бо в нас такого, що з чужого села прийшов, не дуже шанували, зайдою називали. Але він був знаменитим агітатором української справи. Ходив з українськими газетами по хатах і їх читав. Усі новини з українського життя, з української політики, сойму й парламенту знав дуже добре. Бесіди українських послів то майже напам'ять знав і їх по хатах людям розповідав.

Ковальський все людям викладав, що маємо називатися українцями. Коли зайшов до хати старого газди Михайла Калужки сказав йому, що він українець. Михайло Калужка пішов до коршми і спитав арендаря Шаю Венгляра, що то є українець? Шая Венгляр сказав йому:

— Українець то такий бідака, що вже десь там скраю за селом мешкає, а ви, прецінь, господар в середині села, коло церкви, та де ж ви українець! Я б його до суду подав за таку велику образу.

Це свідчить, що назва українець в тих часах (рік 1897-ий), ще многим навіть не була знана.

Ковальський мав особливо велике слово в жінок. Де господаря не міг переконати, то жінку переконав. І йому за те можна дати кредит, що дуже освідомив жіноцтво в Манаєві. Їздив по читальнях з промовами, а де не міг переконати словом, тоді переконував і кулаком, бо був "забіяка" і його боялися... До помочі Крупському й Ковальському стали молоді люди, газди як Будники, Куку-

рудзи, Сенькові, Яворські, Калужки, Кецьки і багато інших.

Наші читальні тоді обходили урочисто пам'ятку знесення панщини. В кожному майже селі була фігура на пам'ятку знесення панщини⁴¹). Відправлялося того дня в церкві врочисте Богослуження подяки, ціле село святкувало, ішли з процесією до пам'яткової фігури, котру дівчата прибирали гарно квітами, священник її освячував і виголошував проповідь. Верталися з процесією до церкви і розходилися. Пополудні в читальні була урочиста програма, а декуди відбувалася забава з музикою. Семко Крупський і Іван Ковальський з молодими господарями або парубками займалися влаштуванням такої забави у Манаєві. Ціле село сходилося, приносили перекуску, була музика, спів, танки і бесіди, все те додавало торжественности тому дневі. Це також надзвичайно підносило духа організаційної єдності в громаді. Це свято завжди обходили 15-го травня.

Найпершою річчю, до якої ми взялися попри читальню, була справа зорганізування кооперативи. Семко Крупський і Іван Ковальський взяли до агітації. Я оголосив у церкві основуючі збори, котрі відбулися в хаті господаря Василя Мовчука. Люди зійшлися, я виголосив промову, а також і Крупський і почали підписувати декларації і складати уділи по п'ять корон. Між газдами стояв старенький Стах Команецький, але з уділом не приступає. Я питаюся:

— Стаху, чому ви не приступаєте з уділами?

А він відповів:

— Єгомость, та то шкода, то розкрадуть та і нічо з того не буде.

Та воно дещо й правди в тому було. Найперше, не було відповідної людини до провадження тієї крамниці. Хоч між молоддю було вже багато письменних, що вмі-

⁴¹) Панщина в Галичині, на Буковині й Закарпатті, що належали тоді до Австрії, була знесена 16-го квітня 1848 року. На цю пам'ятку ставили придорожні хрести, автор говорить про фігури (примітка ред.).

ли й рахунки провадити, але мало було таких, що хотіли б тим займатися, бо це була мозольна праця від рання до пізньої ночі. Товар треба було спроваджувати від жидів з Золочева, віддаленого добрі три милі. У селі була жидівська крамниця. Жид від жида все таньше дістав, як наша крамниця. Крім того жид не потребував виконувати всіх тих формальностей, що треба було до йоти виконувати в українській крамниці. Жидівська агітація проти крамниці йшла. Жандармерія і фінансова сторожа розпочали всякі шикани. Одного дня в суботу, яких три місяці після відкриття крамниці, приходить жандарм з війтом і замикають крамницю на приказ староства. Субота — завжди найліпший торг. Мені зараз дали знати і я зажадав від жандарма письмо, на підставі якого він замкнув крамницю. Я відписав собі цей наказ, і хоч дорого була страшна, болото, сніг з дощем, я пігнався до Золочева до староства. Я хотів конечно доказати, що крамниця того дня ввечір мусить бути отворена. Уділовці та всі симпатяки зібралися в хаті Василя Мовчука й ждали, що то за відповідь буде з Золочева. Хруні з жидами в коршмі радувалися, бо їм та крамниця була сіллю в оці. Я забрав з собою всі документи, рецеписи⁴²⁾, щоб доказати, що ми задоситьучинили всім приписам. Староста Родер сказав, що він нічого про це не знає, це є розпорядження комісаря Коритовського. Я пішов до нього, а той сказав мені, що для нафти не зроблено в крамниці відповідного приміщення так, як закон приписує. Я відповів, що все зроблено, що жандармерія все оглянула й справоздання є у старостві, а я маю копію. Коритовські нібито зачав шукати і не міг знайти. Я показав копію і він повірив, дав позволення отворити кооперативу і дуже перепрошував за помилку. Однак це все було зроблене для шикани: дав мені письмо, але не прибавив печатки. На це я був уважний і, вийшовши з староства, я завважив, що нема печатки. Вернувся я назад і староста прибавив печатку.

⁴²⁾ Поштові посвідки надання листів (примітка ред.).

На 9-ту годину вечора я приїхав з поворотом до Ма-наєва, але люди ще ждали на вислід моєї місії. Круп-ський заложився з Лебедем, головним провідником хру-нів, за дві чвертки пива, що крамниця буде отворена. При в'їзді до села вже ждали на мене форпости, і поки я приїхав до крамниці, то ці стежники побігли стежками наперед і найперше дали знати в коршмі хруням і вій-тові та всім людям, зібраним біля крамниці, що крамни-ця буде відчинена. Радість була велика. Я пішов до вій-та, відчитав йому письмо. Він не вірив і післав по писа-ря. Прийшов писар, відчитав, а вїт запитався:

— А чи є печатка на тім письмі?

— Є — сказав писар.

— То нехай же їх холера візьме — сказав вїт — ра-но замикають, а ввечір отвирають — і з тими словами відчинив крамницю.

Народня справа була виграна, але я програв. Через страшне болото і моє намагання на час повернутися, я так перемучив коней, що один молодий кінь захворів і я мусів забезцінь його продати⁴³).

Той вечір приніс крамниці такий гарний торг, якого ще ніколи не мала. Гринько Лебедь програв дві чвертки пива і хруні в селі морально підупали.

Дійсно треба було мати залізну завзятість і витрива-лість і терпеливість, щоб це все витримати. Кредит у крамниці людям треба було дати, бо інакше торгівля без кредитування не могла йти. До крамниці прийняли молодого хлопця Олексу Будника. По кількох місяцях треба було скликати уділовців і зажадати побільшення уділів, бо треба було грошової помочі. Прийшов на ті збори і Стах Команецький, щоб послухати, як та крам-ниця іде. А коли почув, що треба грошей додавати, тоді відізвався:

— А що, егомость, не казав я, що покрадуть, дайте їм ще, то й те покрадуть. То діло жидівське, а де хлопо-

⁴³) В оригіналі воно звучить: "Через страшне болото і зфорсоване коней, щоб на час прибути, я підпалив молодого коня і за безцінь мусів продати".

ви до того братися, то треба жидівської голови до того інтересу, а не хлопської.

Але люди доложили і крамниця дальше йшла. Олексу Будника, що вже привчився до того крамарства, віддали до війська. Знову треба було нового крамаря старатися. І з тим було багато труднощів. Крамниця ледве йшла. Приміщення відповідного не було, треба було думати про приміщення для крамниці і для читальні. Ми задумали збудувати читальню. Під самою коршмою було місце, де можна було збудувати читальняний дім. Зійшлися читальники і уділовці крамниці і рішили віднести до Громадської Ради і до Повітового Виділу⁴⁴) про дозвіл, щоб збудувати на тому місці читальню. З великою бідною вдалося це перевести і то, надиво, за поміччю жида Фраймана, котрий був найбільшим ворогом читальні. Але в ту справу був вмішаний коршмар Шая Венгляр — найбільший ворог Фраймана. Фрайман мешкав коло Шаї Венгляра і все старався виарендувати цю коршму, що її мав Шая, але ніколи йому не вдалося. Накінець Шая ту коршму з землею купив під час парцеляції від двора й став її власником. Відтоді Фрайман став його смертельним ворогом і старався його знищити. І хоч як Фрайман ненавидів читальні, але, щоб пошкодити Шаї, намовив війта й радних, щоб дати громадське місце під читальню, під самою коршмою, на злість Шаї Венглярові. Шая знову всіма силами противився, доказував, що це його площа, що він тамтуди зо своєї коршми має заїзд, що там все фіри з дровами ставали, як у нього попасали, і він пішов до суду з провізорією. r). Справа довго тягнулася, але накінець Шая програв і читальники та уділовці взяли до будови. З громадського лісу й від господарів дістали матеріял. Сокирники прийшли допомогти безплатно побудувати. Ввесь матеріял люди звезли безплатно. Знесли околоту на пошиття даху і збудували хату. Ще потрібно було, як то казали, вивалковувати, то є бохонцями з соломи і глиною виліпи-

⁴⁴) Органами повітової самоуправи були повітові ради і повітові виділи (примітка ред.).

ти стіни. Тим часом Фрайман не спав. Коли вже хата була майже готова, задумав з війтом, писарем і Гриньком Лебедем хату відібрати для громади, на громадську канцелярію, а читальникам і уділовцям дулю показати. І в Повітовім Виділі дістали на це апробату, на цій підставі, що земля була громадська і будинок, згідно з законом, належить до того, хто посідає землю, на котрій стоїть будинок.

Ми не знали, що з хрунівської сторони така агітація іде. Але Семко Крупський знав, бо читав всі письма, які з урядів до громади приходили. А діялося це так: післанець, що ходив два рази в тиждень по пошту до Олієва, був підплачений Крупським; він мешкав далеко від села, при дорозі, що вела з Олієва до села. Коли післанець з поштою коло нього переходив, закликав його до хати і переглядав, які письма йдуть до війта з староства і суду, чи то Повітового Виділу. Умів їх делікатно отворити, перечитати і назад запечатати. Тому знав усі урядові тайни, які йшли чи то до війта, чи до писаря. Одної суботи ввечір прийшло письмо з Повітового Виділу до війта, щоб той дім, який збудували читальники, негайно відібрав на власність громади і вжив його на громадську канцелярію. Того дня війт не міг вже нічого зробити, але в понеділок рано мав дім відібрати. Крупський зараз прилетів з тою новиною до мене.

— Що тут робити нам? Хруні будуть ликовати і з нас сміятися. Що робити? — каже Крупський, — дім пересунути з громадської землі? Але куди пересунути, треба подумати. Найближчим сусідом є Юсько Кучинський, там є город, хоч не його, але сиріт, бо він пристав до вдови, закличмо його, він є опікуном дітей, в ночі з неділі на понеділок дім перенесемо. Поки сонце зійде, йому вже там не буде.

Розуміється, що це треба було робити у великій тайні. Ми закликали виділ читальні й дирекцію кооперативної спілки в суботу в ночі. Закликали також Кучинського і по великих торгах дістали від нього позволення перетягнути дім читальні на його город, за певну усталену суму грошей, з тим, що коли суд на це не згодився б,

ми заберемо хату з його городу. Контракт ми підписали о годині 3-тій рано, з суботи на неділю. В неділю Крупський і Ковальський повідомили найдовірениших людей, щоб в неділю в ночі, околи години 11-ої, зійшлися до перетягнення дому. Зійшлося около сорок людей близько півночі й в 5-ій рано хата вже стояла на городі Кучинського. Газди-читальники посідали всі під хатою, Шайка Венгляр виніс пиво, перекуску, бо тішився, що хата йому з-під боку вступилася, і ждуть на вїйта, як то він прийде ключ від хати відбирати. В 7-мій рано вїйт, писар, Гринько Лебедь і ще пару хрунів ідуть хату відбирати. Вїйт прийшов, глянув на площу, вдарився по плечах, та й до писаря каже:

— А що, пане секретар, буде? Що "видзлял" скаже?

— Абож ми тому що порадимо — сказав писар.

— Гей, знаю я, чия то робота, то робота лисого.

Крупський був лисий, тому й вїйт сказав, що то робота лисого. А газди, що перетягали дім, закликали:

— Пане начальнику, хоч ви нам не помагали тої ночі, ходіть випийте з нами пива, а закличте Фраймана, бо то Шайкове пиво.

Насміялися, пожартували та й вдоволені своєю роботою пішли додому спочивати по нічній праці.

Цей факт свідчить про те, яка вже карність і свідомість була в молодшому поколінні, та й про те, скільки треба було перебороти труднощів у тому народньому освідмлюванні й скільки хитрощів треба було вжити, щоб перемудрувати й перехитрити всякі розпорядження пансько-шляхетських властей. Але доки та кліка в селі рядила, не було можна з причини боротьби, яка з нею йшла, жодної громадської праці на ширшу скалю почати, бо громадський уряд завжди стояв на перешкоді. Пригадую собі, що ми задумували осушувати одну частину сіножатей, що завжди в воді стояла, задумували торф експлуатувати, але на те все треба мати по своїй стороні громадський уряд, громадську раду й писаря. Однак всяка думка, що йшла з читальні, мала непримиреного ворога в громадськім уряді. Треба було готовитися до виборчої боротьби, щоб раз в селі став уряд

такий, котрий держав би згоду з читальнею і з людьми, щоб йому громадське добро й українська народня справа лежала на серці, а не панська ласка старости і "видзялів". І до тої боротьби ми почали приготовлятися. Саме в тому часі зближалися вибори до крайового сойму. Хрунівська акція вже почала йти, виготовлялись виборчі листи. Нам треба було конечно довідатися, як була уложена та виборча листа, хто в котрому колі листи стоїть і відповідно до того повести агітацію, щоб знати, як перевести правибори виборців. Село все вибирало виборців, що їхали до повітового міста голосувати на посла, це були т. зв. посередні вибори. Ті, що стояли в чотирьох колах за висотою податку, називалися правиборці. Писар і війт ніколи тих лист не уложили справедливо, але так, як їм було вигідно, щоб з тих кіл вийшли такі виборці, як їм було треба.

Виборчі листи все мусіли бути, згідно з законом, виложені в громадському уряді наперед (не знаю, скільки днів це право вимагало), але писар того ніколи не робив, а як виложив, то так пізно, що вже не було часу на протест. Впрочім, з старшої генерації селян ніхто про це не старався, а багато було таких, що тим цілком не інтересувалися, до правиборів не йшли і не знали навіть про те, що такі листи мали бути виготовлені. На виборців, то вже завжди йшли такі, як казали люди, що "там з панами в місті зналися". Отже тої гонор здавали на уряд війта, "бо вони вже то знають, де з тим удатися". В кожному майже селі воно так було. До виборів не прикладали жодної уваги. Виборці, бувало, як з виборів вернутья, навезуть "дзигарів", запросять людей до коршми, потрактують "дзигарами" та й оповідають, як то пани з ними обходилися, як гостили, як витали. Ніхто не здавав собі ще справи з ваги виборів. То річ була нова й заки люди по селах добре з тим обізналися, то минуло кільканадцять літ. Але коли прийшла нова письменна генерація і побачила, де нарід знайшовся через ті вибори, які закони в краю польські пани поухвалювали на свою користь, а на шкоду селянства, тоді опам'яталися і почала йти шалена виборча боротьба.

Польські пани і їх представники старалися відповідно до хвилини робити на свою користь різні поправки в виборчій системі, уживали найпідліших способів до переведення виборів у свою користь, деморалізували п'янством, підкупством, насильством, арештами, побоями, мордом і шахрайством, щоб через вибори втриматися при кермі краю. Вибори то була мартирологія українського народу. Головною підставою, так сказати б, фундаментом виборчих шахрайств були хруні в селах, то є: війти, писарі, коршмарі, жиди, що вели правиборчу акцію. Мали вони в тій безстидній деморалізаційній роботі за собою староство, повітову раду, жандармерію, скарбову сторожу, в великій мірі суд, "закуційників"⁴⁵⁾, возьних, часто вчителів поляків, двір, всю двірську службу як економів, "жондців"⁴⁶⁾, лісничих, побережників, ну і... хрунів. Це не була легка боротьба й треба було мати залізну дисципліну в селі, щоб не дати себе перемогти. Часто ще й жандарми і військо (звичайно кавалерія) і не раз сам староста заїздили до загрожених сіл на такі правибори. На виборчі листи подавали імена померших і за них голосували. Знаю, що в місті Зборові, в громадському уряді було на таких правиборах у виборчих листах більше мертвих як живих. Вибори скінчилися і староста каже:

— Прошен сен розейсьць, вибори скончоне.

На те виступає один жидок і каже:

— Прошен пана старости, то било глосоване од умарлих, а тераз нех бендзе од живих.

Було так часто, що ні дня ні години виборів, ані місця, де будуть вибори, в селі не оголошували. Війт і його поплечники знали, коли й де вибори будуть, зійшлися там і перевели їх, а люди в селі навіть не знали, що то вже по виборах.

Заступник політичної влади завжди мусів бути при-

⁴⁵⁾ Від слова езекутор, яке в народній говірці через форму езекуційник дійшло до форми закуційник — збирач податку (примітка ред.).

⁴⁶⁾ Завідувачі двірськими посілками (примітка ред.).

сутний при виборах. Люди часто не знали, хто має прийти на вибори. Урядник повинен був з'явитися завжди в уніформі. Нераз люди обставили всі дороги сторожею, щоб пильнувати, коли виборчий комісар приїде до села. Часто траплялося, що виборчий комісар пів милі перед селом зліз з воза і пішки, стежками, лісами, садами прийшов у село, перевів вибори з хрунями і вернувся, а сторожа на дорогах даремно стояла. Були і такі випадки, що комісар перебрався за жебрака, так вліз до села й перевів вибори. Хто списав би історію виборів у Галичині, то ця історія була б така цікава, як оповідання з "Тисячі й одної ночі".

Нам треба було конечно дістати відпис тих виборчих лист, тому, що без того ми не могли ніяк перевести організації виборів. Громадська канцелярія була в господаря Івана Гуцала. В нього були всі акти, громадські документи. Учитель Ілія Кукурудза — громадський писар, у нього харчувався і всю писарку там провадив. В Івана Гуцала був малий син Максимко, що ходив тоді до школи. Він добре жив з декотрими хлопцями з села, що до нього заходили бавитися й читати. Максимко був дуже милий хлопчина, дуже добре вчився, однак у своїх родичів. Крупський довідався, котрі хлопці його приятелі, і намовив їх, щоб Максимка спитали, де є ті виборчі папери. А Максимко знав, ба навіть учителеві помагав писати ті листи. І через Максимка вдалося його товаришам дістати в руки виборчі листи і таки в його хаті хлопці їх переписали, як родичів не було вдома, і в цей спосіб Крупський дістав копію виборчих лист. Максимко цього нікому не зрадив.

Маючи виборчу листу в руках, почалася робота. Ми визначили виборців і поділили село на дільниці. Вибрали з кожної дільниці делегата до місцевого виборчого комітету. Делегат дільниці мав доручення підготувати в своїй території правиборців. Він мав підшукати до праці діяльних людей, які мали працювати, вживаючи всяких відповідних засобів. Коли б в його дільниці були такі правиборці, що їх ніяк не можливо підготувати, він мав подати їх імена до місцевого виборчого комітету. Комі-

тет сходився раз в тижді, а як потрібно було, то й частіше, в різних місцях села. Ми побачили, що в деяких родинях жінка "диригує" і тому, по кількох засіданнях комітету, ми запросили жінок до помічі й то таких, що на них ми могли числити. Вони нам помогли через своїх знайомих жінок усвідомити таких виборців, що на них їх жінки мали вплив.

Вибрано десятників, кожному з них дано десять хат, щоб в день виборів припильнувати всіх, щоб часом хто не скрутив та не втік від виборів. Приготували навіть кілька верхівців, щоб кінні післанці були готові на кожний якийсь наглий випадок або якусь зміну. Приготували кілька підвод, щоб слабих привезти до голосування. В день виборів, рано на означену годину, мали явитися всі коло виборчого приміщення. Всі дороги при вході до села обставлено вартою, котра зараз мала дати знати, як виборчий комісар над'їде. Усе до найменших деталей було прилагоджене. Війт і хруні побачили, що нічого не вдіють. У Золочеві вже про те знали. На означену годину прибув комісар з жандармами і вибори скоро відбулися. Виборців вбрано таких, яких було потрібно. Хруні були оточені залізною стіною свідомих правиборців і навіть не пробували опиратися. Це була велика перемога не тільки самих виборів, але перемога організації. Люди побачили, що в організації лежить велика сила.

За кілька літ приходили громадські вибори і це для громади була важніше ніж всякі інші вибори. Підготування ішло довго наперед і ще ґрунтовніше. Перша проба з виборами була за нами, яка показала нам ще деякі слабкі сторони нашої виборчої організації. До громадської ради вбрано вісімнадцять радних і дев'ять заступників і кожний виборець мусів добре напам'ять виучувати дев'ять імен зо свого кола, щоб їх при виборах виголосити. Ми назначили молодших хлопців учителями, що мали старших, неписьменних виборців вивчити добре напам'ять виголосити шість імен радних і три імена заступників. Це не була легка річ. Деяких ніяк не можна було навчити, але що було можливим зробити, ми зробили. Але й хруні не спали і вони вже від нас переймали спо-

сіб організації, тільки, що між ними не було молодого елемента й багато неписьмених агітаторів не мали всього так зорганізованого, як ми мали.

Прийшли вибори. Знаю, що зрання був дощ, але наші виборці зійшлися як один. Декотрих слабих з воза на руках несли до виборчої залі. Приїхав сам староста Родер із багатьма жандармами. Всі виборці не могли поміститися у виборчому льокалі. Поставали шпаліром по одній і другій стороні дороги, що вела до виборчого льокалю. Мали наказ якнайчемніше поводитися і жадної агітації не провадити (впрочім вона була непотрібна, тому що все йшло як у добре зрегульованому годиннику). Всі мали наказ, як виборчий комісар в'їде в ряди виборців, вклонитися чемно, здіймивши капелюхи. Хоч падав дощ, це не перешкаджало й лави виборців стояли як мур. Надїхав староста, всі вклонилися. Він зліз біля виборчого приміщення і спитав, чому стільки народу зійшлося. Війт сказав, що це самі виборці. Староста здивувався, що так виборами інтересуються. Промовив до них, пояснивши виборчий закон і почалося голосування. Імена радних виборці сиплять, а староста дивується і каже:

— Мелісьце добрих професоруф, добже вас научилі глосоваць.

Побачив відразу, що хрунівська партія паде.

Декотрі старші помімо цього, що їх довго вчили називати імена радних, трохи збентежені, забувалися. Тоді староста їм підпомагав, бо видів, як вони хочуть голосувати і бачив, що контрагітація нічого не pomoже.

— Я вам помоген, Семко Крупські, Іван Будник...

Списав собі на картці імена радних від тих, що добре вимовляли і як видів, що декотрий забувається, з усмішкою йому помагав. Хруні цілковито програли.

По виборах зараз виступив жид Фрайман і сказав:

— Прошен пана старости, то вшистка не важне, то така била агітація по халупах, по полю, вшендзе, же людзе пшестрашилісен і муселі глосоваць так, як їм Крупські й Ковальські наказалі.

— А ви гдзе били, целента? А цо ми робілі?

— Ми не могли ніц робіць, Ковальскі вляз до мне до халупи то так кшичал і чапков жуцал по подлодзе.

— А чия то чапка біла?

— Та яго, прошен пана старости.

— А ему вольно свойон чапкон жуцаць.

— Я протестуен за те выбори, то вшистко не правне.

— Не можеш протестоваць, бо я сам пшепровадзал те выбори і вшистко било легальне зробіоне.

Староста зробив, як каже німець, "айне гуте міне цум бизен шпіль"⁴⁷⁾. Выбори переведені, але чи будуць затверджені? Тягнулося щось більше як три роки, поки стару раду й вйта вдалося викинути і нового вйта выбрати. Справа опинилася в намісництві⁴⁸⁾. Уживали ми аж інтэрвенціі посольського клюбу, поки вдалося по многих протестах позбутися старога громадського уряду, писаря і всіх їх прихвостнів.

Коли впала стара кліка в Манаеві, тоді уступив і вчитель Ілія Кукурудза, а на його місце прийшов молодий вчитель, управитель школи, Ліщина й дві молоді сили, самі українци. Короткий час по Кукурудзі були учителями поляки Вечорек і Касціньскі. Вечорек ожинився зі своєю ученицею, дочкою господаря Василя Осторожука. Також молодший вчитель вженився з пасербицею Івана Ковальського — Дубинською. В тому часі почалася в Манаеві будова гарной мурованой церкви.

Зчасом відбулися безпосередні выбори до парламенту. Вони відбувалися при асисті кавалеріі, але пройшли дуже добре й спокійно, бо все вже було наперед підготоване. При тих выборах село так вже було освідомлене, що жиди майже всі голосували на українського кандидата. Староста при голосуванні спитав одного жиди, Хуну Венгряра:

— Якей виборца народовосьці?

— Українець — відповів по-українськи Хуна Венгляр.

При конскрипціі всі жиди записалися як українци. Фрайман усунувся цілком і до нічого не мішався.

⁴⁷⁾ Бути позірно вдоволеним (примітка ред.).

⁴⁸⁾ Адміністративно-територіяльна одиниця (примітка ред.).

Манаїв уважали власті за таку твердиню, що там вже не можливо було нічого зробити. І я думаю, що якби так у кожному селі була переведена така організація, жодна сила не могла б її зломити.

З важніших моментів мого побуту в Манаєві, впродовж п'ятнадцять літ, були парцеляції двірських обшарів. Прибуло багато чужого народу, між ними трохи кацапського елемента, котрий починав вносити роздор у селі. Але з тим елементом читальня і громада дали собі скоро раду.

Багато хлопців пішло до гімназії Це були товариші моїх синів Омеляна, пізніше лікаря дентиста в Чикаго й Олександра, пізніше лікаря в Діксон, Іллінойс. Для них я кілька літ держав інструкторів, звичайно студентів університету, та вибирав якнайспосібніших хлопців з села, щоб разом із моїми хлопцями їх приготувати до гімназії. Із спосібніших хлопців були два Дідушки, **д)** Мовчук, Черепок, Мостенський, Будник, Михайло Тарнавський. Я винайшов недалеко мене порожню хату, де мешкав інструктор, і там хлопці сходилися вчитися. Хтось з хрунів доніс до староства, що я удержую там приватну школу. Староство прислало жандармів і наказало замкнути школу. Цей рух був у багатьох селах і містечках і староство всюди старалося такі приготівляючі курси розганяти. І я мусів учить хлопців у себе вдома. Коли хлопці були підготовані, я завіз їх до Тернополя, до української гімназії, де директором був д-р Савицький. Хлопці були всі в вишиваних сорочках з червоними стяжками замість краваток. Я прийшов з ними до канцелярії. Директор Савицький подивився і сказав:

— А ви, отче, нащо тих парубків попривозили?

— До вступних іспитів до гімназії, — відповів я.

— Мені тут таких парубків не треба. Він дійде до третьої класи, то вже буде радикальні віча провадити.

Деякі хлопці мали по дванадцять літ і були вже слушні.

— Прошу нині о 2-ій годині пополудні їх привести, я їх сам виєкзамену.

Я так зробив, прийшов о 2-ій годині й д-р Савицький,

як почав екзамінувати, то всіх відкинув. З декотрими я пішов тоді до польської гімназії, з декотрими до Золочева, інші потратили рік і аж наступного року були прийняті. Покінчили вони гімназію, але захопила їх війна й не знаю, чи погинули, чи де в чужині опинилися. Ті хлопці також багато причинилися до освідомлення села.

Читальня в Манаєві гарно розвивалася. Читальники давали аматорські представлення. В часі вакацій академіки і панночки з вищих шкіл разом із селянами давали представлення. Сусідував зі мною о. Дмитро Бахталовський з Перепельник, з котрим я жив у великій приязні. Його син Євген і панночка, бл. п. Ірина й моя дочка бл. п. Юлія⁴⁹⁾ давали під час вакацій разом з нашою селянською групою представлення в моїй stodолі, на котрі багато гостей з цілої околиці з'їздилося. Манаїв тоді став взірцевим селом під організаційним оглядом і освітнього поступу. Люди закупили з парцеляції багато землі, а як виплачували, не знаю, бо в тому часі, коли закупили найбільше землі, я виїхав до Америки, в березні 1911 року. Не знаю, що сталося з тим, як прийшла Перша світова війна. Тоді ціле село з гарною церквою, що багато грошей коштувала, було знищене дотла. Мій син Омелян, що по maturі відбув цілу воєнну кампанію, включно з українсько-польською війною, оповідав, що як переходив через Манаїв, то це село було так зрівняне з землею, що тяжко було віднайти те місце, де стояв парохіальний дім. Дороги й стежки та звалища заросли бурянами, що годі було й перейти тамтуди.

З важніших подій під час мого побуту в Манаєві був великий рільничий страйк⁵⁰⁾. Тоді власті післали в село кавалерію і піхоту й мене зруйнували, бо кавалерія вигнала мої коні й мою худобу зі стаєнь, а сіном, пашею, що вже були зібрані, розпоряджалися як своїм і знищи-

⁴⁹⁾ Пізніше дружина о. Анатолія Базилевича і мати д-р Анатолія Марії Базилевича (примітка ред.).

⁵⁰⁾ Це мова про селянські страйки в Галичині, що почалися на початку 20-го століття (примітка ред.).

ли так, що я не мав чим своєї худоби ані коней годувати зимою і ніхто мені за це ні одного цента не дав.

Капітан цього карного військового відділу, здається, були це румуни і гуцули з Буковини, несподівано влетів під час обіду до кімнати і сказав, що має доручення за найменший мій рух і порозумівання з людьми зараз мене замкнути. За всі рухи в селі проти двора й власті я буду відповідальний. Мене обставили жандармерією і попросту ув'язнили в моїй хаті. Брутально обходилися, Це тривало яких три тижні й це діялося майже в кожному селі в нашій стороні. В Гарбузові арештували студента філософії, Володимира Домбровського, сина місцевого вчителя, Василя Домбровського. Нарід страшно тоді натерпівся. Багато хліба пропало. Декотрі пани завзялися і цілі лани збіжжя, пшениці й жита переорали, а не хотіли робітникам у платні поступитися.

А розходилося в наших сторонах і на Поділлі про це: хліб з панських ланів збирали за сніп. Давніше давали робітникам десятий сніп, потім пішли на одинадцятий, далі аж на тринадцятий. Люди завзялися і за таку ціну не робили. Почалися торги. В одному місці люди жадали десятого снопа, у другому дев'ятого, а декуди і восьмого. Не було в тій акції однозгідности. Пани поспроваджували жниварки і машини до в'язання, а до обслуги цих машин спровадили мазурів. А для стероризування народу (бо адміністрація краю була в їх руках), польські пани спровадили військо. Багато людей ув'язнили, багато знищили паші, особливо в священиків і визначних селян.

Рільничий страйк скінчився одним досягненням для народу, і це завдяки нашим послам, що відкрили еміграцію. Перед страйком тяжко було дістати пашпорт на вїзд з краю. Найперша наша еміграція з долів (бо з Карпат лемки давно їхали до Америки і там власті їм трудностей не робили) ішла до Бразилії. Я тоді був сотрудником у Ясенові. Агенти зворохобили багато наших сіл емігрувати до Бразилії (1890 р.). Але власті не хотіли давати пашпортів. Староство в Бродах, з дуже малими вийнятками, давало дозвіл на еміграцію. Знаю, що з Я-

сенова вибрався багатий господар Мойса з родиною до Бразилії. Однак заки дістав пашпорт, то тривало яких два роки і за цей час стратив найменше чотири морги поля. Я пригадую собі, що одного разу зимою я переїздив через містечко Сасів коло Золочева. Там я затримався, щоб трохи попасти коні і загрітися. Заїхав я до заїздного дому, та й пішов до кімнати загрітися. У першій кімнаті був шинк і багата було там наших людей.. Попивали та й розмовляли. Я зайшов до другої кімнати, але зачув, що йде розмова про Бразилію. Чув я, що декотрі були вже за пашпортами, але староство не хоче давати пашпортів. В ту розмову вмішався жид шинкар. Розумно зачав людям пояснювати, що там клімат не для наших людей, що там гарячо, як у пеклі. А один з-поміж слухачів сказав, що там вже певно гіршого пекла нема, як те, що тут.

— А чого ж ви, Іване, хочете нас покидати?

— Ох, Мошку, бо вже з тими закуційниками, панами, комісарами, ксьондзами, жидами тут вже не витримаємо.

— Іване, які ви, як ви звідси підете, то вони й там за вами підуть. Що тут без Івана будуть робити.

— А Бог його знає, може й правду кажете.

Але селянський стан був тоді так стиснений, землі йому бракувало, що не було іншої ради, як тільки еміграція. Коли я був у Чистопадах (1896 р.), то починалася рухати еміграція до Боснії, Хорватії та північної Угорщини, де вже пани почали парцелювати землю по узбіччях Карпат. Я сам туди їздив і вже стрічав де-не-де наших людей в горах, по угорській стороні. Рільничий страйк, це було велике "мементо" для галицьких панів і для адміністрації в східній частині краю. По страйку розпочалась еміграція до Німеччини, а опісля до Америки і власті тоді вже труднощей не робили. Головна сила нашої еміграції до Америки почалась від 1907-го року й найбільший еміграційний рух був перед самою Першою світовою війною.

МИТРОПОЛИТ АНДРІЙ ШЕПТИЦЬКИЙ — ЗАХИСНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ СТАРОВИНИ.

Посвячення гарної нової мурованої церкви в Манаєві відбулося в жовтні 1910-го року з великим торжеством, при участі процесій з багатьох сіл і тисячних мас народу. Погода була прекрасна. Посвячення довершив о. крилошанин Олександр Бачинський, бо митрополит Андрей під той час був в Америці.

В Манаєві була старенька церква, перебудована з іще старшої церкви, з 1790-го року. Стара церква мусіла бути значно більша, тому що в дзвіниці було багато старинних образів із старого іконостасу, намальованих на липових дошках. Той іконостас був великий і не міг би поміститися в маленькій церкві. В тій церкві був дуже гарно різьблений вітвар св. отця Николая. Як митрополит Андрей Шептицький візитував церкву, то хотів закупити той вітвар до музею, але люди ніяк не хотіли цього вітвара із своєї церкви дати, але під час війни все було знищене. Коли побудовано нову церкву, то віденська державна консерваторська комісія затримала стареньку церкву й не дозволила її розібрати. Митрополит Шептицький такими старинними церквами дуже інтересувався і в часі візитації мусів всі кути в старій церкві й дзвіниці оглянути. В Манаєві в старій церкві були хори, але ніхто там уже не заходив, бо було небезпечно. Однак Митрополит конечно настоював, щоб ті хори підперти і подивитися, чи нема там чогось цікавого. І що побачили: порохами все грубо припало, а в середині молі й миші понищили все, що було. Але все ж таки знайшли книгу "Апостол", писану ручно, і старинний пом'яник, в якому

були записані імена самих померших монахів. З того Митрополит робив висновок, що тут колись був монастир, а далі, що вівтар св. Николая виявляв роботу артиста з монастиря Скита Манявського. Назви Манаїв і Манява дуже собі близькі й в якомусь зв'язку з собою мусіли бути. Інші старинні документи були такі знищені, що в руках на січку розсипалися. У дзвіниці знайдено, як я вже згадав, багато образів, між якими були дуже гарні Пречистої Діви Марії, св. Івана Богослова й св. Івана Христителя, але ці образи були дуже ушкоджені. Також знайдено там олов'яну чашу і фелон, зроблений з битого полотна, з якого роблять димки. Це свідчить про те, в якому положенні знаходилася наша уніяцька церква, якщо навіть не могла спромогтися на посріблену чашу, а священник відправляв Службу Божу в фелоні з робленого в селі полотна. Але й духовенство не ліпше було — бідне, темне, понижене. Чи це був факт, чи ні, але мені оповідав дуже старенький чоловік, що чув від свого діда в Чистопадах, що в селі було сімох священників-седмичників та що кожний з них мав свій тиждень, тому й називали їх седмичниками. Тому й донині — казав він мені — мами говорять до дітей, як хочуть їх налякати: "А тихо ти будеш, бо кину тебе між попи, най тя розірвуть".

Також знайдено в дзвіниці старий диван домашньої роботи з овечої вовни, білий як його випрано, а на ньому козак на коні, зо списом у погоні. Цей диван був дуже знищений мишами і молями. Мені здається, що митрополит Андрей його забрав.

Як митрополит Андрей об'їздив залозецький деканат, заїхав до декана, о. Івана Кулицького в Маркополі. Там зібралися священники з цілого деканату й Митрополит запитав, чи нема де в якій церкві чогось старинного. Отець Косар з Ратища сказав, що він видів старинні царські двері в Чистопадах, зложені в церкві. Митрополит заінтересувався і просив, чи не можна б їх ще того дня привести до Маркополя, бо час не дозволяє йому там поїхати. А що Чистопади не далеко Маркополя, о. Косар вислав фіру по ті царські ворота. Там люди почали ра-

дитися і вважали за потрібне збудувати в церкві нові царські ворота і післати їх, бо сказали, що "там у Маркополі нині багато народу, то встид нам буде такі старі царські врата посилати". І післали нові...

В Манаєві були дуже гармонійні дзвони прегарної роботи, з 17-го віку.

**МАНАЇВСЬКИЙ ПАСІЧНИК. СІЛЬСЬКИЙ ВЕСЕЛЬЧАК.
ПАРЦЕЛЯЦЯ. ТОРГОВЕЦЬ ЗАЙДМАН.
ГРАФИ ДЗЕДУШИЦКІ.**

З визначніших селян у Манаєві був Олекса Черепок, Згадую його ім'я тому, що він був поступовий пасічник і причинився в Манаєві й околиці до піднесення бджільництва. Він учився бджільництва в Бобровського, властителя невеликої частини двірського обшару й великого любителя пасічництва. В нього Олекса Черепок ще малим хлопцем довгі літа працював у пасіці, опісля пішов ще до школи пасічництва і знаменито бджільництво розумів і другого вмів навчити. Він був учителем і батьком бджільництва в тій околиці. Багато людей, завдяки йому, стали великими пасічниками і маєтку подороблялися. Я жив з ним у великій приязні і всі, що його знали, особливо священики, користали з його досвіду. Коли о. Сильвестр Богачевський перенісся в Скільщину, до Побука, то туди його закликав до роблення вуликів і Олекса Черепок і в Скільщині причинився до піднесення пасічництва. Ціла околиця зборівська, золочівська й брідська його знала й він ніколи нікому своєї світлої ради не відмовляв. Він був надзвичайно працювитий і послужливий, з перепрацьовання в молодому віці нагло помер. Загально всі за ним жалували, бо ліпшого знатока бджоли як Черепок мені в мойому житті не случалося стрінути. Його син покінчив гімназію і я чув, що погиб під час війни.

Не можу тут не згадати і про Яцка Глембу, горбатого весельчака з великим талантом до жартів і іронії. Це міг би бути наш Марк Твейн, якщо б був мав нагоду дістати

хоча дещо освіти. Вже його вигляд, а до того й лице, як звичайно в горбатого, було якось так дивно сформоване, що мені все здавалося, що він сміється. Він в Манаєві організував собі свою громаду зо сліпих, зизооких, кривоногих, тупоумних і взагалі з таких, що відзначалися якоюсь ненатуральною прикметою, що робила їх помітними. В тій громаді він зробив себе вїтом, з чого ми нераз багато сміху мали. Він, ідучи в село, мусів завжди коло мене переходити. Я часто з городу чи з подвір'я бачив, як Яцко чимчикує. Яцко переходить, з дороги вітається зо мною, а я питаюся:

— Куди йдете, пане начальнику?

— Йду до канцелярії, прошу егомостя. Скликаю вред⁵¹⁾ нині по Вечірні.

— А що ж там важного зайшло?

— Буду скидав Макубенка з огльондача⁵²⁾.

— А то чому?

— Та такий попендливий⁵³⁾, що всі бузьки без пашпорту пішли, — а то було по Спасі.

— А ще й будемо польового вибирати, старий Ревізінський нездужає вже, то треба молодшого.

— А кого виберете на польового?

— Панька Козака, він по межах знає добре ходити.

Треба було знати Панька: каліка, косоногий, що по межі ніяк не зумів би ходити. В його "вреді" були самі незвичайні дивовиди і кожної неділі йшов у село скликати свій "уряд", тоді одних викидав, других іменував так, що дехто боявся, щоб його до свого "уряду" не іменував, бо потім це йшло по селі й годі було вже тої марки позбутися, яку Яцко Гремба комусь причепив. Хоча горбатий, але танцюрист неабиякий. Розуміється, що його танці були сольові, які він нераз у читальні чи де на вулиці виводив. Жінки і дівчата втікали, щоб він котрої з них не взяв до танцю. А які мав кроки, позиції, такт і

⁵¹⁾ Уряд.

⁵²⁾ Урядовець громади, якого завданням було оглядати мерців, а також худобу (примітка ред.).

⁵³⁾ Нагальний (примітка ред.).

ритміку в танку, що варто було це зфільмувати. В Америці за такий фільм він був би гроші зібрав. Здавалося, що його горб осібно танцює, ноги — осібно й голова — осібно. Міміка лица в нього була природна, але якщо б він був знав, що вишколеним танцем можна викликати різні чувства, то таку славу був би собі з'єднав як Анна Пеннінгтон, славна танцюристка в Америці.

А як часом таких двоє калік з його громади побиралися, то чи його просили, чи ні, він робив себе весільним старостою. Одного разу пішла чутка, що зизоока Танька йде заміж за кривого Трохима (ці імена видумані, бо можливо, що ті люди ще живуть). Виджу, що Яцко Гремба жене. Побачив мене й каже:

— Славай Сусу!

— Куди так махаєте? — питаюся.

— Таж до Таньки, таж весілля рихтуємо, та треба дружок, та свашок, та музиків постаратися.

— А хто ж буде?

Вичислив зараз усіх, вибравши найбільших оферм села: кривих, сліпих, самих глухих, як пень — на музикантів, німого на дружбу, а відомо, що дружба мусить на весілі найбільше промовляти. Якщо б я ту весільну дружину був би зібрав і зробив з нею фотографію, то була б знаменита карикатура до гумористичної газети.

А як то він умів наслідувати мову, рухи і танці декотрих людей, то варто було послухати і подивитися. Наприклад:

— Ану Яцку, як то хміляр на весіллю гуляв!

У дворі був хміляр, що хмілярню провадив і, бувало, дуже смішно на весіллях гуляв. Яцко, як візьметься за боки, як піде півколесом, як почне ногами викидати, а як зачне приспівувати, наслідуючи хміляра, тоді люди просто кладуться зо сміху. Це був великий природний талант іронії й гумору.

Семко Крупський і Іван Ковальський це були перші й головні будителі українського народного руху в селі Манаєві. (Це ученики політичної школи о. Сильвестра Богачевського) Крупський з природи був незвичайно бистрого ума й до того очитаний. Мав великий змисл до

"бізнесу", як каже американець, і наперед умів знаменито калькулювати. Він перевів парцеляцію двірського обшару, що його був закупив нотар Рудницький від Дучинського, а опісля перевів зо мною перцеляцію двірського обшару Бема, який то обшар закупив від нього Гоздзевські з Познаня і віддав мені і Крупському до парцеляції. Я перевів також парцеляцію двірського обшару графа Водзіцкого. Обшар той закупив жид Зайдман, який віддав мені його до парцеляції. Зайдман купив чотириста моргів доброго й дуже добре загосподарованого поля і двісті моргів лісу. За ліс вибрав ті гроші, що їх заплатив за цілий маєток, а поле, господарські забудування і прекрасні сіножати зісталися йому задармо. Він, випродавши ліс, віддав мені цей маєток до парцеляції. Ціна була дуже висока, але тому що це було в Манаєві, й земля була добра, я взявся до цієї парцеляції. Однак тільки з великим трудом та великими клопотами ледве вдалося мені розпарцелювати. Я не багато заробив, а нагрязя чимало, бо було багато судових процесів. Причиною того був злий помір, що його зробив ошуканець геометр Дайчаковскі з Золочева. З цієї халепи вирятував мене другий помір, що його перевів совісний інженер Манастирський, українець, і його помічник Галька.

Зайдман у тому часі був уже у старенькому віці. Був торговцем світового засягу. Перебував стало у Відні та мав зв'язки з Берліном і з іншими світовими центрами. Як сам говорив, три рази у своєму житті збанкрутував, м. ін., під час прусько-французької війни (1870-1871), але знову багатів. Займався біржею, торгував спиртом, дубами, тучними волами (Угорщина, Румунія).

Я з Зайдманом часто стрічався і ми виїжджали в торговельних справах до різних міст. Він мене познайомив із визначними жидами, світовими купцями й багатирями з Австрії й Угорщини. Ми мали часто зустрічі у Львові, в готелі "Жоржа" або в якійсь каварні. Там я пізнав, яка то була між ними організація світового характеру. Завдяки Зайдманові я часто зустрічався також з польськими панями зо Східньої України (тоді в межах царської Росії — примітка ред.) і з румунськими з Бесарабії, з яки-

ми він мав різні торговельні зв'язки. Тоді я побачив, що жиди багатирі тримають цілий світ у залізних обручах і в порівнанні з ними польська шляхта виглядала як учень першої нормальної класи супроти професора університету. А як мізерно виглядали ми в порівнянні з тими світовими людьми, що багато подорожували, багато виділи й багато читали. В їх товаристві я не раз перевів мило кілька годин і при тому багато навчився, бо це для мене українця була "терра інкогніта". Вони отворили мені очі на широкий світ і я донині з великим пошануванням до того старого культурного народу. Не дивно, що ця раса опанувала цілий світ⁵⁴).

Зайдман познайомив мене також з одним багатим банкіром в Угорщині, а цей знову зв'язав мене з угорським магнатом Андрашку, з котрим однак не вдалося мені ввійти у ближчі торговельні зв'язки. Через Зайдмана я познайомився також з багатим власником кількох сіл, Вайсгласом у Мшанці тернопільського повіту, з яким я перевів парцеляцію. Вайсглас мав широкі знайомства на Поділлі і тому я познайомився з багатьма власниками дібр в околицях Копичинець, Монастириськ і Бучача.

Старий Зайдман був високообразованою людиною. Мав гарну бібліотеку й інтересувався духовим життям. Він був агностиком. Одного разу ми зговорилися про святого Павла. Він зробив зауваження, що наша віра повинна зватися Павлова, а не Христова. Витягнув мапу і показав, де святий Павло бував у часі своїх трьох подорожей і сказав: навернення тодішнього світу, то була робота Павла. Він знав знаменито листи святого Павла. Я є певний, що багато священиків так детально не знають писань святого Павла, як їх знав Зайдман.

Коли він купив двірський обшар у Манаєві, прийшов зложити мені візиту. Ми все говорили по-німецьки, бо ані української ані польської мов не знав. (Він говорив

⁵⁴) Автор у цих своїх розповідях виказує двобічність вдачі жидівського народу. Він говорить про його високу культуру, але водночас і про те, що жиди "тримають цілий світ у залізних обручах" (примітка ред.).

такою по-французьки). Я його спитав, як йому подобається маєток і село. Скаазв: маєток гарний, але люди — ні. Я завважив, що він закоротко тут, щоб міг видавати осуд про людей. Він мені відповів:

— Я видів їх цвинтар, де вони ховаються. Для мене це вистачає. Як люди не вміють пошанувати місця, де їх батьки спочивають, то не варті вони пошанування від нікого. Це свідчить також про брак всякої культури, а ще більше про брак віри.

І це правда, що не тільки в Манаєві, але взагалі по наших галицьких селах цвинтарі дуже запущені. (Однак у парафії о. Й. Авдиковича, в Ясенові було цілком інакше! — примітка ред.). Як я вибрався в ширший світ, переконався в правді тих слів. Цвинтарі в культурних народів, як наприклад американців, у прекраснім порядку. Нам українцям іще далеко до того. І тут в Америці ми своїх цвинтарів не вміємо в належному порядку тримати.

Слова Зайдмана мене завстидали і я в найближчу неділю використав це в церкві під час проповіді. Люди сейчас рушилися до роботи. Було це в місяці квітні. Обкопали глибоким ровом цвинтар, з громадського лісу привезли дуби, порізали їх на стовпи, які вкопали в землю та обтягнули їх дротом. Я поїхав до Пеняк, до графа Дзедушицького і він подарував мені двадцять тисяч садженок смеречини. Війт скликав людей і вони обсадили цією смеречиною довкруги цвинтар. Піднайшли чоловіка, який мав удержувати цвинтар у порядку. За кілька літ манаївський цвинтар — огорожений, обсаджений деревиною і з брамою, що замикалася на ключ — був найкращим в околиці. Але не тільки це. Дооколичні села, коли це побачили, почали і в себе цвинтарі впорядковувати і дивно сказати, що жид Зайдман був пружиною того руху в Манаєві, а пізніше Манаїв для сусідніх сіл.

Парохія Манаїв була дуже лиха і я міг провадити ширший дім і діти виховувати тільки завдяки парцеляціям, з котрих я утримувався. Послідний мій парцеляційний експеримент був під Станиславовом, де я все стратив і разом зо мною Семко Крупський. Я від'їхав до Америки і чув, що Крупський якось вимотався по многих

судових процесах і мав перевести ще парцеляцію двірського обшару Головкивчевої, точніше її дочки Зелінської. В кожному разі був це чоловік залізної вдачі, неподатний, котрий мав сатисфакцію боротися з різnorodними труднощами, великої енергії, світлий і дуже бувалий в світі. Ніколи селянської одежі не покидав і вмів дуже добре себе повести в добірному товаристві, в першорядній реставрації чи готелю. З польською шляхтою багато разів зустрічався і ніколи інакше не говорив тільки по-українськи. Син його був народним учителем, називався Павло.

Господарство провадив дуже поступово. Любив мисливство й був добрим стрільцем. В цілій околиці був знаний, як добрий бесідник на різних народних маніфестаціях. Був великим противником Гринька Лебеда, провідника партії староства, хрунів і жидів і доти не спочивав, доки Гринька не побідив цілковито. Гринько також був дуже спритний і мав за собою всі політичні й адміністраційні уряди та жандармерію. Був сильний противник і незвичайно хитрий. Однак Крупський все його перехитрив і підкопав його повагу в селі, як також знищив його матеріально. Це була німа боротьба на життя і смерть. Тягнулася вона так кільканадцять літ і з неї Крупський вийшов з великою побідою і показався шляхетним, коли видів Лебеда вже "під своїми ногами". Мав докази кримінальної справи Гринька Лебеда у своїх руках, які й мені також були знані, і в яку була замішана поважна крайова українська інституція, що була пошкодована, але Крупський не хотів робити з того вжитку.

Через Гринька Лебеда я мав багато неприємностей і політичний процес у суді в Зборові, з котрого з великою бідою я вимотався. Гринько Лебедь був тип нашої старої генерації селянства, її провідник, в якого староста був найвищою інстанцією, а в селі хотів бути диктатором і адвокатом-дорадником для загалу. Він мав всюди вступ, до старости Родера, хоча б і о півночі, і також мав досить своїх приклонників. Умер нагло якраз тоді, коли я відбував відпуст на Успення Пречистої Диви Марії в Ратищі. Він не міг дістати священника в годині сво-

єї смерти, хоч цього дуже бажав. Я раненько того дня від'їхав на відпуст. Дорога моя якраз вела попри його обійстя. Я бачив його на подвір'ї і проминаючи його, я поздоровив його. Ввечорі, коли я повернувся, він був уже небіщиком. Посилав на всі сторони по священика й ні одного не міг дістати, тому, що всі того дня з сусідніх сіл були в Ратищі на відпусті. Це також було велике "мemento" (пересторога) для його приклонників, що він не міг через наглу смерть в останній годині дістати священика, котрого ціле своє життя понав'їряв.

Я пригадую собі, що під час одних виборів австрійський єпископат видав соборний лист до виборців. Цей лист мав бути прочитаний в усіх католицьких церквах в Австрії і я його читав. Пригадую собі, що Лебедь тої неділі стояв у церкві на самому переді й червонів зо злоти і встиду. Бо в тому посланні був явний натяк про всіх хрунів, що свою душу й совість у виборах продають. Коли люди вийшли з церкви, Лебедь почав виступати проти цього листа. Ідучи з церкви, господарі поступили до коршми на склянку пива. Один з господарів, Іван Кукурудза, дуже чесний і поважний газда, сказав:

— Гриньку, та вже раз бисьтєся опам'ятали з тими виборами, та ж видите, що й папа римський і єпископи кличуть до людей, щоб люди після совісти поступали в виборах.

На це Гринько відповів:

— Нехай папа римський і єпископи і піп мене поцілують в . . .

Це було прилюдно сказане в коршмі й сейчас прийшла до мене депутація, щоб з того зробити якийсь судовий вжиток. Я з такою поганою справою ніяк не хотів іти до суду. Але коли люди не давали мені спокою, я подав скаргу до суду. Справу ту дістав суддя поляк, шовініст. Терміни⁵⁵⁾ за термінами йшли, свідків з пів села стягали. Суддя сказав мені:

— То політика українська так сен попісує.

⁵⁵⁾ Судові розправи (примітка ред.).

Він намагався зробити з того процес через державну прокуратуру. По багатьох термінах і переслухуваннях справа скінчилася нічим.

З упадком Гринька Лебеда скінчилася кар'єра хрунів у Манаєві і нові люди, свідомі українці, взяли керму села в свої руки.

Багато з тих людей, що брали живу участь в тій справі, опинилися в Америці. Теодор Яворський, що провадив кілька літ кооперативу, нині в Америці, обернувши комірець, став якимсь батюшкою. Не знаю, хто його висвячував. Писав до мене, що готовий з цілою парохією перейти до нашої дієцезії, але я на цей лист не відповів йому, тому що я знаю, що такі не надаються до української католицької дієцезії, котрої головою є єпископ Константин. Василь Мовчук, у котрого хаті відбувалися перші організаційні збори в справі кооперативи, помер в Америці. Син його скінчив гімназію і по війні перебував як студент університету в Празі. Мостенський скінчив гімназію і по війні виїхав до Америки. Де обертаються Дідушки і Будник, не знаю. Але знаю, що покінчили гімназію. Михайло Тарнавський, син мого брата Лонгіна, згинув на війні.

Мушу тут іще згадати про Івана Ковальського, що був незвичайно залюблений в політиці й в мисливстві. Він пристав до вдови, що мала двоє дітей. Коли діти підросли й вже коло ґрунту могли працювати, тоді Ковальський, маючи два морги поля, цілком не дбав про господарство. Зробився головним політикарем у Манаєві. Читав від "а до з" українські газети і з ними від хати до хати ходив. Агітатор був знаменитий. Коли прийшов сезон полювання, тоді він вже пильнував у мене стрільби, мисливські пси і все в мене перебував. Цілу територію, де я мав право на полювання, знав дуже точно. Знав скільки зайців є "За вивозом", скільки "На шнурах", скільки під Лукавцем і т. д. Де є куропатви і скільки, фазани, сарни, лиси і дики та борсуки, куни, тхорі. Коли прийшла зима, тоді він запряг коника до малих саночок і об'їжджав цілу територію, обчислив по снігу сліди всієї звірини і раненько вже був у кухні, щоб здати мені

звіт. Часом була нагла справа, тоді треба було мене негайно збудити і їхати або іти, бо якась звірина була в переході через мою територію, щоб її ще захопити. Однак моя жінка противилася тим моїм, нераз нічним або дуже раннім, екскурсіям і сварила на Ковальського. Пригадую собі, що одного разу дуже рано пригнався з інспекції по свіжій снігу, збудив дівчину в кухні й сказав:

— Христинко, йди до покою потихеньку, щоб їмость не чули, збуди єгомостя і кажи, щоб зараз вставали, бо я на них чекаю.

Христинка прийшла до покою мене збудити, але жінка не спала. Христинка почала мене потиху будити, а моя жінка відізвалася:

— А є там вже той юда?

До розмаїтого мисливства з сіттями, з желісками, з псами і стрільбою і знатока природи всіх звірів і птахів та риби, я не здивав ліпшого як Іван Ковальський. Ні такого терпеливого, витривалого й відважного, як він, я другого не бачив. Я від дитинства, можу сказати, практикував цей спорт і знаю якої витривалості й терпеливості та відваги і знання потрібно до того. Він усі ті прикмети мав і всю свою силу, знання і життя на те посвятив. Нераз, як ми вибралися на полювання, захопила нас буря чи слота, і завірюха і в таку біду ми нераз ночами і днями в лісах, дебрах, над ріками і ставами днювали і ночували. Цієї пристрасті до мисливства я ніколи не міг в собі перебороти. Слід кожної звірини я пізнавав по снігу й по слідах як на мапі, обчислював як далеко звірина знаходиться, чи вийшла з нашої території, чи відпочиває.

Одного разу, коли поранений дик перекинув його й мене, він духа не втратив, був притомний і з тої біди ми вивинулися — він і я — цілі, а я тільки через цю його витривалість і притомність духа. Вислідити куну або видру, це велика штука, він не змілив ніколи. І пси були до нього дуже прив'язані. Був він знаменитим тренером псів всякого роду. Коні, що ми їх ночами до об'їздки лісів або куропатв, чи восени диких гусей або журавлів, уживали, так їх витренував, що вони розуміли все так як

мисливець, як і що в дану хвилину потрібно робити. Коли він до мене до хати в зимі вступив, сів на ліжко чи крісло, вже всі пси були коло нього, одні на колінах, другі, спинаючись йому по плечах, аж на голову лізли і виталися та з радости скавували.

Мисливство — це був рай життя Івана Ковальського. Коли я від'їздив до Америки, тоді він мене до залізничної станції відпровадив і просив, щоб його до Америки взяти, як я вже в Америці влаштуюся. Я думав це зробити й він був готовий до виїзду, але вибухла війна і він не міг вже дістатися. Чув я, що він уже помер, але про нього і наші разом переведені хвилини на різnorodних наших мисливських пригодах я ніколи не забуду. У нас нема ані одного українського мисливського підручника, жадної мисливської літератури, яку всі інші народи мають. Він був поміж українцями може одинокий, що з власного досвіду міг був про ту річ написати. Був письменний і багато читав. Часами мені самому приходить охота взятися до того, але в Америці серед праці, до якої священник тут обов'язаний, годі часу на те знайти. Деякі записки з моїх мисливських пригод поробив д-р Осип Назарук під час свого побуту в Чикаго. Саме в Чикаго я зорганізував перший українсько-американський мисливський і рибальський клуб і я є першим президентом цього клубу, котрий є філією великої американської стрілецько-мисливсько-рибальської організації Айзик Валтон Ліга (Izaak Walton League). Наш клуб в Чикаго зветься Український клуб стрільби і вудки (Ukrainian Gun and Rod Club).

Коли я вже тут роблю цей спомин про мисливство, не хочу проминути ще одного славного мисливця і стрільця з Чистопад, Дмитра Диню. Це був мій сусід у Чистопадах, який мешкав в межу біля мене. Він дуже любувався в бджолах, садах і мисливстві. Мав велике газдівство. Був одним з багатіших господарів у Чистопадах. Мав дев'ять дочок і всі були гарні, як мальовані, ясні блондинки з синіми очима. Повидавав кілька їх заміж ще за мого побуту в Чистопадах. Мав при собі двох зятів, котрі пильнували ґрунт, а він пильнував сади і мисливство.

Мав дуже гарні сади, які в Чистопадах звали гаями. Взагалі Залізці, передмістя залозецькі й Чистопади, бо вони були так як передмістя Залозець, славилися славними садами, особливо вишнями і спеціальним родом яблук, що їх там звали біловинниками. У Гаях Залозецьких були міщани, що мали по десять і двадцять моргів саду. і в роках, сприяючих садовині, мали великі суми грошей за яблука біловинники. Це були на вид дуже гарні яблука (дуже білі), з рожевим виглядом з одного боку, делікатні в смаку, запаху дуже милого і сильного й можна їх було держати до жнив. У моїх часах вже приїздили агенти з Німеччини в Залозеччину й особливо питали за яблуками біловинниками. Дмитро Диня мав багато своїх садів і від весни, коли вже сади зацвітали, до пізньої осені він пильнував сади і бджоли. Купував і в других господарів сади, весною по розцвіті, а потім овочі збирав і їх перепродував. Сади ті, так звані гаї, як зацвітали на весну, то це був мальовничий вид. Я сам, будучи в Чистопадах, мав чотирнадцять моргів саду, але дуже занедбаного й запущеного, тому що це був парохіяльний сад, а парох не мешкав у Чистопадах, але в Ратищі й не міг його як слід допильнувати. На весну, як я зайшов у той сад, як він розвився, то була така краса, що не хотілось іти додому і я часто з Дмитром Динею цілі дні переводив у гаю.

Коли прийшов час зривати вишні, то Диня вже з вишень не злавив. Щотижня, раз або два рази висилав зірвані вишні в винівках (це дерев'яні довгі бочілки на овочі) купцям до Тернополя або до Бродів. Подібні сади були також на узбіччях Воронезьких гір, в Олеську, що славилися своїми садами, гаями, а особливо сливками. Траву в тих гаях-садах Диня косив і перетримував це дуже пахуче сіно в шобах, точніше в шопках, які будували по гаях. Те сіно мало велику вартість, бо то не була квасна трава з багна, але з сухих гаїв-садів. В цих шопках переховував також яблука. А що найважливіше, в таких шопках в лісах і гаях, далеко від села, куни дуже любили мешкати. Диня кожного року з тих шопок діставав кілька куніць. Живучи майже все серед природи,

Диня як сокіл, був знаменитим обсерватором природи і мисливцем. В цій околиці, де він жив, були добра одного з найбагатших польських панів, графа Володимира Дзедушицького. Він мав гарний природничий і етнографічний музей у Львові й, здається мені, подарував його державі.

Граф Дзедушицькі мешкав у добрах своєї жінки в Пеняках. Але цілий ключ сіл належав до дібр графині Дзедушицької з роду Мйочинської, в якому тільки самого лісу, що тягнувся майже безпереривно, було около шістдесят тисяч моргів. Це були величезні добра і кожне село в тих добрах було майже окружене лісами графині. Землі там були убогі на рілню господарку, але за те ліси були такі гарні, як мало де можна було такі бачити. Розмаїтої звірини в тих лісах було подостатком, а сам граф Дзедушицькі, великий природник і любитель звірини, дуже її шанував. У нього були ревіри (округи), де десять чи п'ятнадцять літ ніколи не було полювання і звірини виплодилося без числа. Звірята часто перебігали з одного лісу до другого через селянські території і нерозатримувалися в гаях-садах. Але полювання селянам було строго заборонене й ніхто з селян навіть не старався дістати, як у Галичині називали, позволення носити стрільбу. Мисливський закон був у користь польських панів, тому що вони його провели з великою кривдою для селян. Тому наших селян мисливців закон уважав "равбшіцерами" (мисливцями-рабівниками) і вони мусіли полювати крадькома й обороняти свою власність перед звіриною без зброї. Багато наш нарід натерпівся, наплатився кар і по криміналах насидівся через той лайдацький панський, мисливський закон. Тому селяни шукали собі розмаїтого способу, щоб дістати звірину без гуку й стуку.

Дмитро Диня був великим майстром до того, він знав багато способів, як дістати звірину без стрілу, способом різного роду лапок, залізок і сіт. Його хід був такий як у kota, а око дійсно як у сокола. По слідах звірят узимі на снігу, осінню — на листю, а навіть нюхом негайно пізнавав, що десь тут є борсук, або дик, або лис. Одного

разу ми переходили через гущавини ліщини з Динею, в лісі в Манаєві (бо він часто заходив до мене до Манаєва), нараз пристав, потягнув носом і шепнув:

— Присяйбо, егомость, тут є борсук! Понюхайте, як його чути!

Потиху, як коти, ми перейшли кільканадцять кроків, як бурсук, що запізнився до своєї ями, вискочив перед нами. Птиці, коропатви, перепелиці, гуси й качки дикі ловив на сильце, сіти. Видру, як вислідив, то вже вона не висмикнулася йому. Любив заїжджати до мене до Манаєва, бо я мав свої мисливські території, де ми сміло могли полювати. Він раненько з паличкою пішов у поле, а коло 10-ої години рано вже був назад і вислідив, де який заяць під скибою спить та зазначив це місце патиком. Вернувши, зараз мені звітував, що "За вивозом" (так звалася одна частина селянських піль) є десять спюхів, як баранів, і вони позначені. Я забирав стрільбу і пса і хоч я мав добре обсерваційне мисливське око, але зір не дуже бистрий, то не раз часу багато мені взяло, а заяць вискочив, заки я його доглянув. Заяць любить лежати на старозораній ниві, під скибою (свіжозораної землі не любить), але звичайно в ямці, яку собі випорпає, що тільки хребет його видно. Барва його сіра, так що трудно його відрізнити від скиби. Але Диня мав таке око, що заглянув його під скибою на тридцять до сорок кроків. Це була приемність з Динею іти на полювання. Найліпше любив узимі ловити куропатви сіткою і полювати на куну. Узимі часто до мене заїздив на куропатви й всі стада, де які були, ми повиловлювали. Через зиму я часто перетримував по кільканадцять куропатв, а на весну я їх випускав у поля. А хитра куна — то була саме радість Дині. Нераз ми по два, три дні й ночі за куну нагонилися, а він таки мусів її дістати. Той Диня типічно виглядав. Сухий як хорт, бо все в русі, живавий, ніс орлиний, хід меткий, очі бистрі, звинний і обережний як лис. Середнього росту, волосся ясне, очі сині, сорок кілька літ. Одним все журився, що не мав сина, лише самі дочки.

Одного разу, коли я ще був у Чистопадах, я щось ро-

бив коло моєї пасіки. Його пасіка була зараз за плотом, коло моєї. Ми працювали коло бджіл і через пліт часто розмовляли. Одного дня ранком Диня перескочив через пліт у пасіці до мене з великою радістю.

— А що там, Дмитре, — я питаю.

— Присяйбо, егомость, хлопця маю, щойно Тацька відобрала (Тацька була сільська повитуха). Велике набоженство справлю, Службу Божу і водосвятіє, і панахиду і моленія і акафист, а запрошу пів села, нехай знають, що Динів рід не пропаде! Я там вечер до вас прийду, то ще ліпше все обговоримо, бо тепер нема часу.

Пополудні я знову був у моїй пасіці, дивлюся іде Диня, шкрабається в голову та й з-за плота до мене говорить:

— Здурила мене Тацька, егомость. Присяйбо, здурила, нема хлопця, знову дівка, а тут вже й баба готова вплодитися та й рід мій пропадає. Але Службу Божу, егомость, відправте, щоб Бог дав мені ще хлопця.

І баба виплодилася, а Диня не діждався хлопця. Оригінальний це був тип, якому подібного рідко в нашому народі можна було зустріти.

В українській політиці несвідомий і ніколи наша політика його не займала, але великий оборонець нашого народу й виступав проти кривди, коли йшлося про мисливство й рибальство. За це був караний і пересидів у в'язниці в Золочеві півтора року. Причиною був залозецький став, що затоплював селянські сіножаті. На весні, як залозецький став збере води, то всі селянські сіножаті в Чистопадах затопить. Риба зо ставу вийде на сіножаті, але ловити її не було вільно. Селяни інакше думали. Вони думали, що їм вільно рибу на своїй сіножаті ловити. І за це все була сварка й бійка з двірськими береговими і ставничими. Щоб дещо сіножаті обсушити, селяни почали копати глибокі рови. Риба заходила в ті рови і знову було повно процесів і кар, арештів. Літами ті спори тягнулися. Дмитро Диня мені оповідав, що за його діда людям так далеко можна було в ставі ловити рибу, доки хлоп міг у воду зайти, то є по шию. За його батька вже починали виганяти, а певно, що коли прий-

шла автономія і нові закони, тоді пани людей цілком із ставів виганяли.

За ті сіножаті, за ті рови і за ту рибу люди цілий час правувалися, а Диня все був проводирем. І за це справа пішла до суду, під окружний суд і там Диня сидів у інквізиті (у слідстві) довший час, а потім був засуджений і сидів у криміналі в Золочеві. Це був мученик за селянську справу в Чистопадах. Через той водний і рибальський закон у багатьох місцях приходило й до проливу крові. У селі Чернихівцях⁵⁶⁾ збаразького повіту, в такому спорі з людьми жандарми вбили восьмеро людей. Усі ті польсько-шляхетські знуцання над нашим народом викликали местника в особі Мирослава Січинського (1887-1979), який в своїй молодечій, гарячій обороні прав українського селянського народу вбив намісника Анджея Потоцького, репрезентанта тої "сметани". І нині я можу сказати, що вбивство Потоцького звернуло увагу австрійського уряду й австрійських рішаючих кругів на галицьку справу, а завдяки політичній констеляції, через галицьких українців і на Східню Україну.

⁵⁶⁾ Парохом у тому селі був о. Микола Січинський, посол до Галицького сойму, батько Мирослава, виконавця атентату на намісника А. Потоцького, 1908 р. (примітка ред.).

XVII

ВІДГУК УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН У БЕРЛІНІ. ПОЛЬСЬКИЙ ПОСОЛ З ПОЗНАНЬЩИНИ, ГЛЕМБОЦЬКІ В ГАЛИЧИНІ. СВЯЩЕНИКИ — УКРАЇНЦІ, СТАРОРУСИНИ, МОСКВОФІЛИ. ЗАДАТКОВЕ ТОВАРИСТВО У ЗБОРОВІ. РИМО-КАТОЛИКИ. ТРИРАМЕННІ ХРЕСТИ.

Українська справа виринула й Австрія почала інакше трактувати українців. Спір польсько-український вийшов поза границі Галичини, відбився і в Берліні. Там у парламенті, коли польські послы підносили брутальність німецької політики в Познаньщині, німецькі міністри, відповідаючи їм, говорили про польську брутальність у Галичині. Один з польських послів, Глембоцкі з Познаньщини, хотів переконатися, що дійсно є в Галичині між поляками й українцями, і приїхав до Галичини. Об'їздив різні східні повіти і приїхав у золочівський повіт. Він їздив інкогніто. В Манаєві був поляк познаньчик, Станіслав Гоздзевскі, який купив частину двірського обшару від Бема. Глембоцкі заїхав до Гоздзевського. Гоздзевскі знав мене й вони оба приїхали зложити мені візиту. Зразу я не знав, за чим вони приїхали. За кілька днів я віддав Глембоцкому візиту. Тоді він мені оповів про ціль свого приїзду до Галичини. Глембоцкі просив мене, щоб я дозволив йому мене частіше відвідувати, тому що він хоче дістати від українців інформації в справі нашого тутешнього політичного положення, наших домагань і взагалі нашої остаточної цілі. Він дуже часто до мене приходив і нотував собі все, що я йому говорив. Саме тоді почався рільничий страйк і він бачив брутальне поступовання адміністрації в Галичині супроти українців.

У мене бували мої сусіди, о. Витвицький з Батькова, о. Пилипчук із Гарбузова, о. Бахталовський з Перепельник, о. Косар з Ратищ, о. Гутковський з Залозець, о. Жуковський з Олієва, о. Пелехатий з Ніща. Він майже зо всіма зазізнався. Просив про вступ до наших крамниць, читалень, шкіл. Заходив до селянських хат у різній порі. Питався газдинь, що і як варять, заходив до куч, до стаень, ходив по полях, дивився як люди орють, сіють та збирають збіжжя. Ходив на читальняні представлення. Вступав до читальні на розмову.

Від нас поїхав до інших повітів і зібрав інформацій цілу "купу". Бував і по польських дворах, зазнайомлювався з маршалками повітових рад, з старостами, визначними редакторами поляками у Львові і Кракові. Я радив йому поїхати до Львова зазізнатися з нашими редакторами. Але він заявив, що стільки вже від нас інформацій дістав і з українських газет, котрі я йому читав і нераз поясняв, тільки він наслухався, що положення і відносини польсько-українські йому вже надто добре знані, тим більше, що збирав їх безпосередньо в різних повітах. Коли вже мав від'їздити з Галичини, приїхав до Манаєва і просив мене, щоб колинебудь я запросив моїх сусідів священиків пополудні, тому що він хотів попрощатися зо всіма та дещо сказати. Забув я ще додати, що він приходив у неділю до церкви і бачив людей і в церкві.

На одне пополудне я запросив моїх сусідів і приїхало кількох, але не багато. Хто був, нині вже не можу собі пригадати. Він мав тоді, так сказати б, реферат, в якому нам українцям закинув такі помилки: найперше велике розполітикування народних мас у читальнях. Він сказав:

— Я пізнав у ваших читальнях людей, котрі цілу віденську та берлінську політику ліпше знають, ніж деякий інтелігентний поляк. А коли я побачив, як вони одягаються, як їдять, як мешкають, то пізнав, що це жебраки. І ви, отці, замість звернути їх увагу, їх ум на вихід з тої руїни, то товчете їм в голову політику. Я вам кажу, що наш познанський мужик сотої частини тої політики не знає, що ваші читальники. Але щоб ви подивилися, як він мешкає, як їсть, як одягається, які в нього коні,

упряж, віз і яке поле і яким знаряддям управляє поле, тоді ви покинули б учити їх політики, а вчили б як сіяти, орати, худобу ховати, а жінок, як варити, як чистоту в хаті задержувати та як дітей виховувати.

І продовжував:

— Ми в Німеччині так само душені німцями, як ви поляками, але народу вчимо не політики, але господарки, бо багатий господар є підставою добробуту народу, а розполітований жебрак це найгірший елемент. Ваша робота негативна. Ви вчите ваших людей тільки ненавидіти поляка, а не вчите їх любити своє. Політика ненависти — це негативне діло. Що осягнули бунти Залізнякав, Гонтів? Це була ненависть до ляхів, кривду пімстили, вирізали, попалили і на тім кінець. Але це не є ціль народу, ні його політики, вона щось більше повинна мати в собі ніж одинокую пімсту. Не було любови до України і не було ціли, до якої це все мало провадити. Я і у вас не бачу ясної ціли, до якої ви прямуєте. Зробіть лад у своїй хаті (це був натяк на москвофілів і хрунів). Найперше киньтєся на поле економічне й фінансове. Уми займуться більше тою справою і тоді хосен з того для народу вийде. Не буду кликати вас до згоди з поляками, бо бачу, що така вже пропасть глибока поміж вами, що я вже не вірю в ніяку згоду поміж тими двома народами.

Це були його короткі завваги, на котрі ми йому відповіли, але правди в них було багато. Ми випили каву і роз'їхалися всі, а Глембоцкі ще раз просив про дозвіл приїхати і зо мною ще дещо поговорити. Ми умовилися на означений день і він прибув з великими "купами" нотаток. Коли приїхав, то сказав мені, що довше в мене затримається, тому що хоче все, що від нас українців довідався і має записане, мені прочитати, чи він ясно все зрозумів, щоб опісля не вийшли з того які помилки, бо він хоче зужити цей матеріал у своїх статтях, які буде друкувати в своїй газеті, яку видавав у Познані. Щодо москвофільської партії, то заявив мені, що її національна політика поєднання з Росією, то замки на леді, але звернув увагу, що під кожним іншим оглядом їх ро-

бота більше консервативна, більше в напрямі релігійнім, не демагогічна та що це одинокий елемент, що нашу не ясну і скрайно радикальну політику дещо балянсує. Він слідив москвомільський рух, відвідував читальні Качковського та священників москвофілів. Посидів у мене кілька годин і поробив деякі поправки у своїх нотатках, попрацював зо мною і більше ми в житті не стрічалися*).

Поza політичними нашими бесідами, я сходився з ним часто на полюванні. Я мав добрі мисливські пси і стрільби і він, коли побачив це в мене, запросив мене на мисливські території, на які дістав дозвіл полювати і ми не раз мали нагоду в полі поговорити про справи, за якими він головно прибув до Галичини.

Коли Глембоцкі вернувся на Познаньщину, почав друкувати свої спостереження у своїй газеті, якої назви вже не пам'ятаю, але він мені її посилав. Він почав галицько-польській шляхті й галицькій адміністрації правду в очі писати. Це заворушило поляків дуже. Вони віднеслися через презеса Кола Польского в Відні до Косцельского, презеса Кола Польского в Берліні, членом котрого був Глембоцкі. Галицькі шляхтичі зажадали через Косцельского, щоб Глембоцкі відкликав те, що написав. Глембоцкі не уступив. Косцельські особисто завізвав його до Карльсбаду, де він тоді був на лікуванні, щоб поладнати цю справу. Поміж ними прийшло до поважного конфлікту, бо Косцельські загрозив йому викиненням з Кола Польского в Берліні. Справа закінчилася поєдинком, у

*) Посол Глембоцкі, на жаль, не схопив уповні ситуації серед українців у Галичині: політичне усвідомлення нашого народу безпосередньо нічого спільного не мало з розбуджуванням ненависти до поляків. Якщо почування ненависти наростало, то не через збільшування національної свідомости серед нашого народу, але причина того лежала по противній стороні, а це польській. Як бачимо з цих спогадів, поляки на кожному кроці експлуатували наш нарід, а зокрема в соціальної площині. Поправа соціального положення українців у Східній Галичині була тісно пов'язана з політичною ситуацією, в якій рішальний голос мали поляки (примітка ред.).

якому Глембоцкі був ранений і по кількох тижнях помер. Його жінка мене телеграфічно повідомила й ми від дооколичних читалень вислали телеграму й вінок від читальні в Манаєві. Опісля вдова Глембоцка була в Галичині і прибула до Манаєва подякувати мені і читальні за вияви симпатії. Ціла та справа була держана в тайні поміж польськими політичними чинниками в Галичині й в Познаньщині. Родина Глембоцкого також просила мене задержати те все в таємниці. Глембоцкі був незвичайно шляхетний і впав жертвою українсько-польського спору.

Коли я був у Манаєві, почався вже надобре рух українізування читалень Качковського. Приходили молоді українські сили серед духовенства й почалася гаряча боротьба в селах, тому що майже всі села ще були або невідомі староруські, або свідомі — москвофільські. Требувало молоде покоління пильнувати й з нього виховувати борців українців.

Одного разу, пригадую собі, прийшов до мене о. Андрухів, молодий завідатель парохії Білоголови, з просьбою прибути до нього на якесь торжество читальні Качковського, з тою ціллю, щоб її перемінити на читальню "Просвіта". Просив взяти кількох селян, добрих бесідників. Білоголови, це не було свідоме, москвофільське село, а невідоме ще староруське, або, попросту сказавши, ніяке. Ми приїхали: я, Крупський, Ковальський і ще кількох. Після промов виступив о. Андрухів з пропозицією, щоб перезвати читальню Качковського на читальню "Просвіта". Якийсь чоловік, вже дещо більше освідомлений в москвофільстві, сказав, що цього не можна зробити, бо таку читальню люди заклали і не можна змінити назви. Отець Андрухів відповів, що тоді, як закладали читальню, то вони мали рацію, бо тоді Качковський жив, але він вже давно помер і пощо над умерлим нині сваритися.

— Чи ж неправда? Люди, нащо нам Качковського читальні, коли він вже давно в гробі. Даймо йому спокій, нехай з Богом спочиває, а ми тепер читальню назв'їм "Просвіта".

Люди цей аргумент прийняли і змінили на читальню

"Просвіта". Однак багато ще було москвофілів у селах зборівського, золочівського і брідського повітів, ще треба було багато праці й часу, щоб цей москвофільський "хабаз" викоринити. В золочівському повіті головним агітатором москвофільства був Захарчук з Ляцького. Процик з Присовець у зборівському повіті, Черняк у Чехах брідського повіту, а за ними ціла плеяда менше визначних, однак сила їх з кожним роком падала, як тільки український рух зростав. У несвідомих селах справа багато легше йшла.

Поміж духовенством у зборівському повіті був проводирем москвофілів о. Йона Пелехатий з Ніща. З ним я сусідував і ми собі добре жили, а коли при якій оказії ми до нього з'їжджалися, тоді нераз нас українців священників, зокрема молодих, була більшість і ми нераз на його ім'янинах закінчували многолітство для нього пісню "Ще не вмерла Україна" або "Не пора, не пора". Ніколи він тим не ображався. Його щвагер, о. Кузьма, був українцем, другий щвагер, Зарицький, був лікарем або адвокатом у Тернополі і був також українцем, о. Пилипчук з Гарбузова й о. Бахталовський з Перепильник були українцями, так що він знайшовся майже ізольований в сусідстві українців. Приїздив до нього о. Петровський з Рикова, золочівського повіту, москвофіл, але вони були в меншості.

З моїх сусідів попри тих, що їх я вичислив, був о. Адам Витвицький у Битькові, син міщанина з Долини. Він був глибокий філософ, у політику не мішався, але був свідомим українцем. У містечку Старі Залізці був о. Гутковський, мій вуйко, бо мав рідну сестру мого тата за жінку, цілковито в ніяку політику не мішався, священник старої дати, а в Нових Залізцях був о. Ляндер, шкільний товариш мого старшого брата Юліяна з Академічної гімназії, син німця колоніста з-під Бродів, цілком не брав участі в політичному житті. У Білоголовах був о. Андрухів, українець, він був завідателем по відході о. Авдиковича, котрий був старорусином. У Бзовиці був о. Баран, завзятий москвофіл. В Олієві, по смерті о. Жуковського молодшого, секуляризованого василіянина, о. Антін Со-

сенко, був українцем, в Ярославичах о. Алиськевич — українець, в Беримівцях о. Мединський був москвофілом, у Зборові о. Мизь був старорусином, але звичайно йшов із москвофілами, в Грабківцях о. Ілевич — москвофіл, о. Алиськевич в Осташівцях — українець, в Озірній о. Танчаковський, старший священик, був українцем, у Присівцях о. Гарасимович — українець, в Сервирах о. Мовчко — українець, в Мшані о. Захарій Тарнавський, мій стрий, був старорусином, але тримав з українцями і перемінився в українця. Це моя зборівська околиця, де були священики, з котрими я жив і бував у них. У Підгайчиках, коло Зборова, був о. Вацик, який в політику не мішався, але його син, д-р Вацик⁵⁷⁾ у Зборові, був українцем. З світської інтелігенції був, попри д-ра Вацика, Роговський, директор Задаткового банку в Зборові, який був українцем.

Тут треба також згадати дещо про Задаткове товариство в Зборові, яке українці й москвофіли відібрали від поляків, що було великою побідою українсько-москвофільською над поляками в зборівському повіті. Це намагання було у всіх свідоміших повітах Східньої Галичини і в багатьох повітах українці спільно з москвофілами перебрали такі банки з рук польських. Банк задатковий у Зборові заснував Раціборські з польськими шляхтичами в околиці. Польські шляхтичі мали поважні суми грошей в тому банку. Наші люди ніколи інакше не називали цей банк як Маціборський або Мацібура. Купив хтось поле, або мусів на якусь іншу потребу зятягнути довг, то куди піти? — до Моціборського або до Мацібури. Кожний, хто зятягав там позичку, мусів стати членом того банку. Він був дуже помічний нашим селянам і не було села у зборівському повіті, де не було б членів того Задаткового банку. Раціборські, давній повстанець-сибір'як, мав симпатію поміж селянством, доки в тому

⁵⁷⁾ Адвокат, пізніше громадський і політичний діяч у Золочеві (примітка ред.).

селянстві не було народної свідомости. На річні збори мало хто приїздив, тільки польська шляхта, що мала там найбільше уділів і до дирекції цього банку вибирали завсіди поляків, а Раціборського завжди секретарем і він був душею того банку.

Першим його помічником був Роговський, син зборівського міщанина. Раціборські прийняв Роговського ще молодим хлопцем, а що він був спосібний, то за кілька літ знав дуже добре те банкове діловодство. Раціборські уважав його за свою праву руку. Але коли усвідомлення сіл починалося і по селах молоде покоління почало брати верх, Роговський, знаючи дуже добре цілий повіт, усі села і свідомих селян, маючи статистику членів банку, задумав усунути Раціборського й самому те місце зайняти. Дуже обережно брався до того діла. Познайомився зо священниками і або особисто, або через дуже довірених людей приготував членів до усунення Раціборського. Себе представив русином, тому що селянство переважно було москвофільське або староруське. Одного року Роговський стягнув на загальні річні збори Задаткового банку кільканадцять тисяч селян і всіх священників в околиці, в неділю, на годину третю по полудні, з тим пляном, щоб усунути Раціборського і взяти банк у свої руки. Така сильна агітація в тижні перед зборами ішла, що люди масово прибули до Зборовова. Я тоді мешкав вже на окраїнах зборівського повіту. Я прибув перед третьою годиною, але не міг до міста ніяк дістатися, бо цілий ринок і всі дороги вже були забиті фірами. Величезні товпи народу не дали мені добитися до середини льокалю. Збори відбувалися у великому заїздному домі. Відкрив їх Раціборські і відчитав звіт. Почалася дискусія і впливали внесення. Предсідник не дозволяв багато дискутувати і при внесеннях почав відбирати голоси. Зчинилася буча, В залі було кілька жандармів, але вони не могли нічого вдіяти, бо була велика товпа. Коли жандарм почав кольбою робити порядок, піднесли його вгору і викинули через вікно. Других жандармів повиносили через двері. Почалася бійка. Президія втекла задніми дверима. Поломили столи, крісла, повилом-

лювали двері, вікна. Тимчасом дали знати до полковника, команданта кавалерії. За якої чверть години, коли ішла загальна бійка, прилетіла кавалерія, оточила заїздний дім. Скріплена жандармерія почала арештувати й викидати людей і ледве по якомусь часі вдалося цей бій закінчити.

Багато людей розійшлося, багато ще осталося і збори після якоїсь двогодинної перерви далі відбувалися. Ціла панська кліка й Раціборські бачили, що далі не вдержаться, зрезигнували і того самого вечора вибрали надзірну раду й дирекцію з самих русинів. Роговського вибрали секретарем, д-ра Вацика — синдиком. Українці перемогли і в короткому часі банк дістався їм в руки. Роговський заявив себе українцем. Відтоді банк став осередком українського руху. Заснували філію "Просвіти" в Зборові, опісля підготовчий курс до гімназії з бурсою. Банк закупив гарний будинок при головній вулиці в місті, де містилася філія "Просвіти". Банк багато поміг селянам при парцеляції панських фільварків. Ожилося українське життя в місті.

Філія "Просвіти" влаштовувала аматорські представлення силами українських університетських студентів, учителів і учительок та панночок із околиць, влаштовувано навіть балі. Академік⁵⁸⁾ Чумак, син о. Чумака з-під Зборова, був режисером і знаю, що під час вакацій відіграли з великим успіхом "Ой, не ходи, Грицю", а він відіграв ролю Дмитра підпарубочого. Такого Дмитра мені не случалося бачити ні в Галичині ні в Америці. Усі ті представлення і забави відбувалися в елегантній залі польського "Сокола" у Зборові. На тих забавах я вже зустрічав молодих українців — поручників, що були в активній службі австрійської армії.

Ми мало звертали уваги на військове звання і мало нашої молоді йому посвячувалося. Ми повинні були звернути увагу й на те, тому що такого звання нам було потрібно. З старших пам'ятаю двох Шашкевичів, що до-

⁵⁸⁾ Студент університету (примітка ред.).

билися вищої ранги при кавалерії, з молодших — Фолис, брат посла о. Фолиса, в штабі — Новак, військовий інженер, син о. Новака з Дворець повіту жовківського, Мирон Тарнавський, син о. Еміліяна Тарнавського з Барилова, Віктор Курманович, син священника, холмчака, кількох військових лікарів і кількох молодих поручників, з якими мені не раз приходилося зустрічатися на публичних забавах — це й всі, військові, що я їх знав. Війна захопила нас із дуже малим числом офіцерів-фахівців. Резервових поручників у нас досить було, але вищих офіцерів, військових фахівців, майже не було й в тих часах ми цілком про це не думали, коли другі народи як чехи, німці, хорвати, поляки, мадяри тому званню посвячувалися. Ми й сьогодні по всіх краях, де наша еміграція настало влаштувалася, повинні нашу молодь віддавати до військових шкіл даних держав. Не знаю, як нам сьогодні задивлятися на військову офіцерську службу в Польщі⁵⁹⁾, а знаю, що чехи, хоч як Австрії не любили, але чеська молодь численно служила в австрійській армії, що їм дуже придалося в часі Першої світової війни.

В Америці цю працю почала Гетьманська Січ і багато нашої української молоді служить в американській міліції, і з-поміж молоді з університетським формуванням в Америці вже маємо кількох офіцерів у резерві, що як на нашу молоду імміграцію вже досить поважний процент. В Чикаго вже маємо в резервовій службі полковника д-ра Володимира Сіменовича і поручника д-ра Омеляна Тарнавського при артилерії, в міліції поручника д-ра Романа Смука при інфантерії.

Також, коли вже бесіда про те, як русини здобували польські банки, треба згадати, що тоді почали основуватися Райфайзенівські каси по селах. Ця інституція була дуже помічна нашим селянам. Але вона стояла під патронатом Крайового Виділу і керівником Патронату хліборобських спілок системи Райфайзена був д-р Гр. Стефчик. Крайовий Виділ радо основував такі каси по

⁵⁹⁾ Спомини писані 1931-го року (примітка ред.).

польських селах, а не дуже радо по селах із чисто українським населенням. До ведення тих Райфайзенок ще не було вишколених людей, а ведення каси для звичайного селянина було дуже тяжке. В тих селах, де учитель мав час чи хотів тим займатися, там вони добре йшли, але де не було сил, там калікували і Крайовий Виділ їх замикав. У наших околицях постала Райфайзенка в Гарбузові, яку опісля, як не було кому її провадити, перенесли до Манаєва. В багатьох місцях Крайовий Виділ не годився на їх оснування з політичних причин, а також тому, що не було кому їх вести. Крайовий Виділ відкрив школу для кандидатів на секретарів, але не знаю, які з цього були висліди, б я від'їхав до Америки. Кредитовий Союз також почав відкривати свої Райфайзенки й мені здається, що в нашій стороні таку Райфайзенку відкрив у Білоголовах, де був парохом о. В. Пилипчук.

Вже коротко перед моїм від'їздом почали дуже зростати Сокільські і Січові організації. В них я участі не брав і не можу багато про них говорити. Ще за мого побуту в краю відбулася Українська Крайова Вистава в Стрию, організаторами якої були д-р Євген Олесницький і о. Остап Нижанківський⁶⁰). Ця вистава причинилася багато до розвою молочарських спілок. Також великою українською демонстрацією був ювілейний концерт у честь Миколи Лисенка в театрі у Львові (у театрі Скарбка чи Новому — не пригадую собі). Всі поважніші хорова організації з усіх міст Східньої Галичини брали участь в тому концерті, під умілою диригентурою о. Остапа Нижанківського.

Перед моїм виїздом почався вже сильний банковий рух як і спілковий фінансовий та економічний, котрий вже був ділом новіших часів і ці економічні інституції досьгодні діють як крайові і мають за собою свою історію. Про них не згадую, тому що ця річ у розвою нашого народу є загально знана. "Народна Торговля" — це наша найстарша торговельна інституція. "Дністер", асе-

⁶⁰) Композитор і диригент хорів, якого розстріляли поляки 1919-го року (примітка ред.).

кураційне товариство у Львові, так сама стара інституція і має свою історію, краще записану ніж я міг би подати.

Як дальше йшов рух і освідомлення народу мені вже не відомо, тому що зв'язки з моїм Краєм зірвалися і я мусів присвятити більше часу праці тут в Америці й не було багато часу на кореспонденцію і навіть читання газет з Краю та новішої української літератури. Для того мушу признатися, що тепер для мене наш рух у Краю мало знаний і ледве мені стає часу на ту працю, яку я мушу тут виконувати, щоб, доки сили дозволять, заробити на життя і виконати совісно обов'язок супроти тих, що мені платять. Це тяжкий і гіркий кусень хліба, але милий, коли можна очікувати плоди своєї праці. Я думаю, що для того, хто цікавиться відродженням нашого народу, будуть цікавіші нотатки із давніших часів. Я подав працю мою і деяких людей по селах, у котрих я був. Думаю, що це буде покажчиком, як менш більше йшло це відродження подібною дорогою і подібним способом у майже всіх наших селах Східньої Галичини.

З рухом радикальних "Січей" Трильовського і радикалів на Збаражчині я не є обзнайомлений, бо в тих повітах, де я перебував, того руху не було. Але знаю, що за моїх часів вони в першій мірі були спрямовані проти Церкви і нашого духовенства. У Підгайчиках був о. Вацик. Парохія була досить запущена. В селі мешкав якийсь недокінчений студент, син тамошнього господаря. Його праця йшла проти віри і Церкви. Розагітував так село, що кільканадцять родин зголосило в старостві, що переходять на безконфесійних. Одного дня повиносили зо своїх хат на громадську площу образи і спалили їх. Це була велика сензація на цілу околицю (1907). Яку освідомлюючу працю на українськім ґрунті вони робили мені не відомо (думаю про читальні, вибори, кооперативи, Райфайзенки, викорінення хрунівства, тверезість, поступ у господарстві).

Випадає також дещо згадати і про поляків, з котрими ми мали щораз щось до діла. Найперше селяни римокатолики були поділені на дві кляси. Одні з них — це ті,

що доробилися маєтку, купили землі в наших селах. Були це звичайно слуги з польських дворів, котрі спольщилися і змінили обряд з нашого на римо-католицький, або до дворів дісталися з Західньої Галичини, або з чисто польських колоній, або з міст. Ті вже вміли по-польськи говорити, в неділю йшли все до найближчого костела, там христили дітей, вінчалися, хоронилися. Ті вважали себе поляками. Через них польські священники мали перегляд усіх римо-католиків у данім селі й на них старалися впливати, що вони не тільки римо-католики, але й поляки.

Друга кляса римо-католиків була значно більша. Ті римо-католики не вміли говорити по-польськи, через мішані подружжя з українцями греко-католиками обходили наші свята, брали участь в українській політиці, до костела не ходили, хіба раз в рік до сповіди, дітей христили і вінчалися звичайно в наших церквах, часто теж хоронилися на наших цвинтарях з похороном у церкві. Це не раз були свідомі українці.

У Манаєві був римо-католик Кароль Конюш. Був основником читальні, брав живу участь у виборчій агітації. Коли тяжко захворів, післав по римо-католицького священника, щоб йому уділив св. Тайни. Коли прибув священник, післав свого сина, щоб я також прийшов. Коли римо-католицький священник уділив йому святі Тайни, він зробив при свідках і при своїй родині усне завіщення і жертвував на церкву сто корон і на костел двадцятьп'ять корон. Мене просив про похорон для нього, і, розуміється, попросив свого пароха. Вкінці додав:

— А подяку, то є надгробну проповідь, прошу о. Тарнавського сказати і в тій проповіді над моїм гробом видзюбайте добре всіх ляхів і хрунів. А ксьондза пробоща прошу, щоб не говорив ніякої проповіді на моєму похороні.

Розуміється, що це не було дуже приємно мені, а тимбільше й латинському парохові. Однак це саме свідчить, який тоді дух був поміж українцями римо-католиками, а таких було в наших селах багато.

З того виходили не раз скарги римо-католицьких свя-

щеників проти наших священиків і вони знову так само відплачувалися нам, забираючи в містах і де тільки могли хрестини, шлюби і похорони. Часто приходило поміж римо-католицькими священиками і нашими до якогось порозуміння, а іменно, щоб такі акти були зголошені писемно до властивого пароха. Але пізніше, на підставі числа римо-католиків у селі, польські пани будували часто своїм коштом малі каплиці, т. зв. "косцюлкі", і спроваджували до села польського священика або додавали парохіві сотрудника, щоб щонеділі доїздив до "косцюлка". Це була політика польських панів і священиків. Як уже був збудований костел у селі, тоді вже йшла на добре польонізація, особливо в селах, де наші священики не сповняли добре своїх обов'язків. Тоді всіх римо-католиків, чи вони поляки, чи українці, стягали до костела, закладали Райфайзенки, "кулка рольніче", спроваджували сестер, засновували захоронки і польонізаційна праця йшла скорим темпом. Силували їх говорити по-польськи, з'їздилися з найближчого міста або з якоїсь польської організації бесідники на відчити. І так ті "косцюлкі" були польськими фортецями і форпостами на українських землях.

Часто був у селі ще й учитель поляк, а як було їх більше в селі, то вони ставали великим чинником польонізації. Також двір із всією двірською службою допомагав тій роботі й звичайно був організатором і фундатором такої польської парохії або експозитури. Польонізаційна праця мала за собою всі власті. Через те багато наших несвідомих людей, задля ласки польського уряду, староства й суду та помочі матеріальної чи то з панського лісу, чи з пасовиська, чи через ліпші заробітки у дворі, перекидалися в поляків.

Поляки почали кричати: "Ратуйми міліон полякуф на кресах". А свого часу і українці піднесли вимогу оснування українського римо-католицького єпископства в Тернополі. Ще перед моїм виїздом до Америки було чути поміж польською шляхтою, що починала вже парцеляцію двірських маєтків, клич: "польска земя тільки по-

лякам". Це було так у селянських масах. У містах польонізація давно вже пішла вперед, так що ми потратили дуже багато українського населення через польську пильність, а наше занедбання.

Костели в містах були краще обслуговувані, краще утримувані, з різnorodними релігійними рухливими братствами і Богослуженнями ранішніми та вечірніми, гарними науками, частою сповіддю і свягим Причастям, вони випередили наші церкви і поперецягали наше міщанство й сільський елемент, що стягнувся до міст. Нове релігійне життя почали в нас реформовані Василіяни з приходом Андрея Шептицького, як станицлавівського єпископа, а опісля як львівського митрополита. У Львові манастир ОО. Василіян, колись запушений, оживився. Відкрито манастирську церкву для вірних. Гарні проповіді, братства, відправи, видання книжечок релігійного змісту, місії по містах почали притягати людей назад до своєї Церкви й тим самим до свого народу. Така сама праця почала йти і по селах. Молоде духовенство, за прикладом Василіян, запровадило братства Апостольства молитви або Серця Христового, Марійські товариства, маеві Богослуження, при допомозі Сестер Служебниць почали рівноважити польську агресію. По містах почалася праця віднародовлювання. Читальні "Просвіти", "Народні торгівлі", ремісничі й робітничі організації, аматорські представлення, концерти, сокільські організації будили українського духа, так що український елемент, почавши від Львова, давався вже чути по інших містах. З кожним роком прибувало щораз більше світської інтелігенції по містах: адвокати, лікарі, нотарі, судді, учителі вищих і нижчих шкіл, купці, ремісники. Українське життя по містах почало плисти ширшим руслом.

Щодо характеристики польської шляхти на українських землях, то були між ними дві кляси. Одна, котра складалася з дрібнішої шляхти, це є такої, що мала тільки один маєток, чи то одне село, звичайно була найбільше завзятим польонізаційним чинником. Вона звичайно

гонила вже остатками. Ліс вирубувала, пропінацію⁶¹⁾ стратила (хоч взяла за неї гроші), маєток задовжила й дивилася вже за якимнебудь кусником хліба в Повітових Радах, в політичній і адміністративній службі, чи в банках, або віддавалася і духовному званню. Зо своєю польською нахабністю, як заслужені польські патріоти, надіялися заплати в повищих фахах за свою працю для своєї родини. Їхні маєтки звичайно забирали жиди. Жиди, не з польського патріотизму, але з потреби, бо мали все до діла з адміністраційними властями, судами, староствами, як властители двірського обшару мусіли "в польську дутку грати".

У моїй околиці і взагалі в повітах, котрі я знав, стрінула така доля польську дрібну шляхту, котра, з малими виїмками, рекрутувалася із давніх офіціялістів, що їх батьки чи діди служили колись у великих панів, а потім позакуповлювали села, що належали колись до великих обшарів. Я знаю, що в брідському і камінко-струмиливському повітах розплився великий маєток графа Замойського, що перейшов в руки меншої шляхти, так само маєток графа Молодецького розплився. Процедура з великими маєтками була така сама як і потім з малими, що їх селяни розкупили на парцеляції. Так само сталося з великим маєтком графа Дзедушицького з Ярчовець. Щоб такі великі маєтки не роздроблювати, великі пани засновали в Австрії родинні майорати, це значить, законно забезпечені проти поділу родинні маєтки. Також розпливалися маєтки деяких великих панів через численні діти, які, після смерти родичів, маєток ділили поміж себе й зійшли на дрібну шляхту. Найгіршим елементом у тій дрібній шляхті були доробкевичі, що з колишніх двірських офіціялістів або посесорів, стали властителями двірських обшарів. Звичайно були це неінтелігентні фанатики, темняки.

Щодо магнатів, яких я запам'ятав у нашій стороні,

⁶¹⁾ Монополія дідичів виробляти і продавати алькогольні напитки (примітка ред.).

то були граф Володимир Дзедушицькі, у бірдському повіті, граф Баворовські в золочівському повіті, граф Водзіцькі в Олієві, в цьому самому повіті. Граф В. Дзедушицькі з Пеняк, власитель величезних посілостей в Сокальщині, в Ярославщині й в Східній Україні, мешкав звичайно в маєтку своєї жінки, у Пеняках. Пеняцькі добра також дуже великі, були власністю графині Дзедушицької, з роду графів Мйончинських. Граф Дзедушицькі цілком не мішався в політику, ні в польсько-українську боротьбу. Дуже цікавився природою. У безмежних пеняцьких лісах лишив неруханими кілька тисяч моргів ліса, казав їх обкопати глибокими ровами, назвав це "пам'яткою" і ніхто там ніколи не смів стати ногою. Лісова служба мала це пильнувати, щоб там ніхто не заходив і непокоїв тої глуші. Там лежали зламані дерева, які гнили, росли величезних розмірів папороті і велика звірина мала там цілком спокійне й певне прибіжище. У своїх селах був для людей дуже добрий. Старався піднести сільський промисл. Мав багато великих ставів, у котрих росло багато рогозу, певного роду водна рослина, з якої виплітали рогізки на підлогу кошики і т. п. Казав, той рогіз, коли стави спускали на ловлю риб, людям дуже тано продавати і за найкращі вироби з того рогозу давав премії. Влаштовував вистави з домашнього промислу. Також дуже попірав гончарство, кераміку, вироби з вовни, так звані "цвіліхи", то є капи (накривала) на ліжка, хідники і дивани в українському стилі, дальше також вироби з конопель і льону.

У своїй палаті в Пеняках мав кімнати, умебльовані чисто домашнім промислом із його сіл. Також у своїх лісах мав мисливські забудовання, у котрих не сміло бути ніякого мебля ні посудини, невиробленої в його селах і людьми з його сіл. Тим, що відзначалися в такій роботі, дуже помагав. Хоч Манаїв не був його власністю, але люди купували з його ставів рогіз і виробляли з нього різного роду рогізки і кошики. Манаївські люди були дуже спритні в цій праці й не було майже хати, особливо в бідніших родин, котрі не займалися б виплітанням різних речей з рогозу. Це давало людям зайняття

на цілу зиму, як було більше челяді в хаті, то хоч не великий, але сталий заробіток мали. Їх працю використовували покупці, котрі висилали їх виробити по цілому краю і за границю, бо ця галузь домашнього промислу не була як слід зорганізована.

З Манаєва деякі подіставали премії в золоті від графа й у прикрих часах діставали від нього грошеву поміч як дарунок, або й матеріял на будову. Підтримував церкви і часто своїми фондами помагав їх будувати. В селі Звижень, брідського повіту, збудував прекрасну дерев'яну церкву та подарував на ню дуже коштовний матеріял. Ця церква була збудована в гуцульськiм стилі, а плян випрацював Юліян Захаревич, професор політехніки у Львові, котрого граф вислав на свій кошт у Гуцульщину, щоб він там зібрав різні типи гуцульських церков, відтак вони обидва комбінували цей плян і дійсно була це одна з найкращих дерев'яних церков у тій частині нашого Краю. Він приймав у себе архикнязя Рудольфа й на його прийняття збудував прекрасний мисливський павільон з необтесаного дерева з корою.

Одного разу, будучи сотрудником у Ратищі, я поїхав з доручення мого пароха, о. Д. Жеребецького, в справі церкви в Ратищі, на котру двірський обшар у Пеняках, як патрон, мав дати шосту частину, але не хотів дати, тому що бракувало різних правних формальностей. Також я старався, здається мені, про якусь парохію в пеняцьких добрах і поїхав я до Пеняк, до графа Дзедушицького. Граф прийняв мене дуже гарно. Коли я пояснив ціль свого приїзду до нього, він сказав:

— Прошен пана, то до мене не належи, раз замешалем сен до тей політики і мялем досиць клопоту, то сон добра моеї жони, поршен пана удацьсен до ней, я сен в то нігди не мешам!

Коли він так мені відповів, я хотів відходити, щоб побачити графиню і з нею обговорити справи та завчасу повернутися додому, бо це було в березні й дороги тоді були дуже злі. Однак граф мене не пустив, закликав льокаля, казав замовити обід для мене й повідомити графиню, щоб вона дала мені авдієнцію після обіду.

Обід мав бути о 1-ій годині, а була щойно 11-та година. Я хотів відійти, бо ще було дві години до обіду, але граф не пустив і сказав:

— Мама две годзини часу і я хцен пану показаць мойов збройовнен, мое мислівске трофее і наш домови пшемисл в добрах пеняцкіх. А чи пан мисліви? Чи пан любі польоване? Чи пан любі пшироден? (священиків все титуловали через "пан").

Правда, було там що видіти, особливо у зброївні, але як запровадив мене в кімнати домашнього промислу, де були гончарські найрізномордніші вироби, рогізки, полотна, сукна, лозові кошикарські вироби, то мучив мене яких півтори години так, як колись о. крилошанин Антін Петрушевич мучив мене археологією і філологією. Розумівся він на тім знаменито, побував в Єгипті, Сирії, у поселеннях колишніх скитів і сарматів, а скінчив на Пеняках. Це був гарний виклад з гончарства й кераміки. Під час обіду ще дальше тягнув дискусію, аж перервала графиня, бо подумала, що вже певно забагато мені горшків і макітер і повернула тему на інші дороги. З його бесіди я зрозумів, що він дуже любить цей домашній промисл, високо цінить ту галузь і хотів би цей промисл у нашому народі піднести. Про політику ані словом не згадав і ніколи до неї не мішався. Ходила версія, що за митрополита Г. Яхимовича він хотів прийняти наш обряд, але Митрополит не погодився. Чи це правда, не знаю, але "релята реферо". Гаф Дзедушицкір мав величезні добра в Східній Україні, але ніколи там не їздив, тому що не узнавав границь і уважав нижче своєї гідности просити австрійський уряд про пашпорт. Помер у своїх великих добрах в Ярославщині й там у родинному гробівці похований.

Після обіду я мав авдієнцію у графині. Це була жінка цілком іншого типу ніж граф, завзята полька, польська релігійна фанатичка (не католицька, а хіба польсько-католицька) надзвичайного темпераменту, безоглядна й попросту не давала собі нічого сказати ані пояснити. Запросила мене до своєї робітні, де я зустрівся зо двома її дочками, котрих я при обіді не бачив. При

обіді був граф, графиня, я, двох старших священників і ще якийсь пан, думаю, що це був француз, бо вся конверзація іншла по-французьки. Тільки граф і графиня час від часу відізвалися до мене по-польськи, тому що я не говорив по-французьки⁶²).

Графиня Дзедушицка найперше спитала мене звідки я. Коли я сказав, що з Ратища, то це відразу вивело її з рівноваги. У Ратищі була чудотворна ікона Матері Божої і вона не могла того перенести, чому цей образ не є в "Подкаменю у ойцув Домініканиф", для чого два обряди, пощо ця різниця, пощо ті трираменні хрести. Помалу я почав вияснювати, але вона не давала, на її думку ті обряди ведуть до цієї боротьби, яка в нас є, коли б був один обряд, була б тоді згода й любов.

— А то Матка Боска в Ратищу цо іннего й Матка Боска в Подкаменю цо іннего. Чому не една в Подкаменю?

Я її пояснив, чому є в Ратищу, і це її дуже обурило, аж стукнула кулаком по столі. Дочки, молоді графянки, відізвалися:

— Алез, мамцю, ксьондз temu не вінец, нехже мамця успокоїсен.

Графиня стояла під впливом польських священників і її мова відзеркалювала пляни і думки багатьох польських священників. Коли вона трохи успокоїлася, я представив її справу, за якою приїхав. Вона відповіла:

— Для ксендза Жеребецкего не зробен ніц, он сам

⁶²) Тут мушу подати одну заувагу, на яку в нас ніхто не звертав уваги ані в гімназії, ані в семінарії. А іменно: ми тратили цілі літа на греку й латину (від 6-8 літ), а на живі мови, як французьку й англійську, ніхто не звертав уваги. Кому як кому, але священникові конечно потрібна була одна з тих мов. Мені траплялося багато разів, що я, як свщеник, коли знайшовся в товаристві, де говорили по-французьки, сидів і встидавсь. У семінарії повинна бути чотири роки, особливо нині, приватна наука англійської чи французької мов. З англійською мовою свщеник має відкритий цілий світ перед собою і часто знаходиться у такому товаристві, де конечно цю мову треба знати.

вшисткім сен жондзі, як тшеба пенендзи, то втенчас до грабіни, не дам centa на церкев в Ратищу!

Отця Жеребецького дуже не любила, називала його "без виховання". А річ була така: графиня, коли когось приймала, то звичайно в робітні, мала все якусь роботу в руках і, чи то випадково чи навмисне, як о. Жеребецький оповідав мені, випускала з рук чи то клубок чи дріт, котрим робила, щоб гість потрудився і підіймав її це. Коли о. Жеребецький прийшов перший раз, як парох Ратища у якійсь справі до неї, вона так само прийняла його в своїй робітні, пустила на підлогу клубок, клубок покотився, але о. Жеребецький не спішився його підіймати. Пождала хвилину й подражнена покликала льокая. Льокай підійняв клубок і від тоді о. Жеребецький стратив у неї ласку. Щодо моєї справи, тому що я був кандидатом на парохію в її добрах (не пам'ятаю на яку), заявила, що в своїх добрах ніколи мені презенти не дасть, бо чула про мої руські подвиги від Гневоша, коли я перебував три роки у його добрах, в Ясеніві.

Щодо трираменних хрестів, то вона їх ненавиділа й велику аферу викликала свого часу через вимогу обрізати трираменний хрест. У Залізцях Старих, де були добра графині, реставрували церкву, давали новий верх. Графиня дала свою частку і, здається, дала більше ніж була зобов'язана. У пляні хрест на церкві може був нарисований, а може ні, але коли будівничий Ставарський скінчив працю, поставив, на бажання громади, на верху церкви трираменний хрест. Графиня переїздила біля церкви й побачила цей трираменний хрест, тоді повернулася додому, покликала будівничого Ставарського і наказала йому відрізати рамена хреста, щоб це не був трираменний хрест, "бо то схизматицкі", ще й додала, що як він того не зробить, тоді його викине зо своїх дібр зовсім. Будівничий мав ще будувати кілька церков, костелів, різні фільваркові будинки, як броварі, млини і гуральні. Ставарський поїхав до пароха, о. Антона Гутковського (мого вуйка, що мав за жінку сестру мого батька) і йому заявив, що графиня зажадала обрізати трираменний хрест на церкві. Отець Гутковський спротивився тому.

Мимо цього Ставарський, в асисті жандармів, поліз на дах і почав обрізувати хрест, У тих часах староства наказували обрізувати трираменні хрести й таку "операцію" не в одному місці жандарми вже робили. Ходили по хатах і шукали за трираменними хрестами, заносили їх до староства і з того виточували політичні процеси. Люди сиділи у в'язницях за трираменні хрести. Придорожні трираменні хрести жандарми нераз самі обрізували.

Коли Ставарський почав обрізувати цей хрест, паламар, що недалеко мешкав, виліз на дзвіницю і почав, як то в нас люди кажуть, дзвонити на гвалт (так в часі вогню дзвонять). Люди почали збігатися і кричати до Ставарського: Злази, бо не злізеш живий. Великі товпи народу, чужих і своїх, збіглися і почали кидати камінням. Дістав він каменем раз і другий, а може і десятий, і мусів злазити з церкви. Розлючена товпа народу була б його злінчувала, але жандарми з великим трудом ледве його врятували. Тоді почалася загальна бійка, завізвали жандармерію з поблизьких постерунків, поліцію, скарбову й вогневу сторожу і ледве люди втихомирпилися. Арештували тоді до триста людей і о. Гутковського.. Почався великий процес в окружнім суді у Золочеві і багато людей засудили. Отець Гутковський сидів в інквізиті **е**) около три місяці. Але не дали обрізати хрестів.

Трираменний хрест⁶³) у Галичині пережив свою марти-

⁶³) Дещо про трираменні хрести. Український трираменний хрест має три горизонтальні перехрестя. Воднораз він є семикінцевий, бо верхнє перехрестя кінчає собою хрест зверху. Зате московський трираменний хрест є восьмикінцевий з косим нижнім перехрестям. Про вживання такого хреста в Галичині писав проф. Вадим Щербаківський наступне: "...коли Київська Лавра задержувала, як тільки могла, українські традиції, то чому в Галичині, а особливо на Лемківщині, з'явився московський восьмикінцевий хрест з косим нижнім перехрестям? Це можна пояснити тільки москвофільством, піддержуваним дуже вміло московським урядом... Таким чином, дуже можливо, що, загніздившись десь в москвофільських гніздах ще раніше, передусім у таких місцевостях, де приходилось

рологію. Задержали його наші люди в багатьох місцях в Америці й через цей хрест, який має в нас своє значення, католицьке населення Америки не вважає наші церкви за католицькі. У Чикаго на церкві св. о. Николая є трираменні хрести і українська церква в Чикаго є однією з найгарніших тамошніх католицьких церков. 1926-го року відбувався в Чикаго Всесвітній Евхаристійний Конгрес і орієнтальна секція мала всі свої Богослуження у церкві св. о. Николая. У назначеному дні було багато архиєпископів і єпископів латинського обряду на нашій Архирейській Службі Божій і слово виголосив латинський єпископ Кнолл з Форт Вейн, Індіана, в англійській мові. Коштом чикагського кардинала Мунделайна церква була декорована папськими й українськими красками. На другий день прийшла до мене одна американка католичка й заявила мені, що вона дуже тішиться, що та гарна церква є католицька.

— Я — сказала вона — часто коло вашої церкви переходжу і все мені було жаль, що така гарна церква не є католицька, тому що не має на ній католицького хреста, аж сьогодні моє серце радується, як я вчора почула, що це католицька церква. Але, Отче, здійміть цей хрест і дайте там католицький, щоб всі люди знали, що то католицька церква.

Графиня Дзедушицка була типом польських жінок, що стояли під впливом польських священників фанатиків. Таких типів завзятих польок було по дворах дуже багато. Сам граф і графиня були дуже милосердними людьми. Вдержували при своєму дворі лікаря, д-ра Мадейско-

видержувати особливо сильний тиск польонізації та боротися з нею всіма засобами, як нпр., на Лемківщині, московський символ міг перейти в традицію і, так би сказати, міг стати своїм традиційним хрестом ("Християнський Голос", Мюнхен, 25. XII, 1949, "Українська форма хреста"). А щодо обрізування поляками трираменних хрестів, то це мало свій відповідник у Польщі перед Другою світовою війною, коли поляки нищили українські православні церкви на Холмщині і Підляссі — (примітка ред.).

го. Усім людям, чи з їх дібр, чи ні, які приходили за порадою, д-р Мадейські безплатно давав поради і лікарства з графської аптеки. До цього д-р Мадейські був знаменитим лікарем і люди приїздили навіть з далеких сторін до нього за порадою.

З лісів люди мали дуже дешево опал. Дзедушицькі дозволяли збирати в своїх лісах траву, ягоди, гриби, не один бідний ніс на плечах з лісу в'язанку сухих гияляк і за це його не карали. Взагалі поступовання їх із людьми своїх сіл було дуже людяне, гуманне. Головним управителем їх дібр в околиці Понятич був Махновські. Це був дуже виrozumілий чоловік. Одне, що разило в їх добрах, це були стави і мали вони їх багато: у Гнидові, Ратищі, Залізцях, Вертелці. Ці стави все винаймали торгівці й ті, що винаймали стави, мали їх доглядати. Вони держали службу, котра мала доглядати, щоб ніхто в ставі не ловив риби, раків і щоб не полював на водне птаство. Водна й рибацька устава була дуже несправедлива, наші селяни натерпілися дуже в околицях тих ставів через рибу і раки, котрих їм не вільно було ловити навіть на своїх сіножатах і в своїх ровах, що граничили з тими ставами.

У добрах Дзедушицьких свідомість українських сіл була дуже слаба, або не було жодної. Пригадую собі, що митрополит Андрей Шептицький візитував залозецький деканат 1907-го або 1908-го року і заїхав, здається мені, до села Шишковець. Там, після катехизації як всюди так і тут, Митрополит роздавав на пам'ятку своєї візитації молитовники, але ніхто не хотів брати. Митрополит спитав, чому люди не хочуть брати молитовників, а на це дяк відповів, що в селі, щоправда, маленькім, нема ні одного, що вмів би читати. Неписьменність в добрах графа була велика. Я думаю, що ця частина брідського повіту була найбільш позаду щодо свідомости. Люди жили ще старосвітським звичаєм.

Д О Д А Т О К

З ПОБУТУ о. ФИЛИМОНА ТАРНАВСЬКОГО В АМЕРИЦІ

Мій батько, о. Филімон Тарнавський народився 4-го грудня 1862-го року в селі Куликів, радехівського повіту, Західня Україна. Його батьками були о. Гілярій і Анна з Трильовських Тарнавські. Він приїхав до Америки 1911-го року. Початки його побуту в цій країні були не легкі. Незнання англійської мови утруднювало виконувати душпастирські обов'язки. Був і обмежений контакт з довкіллям, нпр. годі було йому задовільнити американських репортерів, які бажали довідатися про життя українців у Галичині, чи то робити заходи, щоб улегшити долю наших емігрантів. Тому треба було щоскоріше вивчити англійську мову. Отець Филімон вписався на початковий курс цієї мови, старався присвоїти собі її шляхом конвєрсації, зокрема зі шкільними дітьми, тощо. Пильно студіюючи, він опанував англійську мову дуже добре, як у слові, так і в письмі.

Першою його учителькою англійської мови була Юлія Дичко. Як вона закінчила "гайскул", мій батько звернувся до д-ра Луки Мишуги у Вашингтоні, Д.К. (там він був від 1921-го року представником уряду ЗУНР, а пізніше виконував спеціальну місію організації Позички національної оборони) і Ю. Дичко працювала в його бюрі секретаркою. У Вашингтоні вона пізнала молодого адвоката Богдана Пелеховича і з ним одружилася. Пізніше вони перенеслися до Чікаго, Іллінойс і там стали приятелями моєї родини.

Отець Филімон почав свою душпастирську працю в місцевості Авбурн, стейту Нью Йорк. За згодою церковної влади, 1916-го року замінявся з о. Дмитром Добровором за парафію при церкві свв. Апостолів Петра і

Павла в Клівленді, Огайо. Тут він заложив сиротинець і захоронку (дейнірсері) під проводом Сестер Василянок. Щедро підтримував також сиротинець у Філядельфії. Воднораз він старався переконати заряд Сестер Василянок, щоб вони вийшли поза монастирські мури і перебрали у свої руки вечірні школи, бо як мій батько говорив: "через дітей до батьків — бо пізніше діти притягають своїх батьків до парохії". В тому часі українська філядельфійська дієцезія мала замало священників, як теж і дяко-учителів. Клівленд радів працею Сестер монахинь, а зокрема сестри Євгенії. Захоронка давала можливість матерям, як і вдівцям, іти до праці, бо було з ким залишити дітей. Сестра Євгенія дістала признання від Управи міста Клівленду за вміле ведення сиротинця і захоронки.

Мій батько застав у Клівленді Будівельно-позичкову Касу, кооперативне товариство, що вможливлювало його членам заощаджувати гроші, як також брати позички на будову домів. Цю фінансову інституцію у Клівленді заложив о. Д. Добротвір. Ця інституція містилася спочатку в церковній залі (де тепер жінки роблять вареники), але незабаром перенесли її до колишнього гаражу, при вулиці Каледж ч. 704 (цей будинок розібраний 1979-го року).

Головою цієї інституції став мій батько. У парохії о. Филимона дяком був Йосиф Буката. Він і його прихильники постановили заложити "діпартаментстор" — модерний склеп, що має більше відділів з різними товарами. Цей склеп містився в цьому самому будинку, в якому тепер міститься український відділ Федерально-позичкової Каси "Кардинал" (вул. Професор ч. 2190). Організатори цього склепу взяли позичку в Будівельно-позичковій Касі, закупили невідповідний товар, прийняли невишколених продавців, що й спричинило в короткому часі руйну цього підприємства. Буката знову звернувся за позичкою до нашої фінансової інституції. Управа цього банку, під проводом о. Филимона, узалежнила нову позичку від переведення точної контролі діловодства цього склепу та перебрання дальшого його ведення. Буката

підбурих уділовців і почав боротьбу з о. Филимоном. Багато людей, що були уділовцями в департаментовому склепі і водночас у Будівельно--позичковій Касі, піддалися пропаганді Букати і його прихильників, які викликали паніку. У висліді того почали вибирати свої вклади з Будівельно-позичкової Каси. Але наша установа роздобула фонди, так що можна було виплачувати вклади членам. Однак на тому не скінчилося. Прихильники Букати одного дня оточили парафіяльний дім і хотіли помститися на моєму батькові. Отцеві Филимонові вдалося втекти з помешкання через вікно. Він зараз контактувався з церковними властями в Філадельфії і його перенесли до Чикаго, Іллінойс на становище душпастиря парафії св. Миколая.

(Дяк Буката пізніше став православним священником. Зчасом потягнулася за ним частина членів клівлендської парафії свв. Петра і Павла).

Ситуація в цій чикагській парафії була в тому часі дуже ускладнена. Церкву св. Миколая будували тоді, як парохом був о. Стефан Струтинський. Парафія попала у великі довги. Тоді на місце о. Струтинського прийшов о. Василь Стецюк. Отцеві Струтинському прийшлося сплачувати фінансові зобов'язання парафії і на тому тлі виринали непорозуміння. Їх кінець був трагічний. Дружина о. Струтинського, Марія з Січинських, застрілила о. В. Стецюка в сповідальниці угро-руської церкви св. Ольги в Чикаго, в якій то церкві о. Стецюк кожного тижня помагав сповідати.

Батько мав нелегке завдання. Треба було передусім упорядкувати фінансові справи. Він, як добрий проповідник і організатор, переборов ці великі труднощі матеріяльного характеру, а також привернув парафії св. Миколая добру опінію, яка через трагічну смерть о. Василя Стецюка була дуже підупала як серед своїх, так і серед чужих.

За часу душпастирювання о. Филимона відновлено церкву св. Миколая. Церкву розмалював добрий артист, о. Гліб Верховський і маляр Теодор Катамай. Мій батько спровадив з Італії три мармурові престоли, що ще доте-

пер прикрашують теперішню катедру св. Миколая (1958-го року церква св. Миколая стала катедрою, після креування чикагської дієцезії св. Миколая та призначення першого єпископа цієї дієцезії, вже тепер покійного, Владика Ярослава Габра). В тому часі постали при парафії церковні та світські організації, зорганізовано хор. Багато праці вложив також у розвиток парафії здібний дяко-учитель Дмитро Атаманець, колишній член театру Йосипа Стадника. Заходами о. Филимона почали працювати в Чикаго Сестри Василіянки. Парафіяльний дім перебудовано і північну його частину віддано до вжитку Сестрам. Вони учителювали в пополудневій школі. Було їх у тому часі три: одна була захристиянкою і господинею в їх монастирі, а дві були учительками. З того часу Сестри Василіянки почали влаштовувати в поодоноких парафіях спершу пополудневі, а зчасом — цілоденні школи.

1926-го року відбувся в Чикаго XXVIII Міжнародний Євхаристійний Конгрес. Один день цього Конгресу був присвячений Східнім Церквам. У відновленій церкві св. Миколая відбулася св. Літургія, під час якої співав хор Олександра Кошиця. Після Служби Божої відбувся в парафіяльній залі великий бенкет. В Богослужбі, як також у бенкеті, взяло участь багато духовних осіб латинського і східних обрядів та мирян.

1930-го року була в ЗСА велика економічна депресія. Тоді багато членів парафії св. Миколая, що були безробітними, почали вимагати звороту позичок, що їх дали на будову церкви. Батько постарався про банкову позичку. У справі звороту позичок приїхав до Чикаго єпископ Константин Богачевський. Владика впродовж 24-ох годин виплачував грошеві зобов'язання, при тому однак заохочував парафіян, щоб частину одержаних грошей жертвували на церкву, що і пройшло з успіхом. Все ж таки ще залишилася велика заборгованість.

Отець Филимон дістав до помочі в душпастирській праці сотрудника, але й це було замало, бо парафія значно зросла. Батько — з причини браку світських священників — радив єпископові Константинові передати пара-

фію св. Миколая в руки Отців Василиян. Пізніше мій батько впливав на Єпископа, щоб Василияни перебрали також церкву св. Юра в Нью Йорку (як до Чикаго, так і до Нью Йорку прийшли пізніше Отці Василияни).

Єпископ переніс о. Филимона до Честер, Пенсільванія. Перед тим був там золотоустий проповідник, колишній січовий стрілець, о. Андрій Трух, ЧСВВ. З приходу мого батька парафіяни не були вдоволені. Вони не хотіли дати ключів до церкви. Однак після короткого часу душпастирського о. Филимона в Честер їздили делегації до консисторії в Філядельфі з проханням залишити його там. Все ж таки з Честер батько переїхав на душпастирську працю до Нью Йорку, стеїт Нью Йорк. при церкві св. Юра, де працював як сотрудник о. Петра Понятишина. Там праця була також нелегка. Парафія була велика й обслужити її двом священикам було важко. А крім цього батько доїжджав до Філядельфії помагати хворому канцлерові, о. Олександрові Пикові. Після його смерти він став канцлером філядельфійської дієцезії і парохом тамошньої катедрі.

На становищі пароха о. Филимон відновив катедру. За вказівками сотрудника, о. Василя Федаша, знаний малляр Франк Арец і його помічниця розмалювали дуже гарно нутро катедрі. Її склепіння нагадувало наші дерев'яні церкви. Прегарні малюнки на стінах, ручно кована оправа золоченого іконостасу і царських дверей, неначе коронка — це все творило дуже гарну цілість і виглядало як писанка. Дотепер не можу забути цієї краси. Велика шкода, що цю стару катедру розібрали. Треба було перемінити її на музей.

Для повнішої характеристики о. Филимона і його діяльності в ЗСА бажаю подати ще деякі факти та коротко зупинитися над його особистістю.

Мій батько був духовником ідеологічно-виховної організації української католицької молоді ЗСА — Ліги Української Католицької Молоді, що постала 1933-го року. Ця Ліга в тому часі прекрасно розвивалася. Сотки молоді приїздили з цілої Америки на конвенції цієї організації. Під час однієї такої конвенції у Боффало привя-

ний тамошній латинський єпископ сказав, що такої сильної організації латинники не мають. Батько любив молодь і присвячував їй багато уваги; з її рядів мали вийти будучі провідники народу. З таких міркувань у кожній своїй парафії він закладав братства вівтарних хлопців, щоб у такий спосіб причинитися до збільшення числа священиків. Для прикладу згадаю о. Володимира Сполітакевича, що завдяки братству вівтарних хлопців з його парафії Олифант, Па., вийшло сімох священиків (з тої парафії вийшло стільки ж і монахинь). Додаю, що в часі душпастирювання мого батька в Чикаго вівтарним хлопцем у церкві св. Миколая був Ярослав Габро, пізнішвй перший чикагський єпископ. Отець Ярослав Габро під час бенкету, влаштованого з нагоди поставлення його в духовники, сказав, що завдячує о. Филимону Тарнавському те, що він став робітником у Христовому винограднику.

Отця Филимона взагалі любили й шанували в тих парафіях, де він душпастирював. Інші духовники поважали його, часто зверталися до нього за різними порадами та цінили його толерантність. Він також допоміг неодонму повернутися до нашої Католицької Церкви, що її в тому часі багато залишило.

Мій батько був добрим провідником і успішним організатором різних акцій, як нпр. Українських Семінарських Днів. Він піддержував збіркові акції наших відпоручників з Галичини на народні цілі і сам був прикладом жертвенности на церковні і народні потреби. Після Другої світової війни помагав спроваджувати з Європи до Америки наших скитальців. Матеріяли про його часті інтервенції у Вашингтоні в українських справах можна знайти в архівах Конгресової Бібліотеки.

В домі моїх батьків в Чикаго відбувалися часто зустрічі української інтелігенції і то як католицького, так і православного віроісповідань. А в Філядельфії м. ін. сталим нашим гостем був редактор щоденника "Америка", д-р Лонгин Цегельський. Він, нераз жартуючи, називав мого батька — патріярхом.

Єпископ Константин, узгляднюючи великі заслуги о. Филимона, хотів піднести його до гідності митрата, але мій батько був скромний і не любив почестей, тому відмовився.

Накінець бажаю висказати свою вдячність тим усім, що чимнебудь причинилися до видання цих спогадів мого батька. Нехай Господь і Матінка Божа всіх їх вселаскаво нагородить благодатями на многі літа!

Ірина Тарнавська

ІВАННА ТАРНАВСЬКА

Моя мати, Іванна з Давидовичів Тарнавська, народилася 8-го жовтня 1864-го року в селі Сенькові, радехівського повіту, де її батько, о. Юліян Давидович був парохом. Його дружина Марія, з дому Квасницька, скоро померла, залишивши сьомеро дітей, п'ять дочок і двох синів. Мою маму виховувала її найстарша сестра Анна, пізніша дружина о. Віктора Гаруха, пароха Дарахова, повіт Тереховля.

Моя мати привела на світ восьмеро дітей. Двоє найстарших упокоїлись немовлятами. Третя дитина з ряду була донька Юлія. Вона 1910-го року вийшла заміж за питомця Анатолія Базилевича, пізнішого полевого духовника при Українських Січових Стрільцях (УСС). Моя сестра Юлія хворіла на туберкульозу. 1913-го року породила сина Анатолія Марію в домі своєї мами в Бродах. Три місяці після народів Юлія померла.

Мій батько, о. Филимон Тарнавський був парохом в селі Манаєві, золочівського повіту. Він — як про це є згадка в його спогадах — займався також парцеляцією земельних посіlostей. При одній такій парцеляційній трансаkції став жертвою великого обману, що привело його до банкрутства. Тоді за порадою і дозволом митрополита Андрія Шептицького мій батько виїхав 1911-го року до Америки. Ввесь зарібок батька пішов на лі-

цитату, так що моя мама залишилася тільки з однією коровою.

Після виїзду мого батька до Америки моя мати впродовж року жила ще в Манаєві. Там прийшов молодий священник, що майже цілий рік передавав частину своїх доходів моїй матері, що було для нашої родини великою підтримкою. По році мама з дітьми переїхала до Бродів, там і померла — як я вже згадала — моя сестра Юлія, замужня Базилевич.

Найстарший брат Омелян був мобілізований з початком Першої світової війни, 1914-го року. Він брав участь в боях на італійському фронті та був тричі ранений. Після розвалу Австро-угорської монархії, 1918-го року, брат Омелян служив в Українській Галицькій Армії (УГА). Після закінчення українсько-польської війни, він перейшов Карпати і з часом виїхав до Америки.

На початку серпня 1914-го року я вибралася з моєю мамою поїздом до її найстаршої сестри, що була одружена з о. Віктором Гарухом, парохом села Дарахова, біля Тереховлі, де ми мали перевести вакаційний час. Ми переїздили через станцію Ярчівці, зборівського повіту. У тому селі був учителем брат мого батька, Льонгин Тарнавський. Він знав про те, що ми будемо переїздити попри Ярчівці, бо мій брат Омелян вибрався декілька днів скоріше до нього ровером. Стрий Льонгин вийшов на залізничну станцію Ярчівці, щоб нас зустріти. Від нього ми дізналися, що вибухла війна (саме в Ярчівцях забрали до війська мого брата Омеляна). Моя мама, почувши цю вістку, заявила, що нам треба вертатися додому, до Бродів. На це мій стрий Льонгин відповів: "Ні, війна довго не буде, їдьте до сестри і швагра". Ми і поїхали, а за три дні російські війська зайняли Дарахів...

У Дарахові я перебула з мамою воєнну заверюху, де ми прожили шість років. Там і перебула моя мати тиф, якого наслідки відчувала до кінця свого життя. Після смерті о. Віктора Гаруха, тета Гарух переїхала до своєї дочки Олени Сполітакевич до Львова. Тоді моя мати і я залишили Дарахів та перепровалилися до брата мого діда, о. Захарія Тарнавського, пароха Мшани, повіт Збо-

рів. Отець Захарій був вдівцем і тому моя мама зайнялася його господарством. З Мшани мій батько спровадив нас обі до Чікаго, Ілл., 1926-го року.

Як подумаю про причини виїзду мого батька до Америки, а за ним і цілої нашої родини, то бачу в тому Боже Провидіння. Місцевість Манаїв, де о. Филимон був парохом, під час Першої світової війни була зовсім знищена. Фронтowa лінія переходила якраз через парафіяльну посілість і цвинтар. Село вздовж і поперек було переоране стрільнами. Коли перед виїздом до Америки я поїхала з мамою до Манаєва, місцевости мого народження, то тільки по студні, яка оціліла, можна було усталити, де стояла церква, яку побудовано в тому часі, як там був парохом мій батько, і де було приходство. Дехто з манаївських людей повернувся до села та ці поворотці жили в шанцях.

Як ми приїхали до Чікаго, то моя мама, хоч слабого здоров'я, займалася господаркою та була рада, що родина знову зібралась разом. У Чікаго жив батько і сини Омелян і Олекса. Брат Іван осів у Клівленді, Огайо. З Чікаго батьки перенеслися на короткий час до Честер, Пенсільванія, а пізніше до Нью Йорку, Н. Й. та вкінці до Філядельфії, Па., де батько був канцлером філядельфійської дієцезії.

Моя мати була надзвичайно релігійна та спокійної і ввічливої вдачі, хоч її життя не було вкрите рожами, але вона ніколи не жалілася. Вона була завжди вірцевою дружиною священника та давала добрий приклад парафіянам. Через свою благородність моя мати ніяк не могла повірити в большевицькі й гітлерівські звірства. Уболівала над терпіннями і муками, що їх останніми десятиліттями переносить український нарід на Рідній Землі.

Після смерти мого батька я з мамою переїхала до Клівленду, щоб бути близько брата Івана. При його допомозі я набула тут хату, в якій жила разом з моєю матір'ю. Я працювала, а моїй матері приходилося довгими годинами бути самотною. Її було тим тяжче, що вона не знала англійської мови і тому не мала контакту з сусідами американцями. Дуже раділа, коли її син Іван і її

завжди привітна синова Гелена (так її тут кликали), або родина інж. Євгена Тарнавського її відвідували. Тоді вона розмовляла українською мовою. Хочу додати, що в домі моїх батьків в ЗСА завжди була вживана українська мова.

Митрополит (тоді ще єпископ) Константин Богачевський, як був у Клівленді, двічі відвідав стареньку вдову Іванну, котру дуже шанував, бо знав її побожність і смиренність.

Бувало, як я прийшла додому з праці, заставала свою матусю навколішках перед нерукотвореним образом (Христове обличчя, відбите на хустці св. Вероніки), або Пресвятої Диви Марії Неустаючої Помочі і відмовляла вервицю. Зчаста приступала до св. Сповіді та приймала св. Причастя. Останню сповідь відбула в теперішнього Архиепископа-коад'ютора Мирослава Івана Любачівського та з його рук прийняла св. Тайну Єлеопомазання. Архиепископ Мирослав був тоді сотрудником пароха церкви свв. Апостолів Петра і Павла, о. Дмитра Греська. У цій парафії душпастирював якийсь час також мій батько, о. Филимон, який обслугував тоді також місцевості Акрон, Льорейн і Толідо.

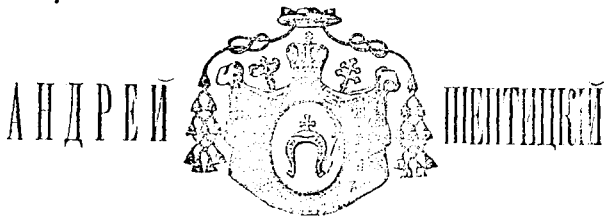
Моя мати дожила глибокої старости, померла 6-го грудня 1954-го року, маючи 90 літ.

Похоронні обряди відбулись у Клівленді, в церкві свв. Апостолів Петра і Павла. Опісля тлінні останки Покійної перевезено до Філядельфії. Митрополит Константин відслужив у похоронному заведенні Панахиду разом зі священниками, а між ними також із колишніми сотрудниками о. Филимона.

Тлінні останки зложено на цвинтарі в Факс Чейсі, Філядельфія, біля могили її чоловіка, бл. п. о. Филимона Тарнавського.

Ірина Тарнавська

Ч. 8136/12.

Божію Милостію и святого Апостольскаго Римскаго Престола благословеніємъ
 Митрополитъ Галицкій, Архієпископъ Львівскій. Єпископъ Каменецкій,
 Бго ц. к. Апостольскаго Величества тайный Совѣтникъ

Преподобному Отцу Филіону Маріавскому,
 Бароку въ Манашѣ.

Въ Мирѣ Галицкій и Архієпископъ Львівскій

Увѣдомитъ Вашу работу и зѣвку душою
 тирскую дѣлательность, особливо же Вашу ту зѣку
 около будови новои церкви въ Манашѣ надеюсь,
 Ваше право зѣвваніе ереского сутални зѣ без-
 знаками кривошакскими. А умолкостъ Явешимъ
 хощо Датель всякихъ благи, чтобъ дарити Васѣ съ
 гатсванъ своихъ ласкъ и крѣпкихъ Божіи милости
 галицкихъ богоугодныхъ подвиговъ въ выкоздрѣ
 Христовѣмъ удѣляла Васѣ Нашо Апостольскаго блг.
 словеніе.

Дано при Нашомъ Архієпископствѣмъ 17го въ верніи
 у Львовѣ дня 22. верня 1812.

А. П. Лавинскій
 Секретарь

ЖИТТЄПИСИ ДІТЕЙ о. ФИЛИМОНА ТАРНАВСЬКОГО

Для доповнення спогадів о. Филимона Тарнавського, який являється дідом по матері покійного мого мужа Анатолія Марії Базилевича, додаю короткі життєписи його дітей.

Отець Филимон, як приїхав до Америки, почав душпастирювати в Авбурн, Нью Йорк. Родина залишилася в Старому краю, а це дружина Іванна (з Давидовичів), три сини — Омелян, Олекса і Іван і дочка Ірина. Найстарша дочка Юлія, що була одружена з о. Анатолем Базилевичем, батьком мого чоловіка, померла у Бродах 1913 р.

Отець Филимон Тарнавський 1913 р. спровадив насамперед двох синів до ЗДА — Івана й Олексу. В 1922 р. приїхав Омелян, а дружина Іванна з дочкою Іриною 1926 року. Всі три сини покінчили тут університетські студії.

Найстарший син Омелян працював спершу в фабриці виробу авт Форда в Дітроїті. Як у міжчасі його батьком о. Филимон, став настоятелем церкви св. о. Миколая в Чікаго, він покинув працю у Форда і вступив на католицький університет Льюїоля в Чікаго, де закінчив дентистичні студії. Він одружився з Катериною з роду Палаиця, вдовою по о. Стецюкові, що залишив двоє сиріт.

Омелян Тарнавський продовж усього свого життя тісно співпрацював з нашою еміграційною громадою в релігійній, громадській і політичній ділянках її життя. Довголітній член, а з часом отаман "Гетьманських Січей", старшина американської резервної армії, загальнолюблений промовець чікагівської спільноти. Щедрий жертводавець на національні й церковні цілі. Від священників і членів монаших Чинів ніколи не брав гонорару.

Другий з черги син, Олекса, почав свої медичні студії 1925 р. в університеті Льюїоля в Чікаго, які закінчив з відзначенням. Він почав працювати в Діксон, Ілл. в клініці для нервово хворих, як повітовий лікар. Опісля перейшов до шпиталю в Елджин, Ілл., де став шефом лікарів. Був дуже поступовим лікарем. Написав багато статей на медичні теми. Доктор Олекса Тарнавський твердив, що праця між нервово хворими є дуже скomплекo-

вана, але й цікава. Згідно з його думкою, багато його сугестій,, які він піддав у своїх публікаціях, були використані, та що він щасливий, що міг допомогти хворим. Тепер д-р Олекса Тарнавський вже на пенсії і перебуває з родиною в Елджин.

Наймолодший син Іван скінчив гайскул в Авбурн, Нью Йорк. Опісля з батьком о. Филимоном переїхав до Клівленду, Огайо та включився в працю при Українській Шадниці (Ukrainian Savings Company). Одружився із Оленою Данцьо і вже як батько двох дітей почав студіювати право в Клівленді. Покінчивши правничі студії, працював найперше як секретар, а пізніше як директор Української Шадниці до кінця свого життя. Прислужився багато рідним землякам з приходом нашої нової еміграції після Другої світової війни. Чимало новоприбулих знайшло працю в тій банківській установі, в якій він був директором, що давала позички на заступи домів чи в іншій потребі. Як адвокат дораджував зовсім безінтересовно. Директор Іван Тарнавський був людиною глибоко релігійною, а змістом його християнського життя було помагати бідним, давати великі пожертви на церкви, сиротинці і українські інституції. Під час останньої своєї важкої недуги полетів ще літаком до відпустової церкви св. Йосифа в Монтреалі, Квебек, Канада, де разом із дружиною Оленою і сестрою Іриною відбули замкнені реколекції. Невмолима недуга перервала нитку його трудолюбивого життя 30-го березня 1971 р.

Наймолодша дочка Ірина, учителька, приїхала зі своєю матір'ю до Америки 1926 р. і оселилися в Чікаго. Тут застала двох старших братів, Омеляна і Олексу, які студіювали в університеті Льюїсоля і батька о. Филимона, тоді пароха церкви св. о. Миколая. В Чікаго Ірина закінчила дворічний курс медсестри і працювала в шпиталі, а часом і приватно. З Чікаго переїхала Ірина зі своїми батьками до Честер, Па. Тут включилася в працю молодечих організацій. Проводила курси вишивання, національних танків, дитячий театр, для якого готовила також потрібний одяг, і курс куховарства. Зорганізувала аматорський гурток. Помагала багато своєму батькові, о.

Филимонові в адміністраційній праці. Пізніше Ірина переїхала з батьками до Нью Йорку, де о. Филимон став помічником колишнього адміністратора філядельфійської дієцезії, о. Петра Понятишина — при церкві св. Юра. Тут о. Тарнавський душпастирював сім років. Упродовж того часу Ірина Тарнавська належала до гетьманського "Червоного Хреста". Була активна в "Лідзі Української Католицької Молоді", яка в той час дуже гарно розвивалася. В тому часі (мабуть 1935 р.), коли Мати Северина, ЧСВВ, влаштувала показ української народної ноші в Колумбійському університеті в Нью Йорку, вона була помічна при цій виставі. (Такі вистави проходили тоді в багатьох американських містах).

Коли о. Филимона Тарнавського перенесли до Філядельфії, де він був канцлером філядельфійської дієцезії, тоді Ірина, на бажання єпископа Константина Богачевського, обняла адміністрацію католицького тижневика "Шлях", де й працювала одинадцять років. Редактором "Шляху" був тоді д-р Лонгин Цегельський. За свою довголітню працю одержала від єпископа Константина велике признание. Копію цього листа від Корпорації "Апостолят" поміщуємо в цій книжці.

По смерті батька, о. Филимона, Ірина перенеслася зо своєю старою матір'ю до Клівленду, де проживав її брат Іван із родиною. Він поміг їй влаштуватися. Вона працювала в "Українській Щадниці" вісімнадцять літ. Опікувалася цілий час хворою мамою. 1968 р. перейшла на пенсію.

Вона саме і фінансує видання цих "Спогадів".

Ірина з Бойків Базилевич

П І С Л Я С Л О В О

Пишу заключне слово до спогадів о. Филимона Тарнавського, тому нехай буде мені вільно почати від одного мого особистого спомину.

Було це коротко перед Другою світовою війною в Західній Україні. В організаційних справах Католицької Асоціації Української Молоді "Орли" я приїхав зо Львода до Золочева. В домі о. Миколи і пані Марії з Юриків Стечишинів їх мала донечка Мартуся, почувши, що її батьки називають мене редактором, пішла до другої кімнати розпитати у своєї мами, що то таке редактор. За якийсь час вона повернулася та заговорила до мене з радістю:

— Прошу пана, я вже знаю, що це є редактор.

— А що це таке? — запитався я її.

— Це такий пан, що робить дзвіночок — відповіла вона з повагою.

Для пояснення: В тому часі появлявся у Львові дуже популярний український місячник для українських дітей "Дзвіночок", що його панство Стечишини передплачували для своєї доні.

Це і пригадалось мені, як я працював над оформленням до друку спогадів о. Ф. Тарнавського. Моя довголітня праця на становищі редактора, а зокрема при редагуванні цих спогадів, потверджує влучність порівняння редактора до "пана, що робить дзвіночок" — до вилвача дзвону, якого завдання полягає на тому, щоб зо дзвінкого, але сирого матеріялу виляти дзвін гармонійного звуку.

Матеріял, що його подав у своїх спогадах о. Филимон Тарнавський, безперечно, дуже вартісний, написаний живо, але він був у сирій формі, можна сказати, написаний "від руки". Треба підкреслити, що ці спогади включають час від шістдесятих років XIX сторіччя до кінця першої декади XX століття, та що їх написав Автор після двадцять років свого прибуття до ЗСА. Це й утруднювало завдання Автора, а тим самим і утруднило завдання редактора його спогадів. Щоб виляти з цього сирого ма-

теріялу дзвін, треба було присвятити багато уваги та доложити чимало праці.

Вступне слово до цих спогадів написав д-р Анатоль Марія Базилевич, по своїй матері внук о. Ф. Тарнавського. Він прочитав нечиткий рукопис, поробив деякі мовні і стилістичні поправки при чому був йому помічний mgr. Юрій Терлецький (Торонто, Канада), та додав деякі фуснотки. В такій формі переписано цей матеріал частинно рукою, а частинно на машинці. При відчитуванні та початковому переписуванні манускрипту працювали пані: Ірина Базилевич, Анна Потопник, Марія Павлишин і Стефанія Олена Курчаба (Торонто). Розпочату редакційну працю перервала нагла смерть д-ра А. М. Базилевича. Тоді дочка Автора, пані Ірина Тарнавська і дружина Покійного, пані Ірина Базилевич звернулися до мене з проханням перебрати на себе приготування до друку цих спогадів. Зробив я це в ім'я доброї пам'яті про багатородну людину, якою був д-р Базилевич, з яким я був знайомий іще з Рідного Краю, з тридцятих років, та який пізніше був помічний мені при редагуванні тижневиків "Християнський Голос" (Мюнхен, Західня Німеччина) і "Поступ" (Вінніпег, Канада).

У цій редакційній праці прийшлося мені багато дечого уточнити чи то доповнити: імена діючих осіб, у багатьох випадках подати дати їх народження і смерті, як також рід їх заняття, подати правильні назви місцевостей та їх адміністративну приналежність, подати чи то уточнити дати важливіших подій чи то ці події точніше унагляднити, треба було виправити правопис а то і мову та до певних границь її усучаснити. При тому я покористувався в основному словниковою частиною Енциклопедії Українознавства (томи 1-8); Історією політичної думки галицьких українців, 1848-1914, часть I — д-ра Костя Левицького, яку то книжку визичив для мене з бібліотеки Іллінойського Університету в Урбані-Шампейн, ЗСА, д-р Дмитро Шторгин; Етнографічною картою Південно-західньої України (Галичини) — проф. Володимира Кубійовича, цією ж картою вигодив мені редактор Степан Кікта (Клівленд, ЗСА); Українською Церквою

між Сходом і Заходом — д-ра Григора Лужницького; Львів — місто моєї молодости, частина I і II — проф. Степана Шаха; Кнаурс Лексікон та іншими довідковими матеріялами.

Належну увагу треба було присвятити поясненням, т. зв. фусноткам. До цього завважую, що фуснотки авторства д-ра А. М. Базилевича зазначені: **прим. ред.** і **прим. ред. А. М. Б.** Мої фуснотки зазначені: **примітка ред.** Фуснотки Автора є без ніякої завваги. Ці пояснення в основному є у виді фусноток (під текстом), але деякі з них є в тексті.

Фуснотки значені головно арабськими числами, у двох випадках — зіркою. Є фуснотки значені також буквами і вони приміщені на окремій сторінці після цього після-слова. Неоднакове зазначування фусноток зумовлене потребою додати ще деякі пояснення до тексту вже після т. зв. ломки друкарського складу.

Для орієнтації Читача про терен, на якому діяв Автор спогадів, доданий до цієї книжки вирізок з Адміністративної карти Галичини проф. В. Кубійовича і д-ра Миколи Кулицького, що і приготував до друку ред. С. Кікта.

Приналежність згаданих місцевостей до поодиноких повітів в основному відноситься до часу, коли Галичина належала до Австро-Угорщини, хоч у деяких випадках адміністративний поділ може стосуватися часу приналежності Галичини до Польщі, перед Другою світ. війною.

Після останнього справлення цілий матеріал ще раз переписала пані Дарія Городиська (Клівленд).

Показник осіб і місцевостей, що його зладила правнучка о. Ф. Тарнавського, панна Христя Юлія Базилевич, влегшить краще й успішніше покористуватися цією книжкою. При тому був помічний інж. Я. Федюшко.

Вважаю, що варта було багатьом потрудитися і гроша не жаліти, щоб оприлюднити "Спогади" о. Филимона Тарнавського. Вони напевно стануть поважним причиною до історії релігійно-церковного, громадсько-суспільного та політичного життя західних українців другої половини дев'ятнадцятого і першої декади двадцятого сторіч. Сподіюся, що це вийде на добро Українського Народу і його Церкви.

Роман І. Данилевич

ДОДАТКОВІ ФУСНОТКИ (а — е)

а) Близько Бродів, на полудневому заході, лежить село Пониковиця. А подальше від Бродів, на полудні, є село Пониква. Мабуть, в уживанні були назви: Пониковиця Мала і Велика Пониква — гл. стор. 145 (примітка ред.).

б) Митрополит Григорій Яхимович народився не в Підбірцях, але у близькому селі — Підберізцях (примітка ред.).

в) У брідському повіті є Гаї Дитковецькі, Гаї Смоленські й Гаї Старобрідські. Села Гаї без прикметникового додатку — немає. Отож о. Сірко був парохом в одних з трьох згаданих — Гаїв (примітка ред.).

г) Нотар Іван Рудницький працював у Зборові, Луці б. Самбора і Бережанах, де і помер 1905 р. — інформація від його сина, редактора Івана Кедрина (примітка ред.).

г) Вніс до суду позов у справі власности площі, що прилягала до його коршми (примітка ред.).

д) Брати Дідушки були під час Першої світової війни старшинами Українських Січових Стрільців (УСС); пізніше один з них, В. Дідушок належав до старшинського складу військової формації Січових Стрільців (СС) — (примітка ред.).

е) У слідстві (примітка ред.).

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

- Авдикович, о. Йосиф — 8, 9,
21, 22, 34, 55, 132, 136-140, 142,
150, 152, 153, 155, 159, 196
Авдиковський, о. Йосиф — 22,
61, 62
Аликсевич, Клавдія — 49
Алеськевич — 213
Ангелович, митр. Антон — 87
Андрухів, о. — 211, 212
Антонович, Дмитро — 55
Атаманець, Дмитро — 236
Арец, Франк — 237

Б

- Баворовскі, граф — 223
Бадені, граф Казімеж (Казі-
мір) — 38, 66, 135, 146
Бадені, граф Станіслав — 146
Базилевич, о. Анатоль — 119,
185, 239, 244, 248
Базилевич, д-р Анатоль Ма-
рія — 128, 185, 244
Базилевич з Бойків, Ірина —
128, 246, 248
Базилевич, Христина Юлія —
249
Базилевич з Тарнавських, Ю-
лія — 119, 185, 239, 240, 244
Баран, о. — 212
Барбашевскі — 141, 142
Барвінський, ред. Володимир
— 90, 95
Барвінський, Олександр —
135, 147

- Бартошевський, о. проф. Іван
— 101, 115
Бахталовський, о. Дмитро —
185, 208, 212
Бачок, Іван — 27, 36
Бачинський, о. крил. Володи-
слав — 72, 99, 104.
Бачинський, о. крил. Олексан-
дер — 104, 105, 188
Бачинський, Омелян — 54
Бедрій, Іван — 23, 37
Бем — 133, 162, 207
Бернацький, о. — 108
Білінський, о. — 101
Боберська, Феліція — 69
Бобровскі — 162
Бобикевич, о. Олекса — 6, 110
Борковський, Олександр —
78
Богачевська, Іванна — 70
Богачевська, Йосифіна — 23
Богачевська, Олена — 23
Богачевський, о. — 23
Богачевський, митр. Констан-
тин — 23, 236, 239, 242, 246
Богачевський, о. Петро — 6,
13, 23, 63, 133, 152, 164, 166
Богачевський, о. Сильвестр —
6, 23, 40, 152, 161, 162, 163—
166, 170, 171, 191, 193
Богун, Іван — 29
Будник, Іван — 182
Будник, Михайло — 53
Будник, Олекса — 175
Буката, Йосиф — 234, 235

В

Вайзер — 60
 Вайсман — 96
 Василевські — 8, 21
 Вахнянин, проф. Анатоль —
 4, 77, 78, 85, 90
 Вацик, д-р — 213, 215
 Вацик, о. — 213, 218
 Вацка, д-р — 10, 112, 114
 Величко, о. крил. — 14, 86, 101,
 108, 133, 159
 Венцель — 78, 82, 83
 Верховський, о. Гліб — 235
 Витвицький, о. Адам — 208,
 212
 Винтоняк, о. Карпо — 62, 63
 Вітошинський, о. Йосиф —
 166, 167
 Вовчок, Марко — 29, 33
 Водзіці, граф — 162, 223
 Ворон — 108, 109

Г

Гаврилюк, Гриць — 37
 Гаврисевич — 57
 Галька — 194
 Галька, о. — 56
 Гарасимович, о. — 145
 Гарух, о. Віктор — 134, 239,
 240
 Гладилович, Дем'ян — 78, 83
 Гладишовський, проф. — 77,
 78
 Глинська, Олена — 106, 107
 Глинський, о. — 106—108
 Гоголь, Микола — 36
 Головкевич — 162, 164, 166, 197
 Гольцер — 66
 Городецький, о. Степан — 6,
 109
 Городиська, Дарія — 249
 Грабар, Ольга — 7, 50
 Грабович — 161

Гробельський, о. д-р — 99
 Громадка, о. Франц — 74
 Громницький, Сидір — 78
 Гутковський — гляди Гутков-
 ський
 Гуцал, Іван — 180
 Гушалевиц, о. Іван — 77, 78
 Гушалевиц, о. Іван — 77, 78,
 83, 86

Г

Габро, еп. Ярослав — 236, 238
 Галянт, о. канц. Микола — 130
 Глемба, Яцко — 191, 193
 Глембоцка — 211
 Глембоцкі, посол Станіслав —
 8, 207, 209-211
 Гнєвош — 142, 143, 147
 Годзєвські, Станіслав — 194,
 207
 Горецький — 33, 167
 Гресько, о. Дмитро — 242
 Гутковський, о. — 130, 208, 212,
 228
 Гутковський, о. Антін — 22,
 59, 227, 228
 Гутковський, Лука — 59
 Гутковський, о. Теофіль — 153

Д

Давидович, о. Антін — 89, 90,
 149
 Давидович, Іван — 134
 Давидович, Йоанна — 134
 Давидович з Квасницьких,
 Марія — 239
 Давидович, Олімпія — 134
 Давидович, о. Юліян — 23, 69,
 72, 90, 134, 239
 Дайчаковські — 194
 Данилевич, ред. Роман Іван —
 249
 Дарвін — 85

Делькевич, о. д-р Йосиф — 114
Демчинський, о. Миколай — 163
Деркач, Дмитро — 7
Дзедушицка, графиня — 147
Дзедушицкі, граф — 8, 63, 191, 196, 222, 225, 229, 230
Диня, Дмитро — 155, 168, 201 — 206
Дичко, Юлія — 233
Дідушки — 199, 250
Дідушок, В. — 250
Добровір, о. Дмитро — 233, 234
Добрянський, Адольф — 7, 50
Добрянський, о. Антін — 101
Дольницький, о. Ізидор — 99, 133
Домбровський, Василь — 186
Домбровський, Володимир — 186
Дорожинський, о. — 146
Дрогомирецький, суддя — 69
Дроздовський, о. Густав — 99
Дудикевич, о. Корнило — 23
Дудкевич, о. Юліян — 145
Дурскі — 78

Е

Евгенія, монахиня — 234

Є

Єзерський, о. Віктор — 80
Єффи́нсьвич, о. — 145, 149

Ж

Жеребецький, о. Дмитро — 152, 154 — 158, 163, 224, 226, 227
Жуковський, о. — 208, 212

З

Зайдман — 194 — 196
Замойські, граф — 21
Зарицький — 84
Зарицький, о. — 164, 212
Захаревич, Юліян 224
Захарчук — 212
Заячківський, Атанас — 56
Заячківський, о. Йосиф — 6, 56, 62
Зофійовський, о. — 23
Зофійовський, Іван — 23
Зофійовський, Олекса — 23, 24

І

Івасенко — 29
Ілевич, о. — 213
Ільницький, о. Василь — 77, 83
Іскрицький, проф. — 78

К

Калитковський, о. — 70
Калитковський, д-р Омелян — 70
Калужка, Михайло — 171
Караван — 71
Каранович, о. Іван — 33, 71—73, 76, 77
Каранович, Йосиф — 72
Катамай, Теодор — 235
Качала, о. Степан — 6, 56
Качковський, Михайло — 47, 211
Квасницький, о. — 134, 136
Кирилович, о. — 38, 39
Кирилович, Володимир — 39, 66
Кирилович, Зенон — 39
Кирилович, Костуня — 55
Кирилович, Лев — 39, 66
Кирилович, Мелянія — 65
Кікта, ред. Степан — 249

Кноль, сп. — 229
Ковальський, Василь — 55
Ковальський, Іван — 168, 171,
172, 177, 182, 183, 193, 199,
200, 201, 211
Ковшевич, о. — 13, 19
Ковшевич, Параскевія — 15,
19, 28
Ковшевичі — 19
Козак, Панько — 192
Козінський — 60, 61
Козловський о. — 21, 60
Колянковський, о. — 77, 83
Команецький, Стах — 172, 174
Конюш, Кароль — 219
Коржинський — 103
Кормош, адвокат — 26
Корчинський, о. Теофіль —
134, 160
Косар, о. Григорій — 163, 189,
208
Костик, д-р Франц — 112
Косцельські — 210
Красицький, о. Роман — 134
Красницький, о. — 16, 17
Крипякевич — 106
Крупка, о. — 108
Крупський, Семко — 7, 168,
170—172, 174, 176, 177, 182,
193, 194, 197, 211
Кубійович, проф. Володимир
— 248, 249
Куземський, сп. Михайло —
47, 55
Кузьма, о. — 212
Кукурудза, Іван — 198
Кукурудза, Ілія — 168, 169,
170, 171, 180, 183
Кулицький, о. Іван — 189
Кулицький, д-р Микола — 149
Куліш, Пантелеймон — 29, 33
Кульчицький, Дмитро — 156-
158
Курбас, о. — 53

Курилович — 169
Курманович, генерал Віктор
— 216
Курчаба, Стефанія Олена —
248

Л

Лаврівський, Юліян — 54
Лебедь, Гринько — 168, 170,
174, 176, 177, 197—199
Левицька, Гонората — 65
Левицька, Климентина — 87,
106
Левицький, о. 19, 20
Левицький, о. Еміліян — 19,
68
Левицький, о. Іван — 56, 67,
106
Левицький, о. Ісронім — 19
Левицький, д-р Кость — 55,
249
Лейзор — 72
Лепкий, о. — 49
Лепкий, Богдан — 54
Леонтович, о. Адріян — 76, 96
Лисенко, Микола, композитор
— 217
Лисяк, Олександр — 26
Лопотійка, Євдоха — 18
Лужницький, д-р Григор — 249
Луцаковський, Кость — 78
Любачівський, археп.-коад'ю-
тор Мирослав Іван — 242
Ляндер, о. — 212
Лянцкоронські, граф — 20

М

Мадейські, д-р — 63, 229, 230
Мазуркевич, о. д-р — 111—113
Малиновський, о. Михаїл — 46
Малицький, о. — 22
Малицька, Олена — 59
Мандичевський, о. — 145, 149

Марков, Осип — 50, 95
Марко — 106, 107
Мартищук, Гриць — 26, 72
Матковський — 25
Махновскі — 230
Мединський, о. — 163, 164, 213
Мекелита, Данило — 70
Мельницький, о. д-р Йосиф — 99
Мидляк, о. — 159, 160
Мизь, о. — 213
Милович — 103, 104
Михайлович, цар Олексій — 30
Мишуга, д-р Лука — 233
Міллер, лікар — 32
Мільницький, о. Йосиф — 102, 103
Міцкевіч — 162
Мовчук, Василь — 172, 173, 199
Моленцький, Антін — 54
Молодецькі, граф — 222
Монастирський — 194
Монцібович, о. — 145, 149
Мончаловський, Осип — 7, 50, 110, 111
Москалеєвська, Гануся — 36
Москалеєвська, Маруся — 36
Москалеєвський, о. — 35
Мох, о. Рудольф — 42, 43
Мунделайн, кард. — 229

Н

Навроцький, Володимир — 41
Назаревич — 140
Назарук, д-р Осип — 201
Нарольський, о. 16
Наумович — 85
Наумович, о. Іван — 7, 46, 47, 50, 85, 90, 91
Нижанківський, о. Остап — 217
Ничипорович — 68
Новак, о. — 216

О

Обачний — 45
Огоновський, о. д-р Омелян — 102
Огоновський, Петро — 78
Олесницький, д-р Евген — 217
Омелянська, Марія — 70
Омелянський, о. Евген — 67, 70
Онишкевич — 84
Орловскі, д-р — 16
Осторожук, Василь — 183

П

Павлишин, Марія — 11, 248
Павло, св. апостол — 194
Павлик — 96
Павша — 59, 60
Паливода, д-р — 114, 115
Палюх, Олексій — 7, 49, 86
Паржельські, Францішек — 32, 68
Пелехатий, о. Йона — 208, 212
Пелехович, адвокат Богдан — 233
Пеннінгтон, Анна — 193
Петришин, Іван — 22, 24, 59
Петровський, о. — 212
Петрушевич, о. крил. Антін — 160, 161, 225
Пик, о. канц. Олександр — 237
Пилипчук, о. Володимир — 208, 212, 217
Підсонський, о. Віктор — 63
Плажетко, дир. гімн. — 80
Площанський, Венедикт — 46
Повенцький, адвокат — 95
Подолінський, Михайло — 77
Полянський, о. Амброзій — 110
Полянський, Михайло — 83-85, 153

Понятишин, о. Апостольський
адміністратор в З.Д.А. Пет-
ро — 237, 246
Потопник, Анна — 248
Потоцкі, намісник Альфред —
51
Потоцкі, намісник Анджей —
206
Процик — 212
Пугач, Матвій — 109
Пугачі — 107
Пюрко, о. Теодор — 78

Р

Раціборскі — 213—215
Родер — 8, 169, 173, 182
Роговський — 213—215
Романович, Теофіля — 54
Романчук, посол Юліан — 6,
78, 95, 144, 146
Родер — 169, 173
Рудницький, нотар Іван — 162,
194, 250
Рудницький-Кедрин, ред. Іван
— 250
Рудольф, архкн. — 224
Руссацкі, граф — 143

С

Савицький, д-р Іван — 78, 83,
184
Савицький, д-р Омелян — 78,
83
Салій, Олекса — 155
Сангушко, князь Евстафій —
146
Сапрун — 84
Сарницький, о. д-р Климентій
— 88, 89, 111
Свенціцький, проф. Павло —
78

Свидницький — 26, 138
Свистун, д-р Атанас — 71
Северина, ігуменя — 246
Сембратович, митр. Йосиф —
6, 26, 40, 42, 43, 46, 47, 76, 88
— 91, 95
Сембратович, митр. кард.
Сильвестр — 10, 38, 64, 91,
104, 132, 133, 135, 146, 149,
160
Сембратович, о. д-р Теофіль
— 99
Сеньків, Андрей — 169
Сіменович, д-р Володимир —
216
Сірко, о. — 145, 250
Січинський, о. Микола — 146,
206
Січинський, Мирослав — 206
Скаля — 63, 64, 66
Скоропадський, гетьманч Да-
нило — 127
Сметана, Юліяна — 6, 24, 55
Словацкі — 162
Смук, д-р Роман — 216
Собескі, Казимир Ян — 14, 150
Созанський — 106
Солтикевич — 85
Сосенко, о. Андрій — 213
Сполітакевич, о. Володимир —
238
Сполітакевич, Олена — 134,
240
Ставарський — 227, 228
Стадник, Йосип — 236
Стефчик, д-р Григорій — 216
Стецюк, о. Василь — 235
Стечишин з Юриків, Марія —
247
Стечишин, Марта — 247
Стечишин, о. Микола — 247
Стояловські, о. — 170
Струтинська з Січинських,
Марія — 235

Струтинський, о. Стефан — 235
Ступницький, сп. Іван — 47
Сушкевич, д-р Корнило — 105

Т

Танчаковський, о. — 213
Танячкевич, Ванда — 15
Танячкевич, Володимир — 15
Танячкевич, о. Данило (молодший) — 28, 38, 39, 44, 45, 55, 56, 58, 65, 69, 130
Танячкевич, о. Данило (старший) — 6, 15, 19, 20, 23, 27-30, 32-39, 56, 70, 72, 134
Танячкевич, Костуня — 39
Танячкевич, Кость — 39
Танячкевич, Марія — 67
Танячкевич, Наталя — 71
Танячкевич, Олекса — 23, 26, 71, 89
Танячкевич, о. Петро — 15
Танячкевич, Юліян — 26
Тарнавська, Анна — 71
Тарнавська з Трильовських, Анна — 117, 233
Тарнавська, Галя — 57
Тарнавська з Давидовичів, Іванна (Йоанна) — 118, 120, 131, 134, 239, 242, 244
Тарнавська, Ірина — 11, 120, 125, 239, 242, 244, 245, 248
Тарнавська з Паланиць, Катерина — 244
Тарнавська, Марія — 22, 199
Тарнавська з Данців, Олена (Гелена) — 242, 245
Тарнавська, Олена — 22
Тарнавська, Софія — 22
Тарнавський, Анатолій — 57
Тарнавський, Аполон — 22
Тарнавський, о. Віктор — 22, 71, 72, 74, 77, 133
Тарнавський, Володимир — 57
Тарнавський, Євген — 242
Тарнавський, о. Євген Іван — 23
Тарнавський, о. Еміліян — 13, 21-23, 28, 72, 216
Тарнавський, о. Захарій — 22, 133, 213, 240, 241
Тарнавський, адвокат Іван — 120, 124, 241, 244, 245
Тарнавський, о. Іларіон — 9, 13, 20-22, 117, 223
Тарнавський, о. Лев — 42, 57, 62-64, 66, 84, 130
Тарнавський, Лонгин — 13, 17, 20, 27, 133, 164, 199, 240
Тарнавський, генерал Мирон — 22, 23, 126, 216
Тарнавський, Михайл — 57
Тарнавський, о. Михайло — 22, 61, 99
Тарнавський, Михайло — 184, 199
Тарнавський, д-р Олександр — 120, 123, 184, 241, 244
Тарнавський, д-р Омелян — 120-122, 127, 184, 185, 216, 240, 241, 244
Тарнавський, полковник Петро — 23
Тарнавський, о. Платон — 22
Тарнавський, о. Филімон — 5, 6, 9, 11, 93, 120, 125, 130, 131, 233-239, 241, 244, 246-248
Тарнавський, о. Филімон — 22
Тарнавський, о. Юліян — 13, 17, 22, 23, 89, 132, 133, 140
Тарнавський, о. Юстин — 6, 21, 22, 24, 42, 56-64, 67, 77, 79, 115, 142
Тартачинський, Онуфрик — 9, 139
Твейн, Марк — 191

Терлецький, мгр. Юрій — 11,
248
Толстой — 53
Топольніцкі, проф. — 26
Торонський, о. Северин — 99
Трильовська, Анна — 13, 20,
233
Трильовська, Софія — 13, 15,
18-20, 27, 28
Трильовський, Володимир —
79
Трильовський, о. Йосиф — 20,
56, 65-67, 79
Трильовський, д-р Кирило —
20, 66, 67, 218
Трильовський, о. Кирило —
15, 20, 65, 67, 79, 80
Трух, о. Андрій — 237
Тучабський, дир. — 26

У

Усйські, Корнель — 160
Устиянович, о. 56
Устиянович, Корнило — 70

Ф

Феданц, о. Василь — 237
Федорович — 26
Федорович, Іван — 88
Федюшко, інж. Ярослав — 249
Федькович — 106
Філярські, о. д-р — 114
Фоліс — 216
Фоліс, о. Йосиф — 53, 216
Фортуна, о. — 56
Франко, Іван — 48, 85, 96
Франц Йосиф I, цісар — 21,
91, 157

Х

Хмельницький, гетьман Богдан — 29, 30
Хомінський — 55, 56

Ц

Цегельський, о. — 23
Цегельський, Йосип — 23
Цегельський, д-р Лонгин —
238, 246
Цегельський, о. Михайло —
44, 58
Цегельський, о. Теодор — 23
Целевич, Юліян — 15, 61, 62,
77
Цотвінські — 54

Ч

Чайківська — 23
Чемеринський, о. — 26
Черепок, Олекса — 191
Черлюнчакевич, о. проф. д-р
— 68
Чіяско, археп. Августин — 136
Чмола, Павло — 78
Чмола, Семен — 23
Чорнорубський, о. — 88

Ш

Шанковський, о. Амброзій —
77, 78
Шараневич, проф. Ісидор —
135
Шах, проф. Степан — 249
Шашкевич, о. Володимир —
24
Шашкевич, о. Маркіян — 6,
21, 22, 24, 44, 55, 58, 130
Шашкевичі — 24, 215
Шведицький, о. — 49
Шелеметко, о. — 70
Шевченко, Тарас — 29, 37, 108
Шептицький, митр. Андрей —
91, 132, 135, 161, 189, 221, 230,
239
Штогрин, д-р Дмитро — 248

Щ

Щербаківський, проф. Вадим
228

Ю

Юркевич, Филимон — 25
Юрків, Гриць — 140

Я

Яворський, Теодор — 199
Яндаврик, проф. 77
Яхимович, митр. Григорій —
8, 108, 225, 250
Янос, о. — 55

ПОКАЖЧИК МІСЦЕВОСТЕЙ

А

Авбурн, Н. Й. — 233, 244, 245
Акрон, Огайо — 242
Ангелівка (Енгельсдорф) — 66

Б

Балигород — 71
Барилів — 18, 22, 23, 32, 105, 216
Батисв — 53
Батьків — 171, 208
Белз — 20
Бережани — 71, 82, 250
Веремівці — 213
Верестечко — 29
Берлін — 194, 207, 210
Бзовиця — 212
Битків — 212
Біла Гора — 44
Білий Камінь — 57, 114
Білки — 49
Білоголови — 212, 217
Білявці — 146, 149
Болеків — 104
Боффало, Н. Й. — 237
Броди — 71, 79, 139, 143, 147, 150, 163, 186, 202, 212, 239, 240, 244, 250
Будилів — 67
Бужок — 62
Бурштин — 16
Бутини — 70
Бучач — 88, 195

В

Варшава — 107
Вашінгтон, Д. К. — 233, 238
Велика Пониква — 250
Вербилівці — 110
Вертелка — 230
Верхобуж — 22, 61
Вильно — 19
Винники — 106
Висоцьке — 146
Витків 134, 160
Відень — 19, 58, 45, 55, 60, 91, 96, 132, 154, 194, 210
Війславичі (Войславичі) — 38, 55

Г

Гарбузів — 65, 152, 164, 166, 186, 208, 212, 217
Гаї — 145
Гаї Дитковецькі — 250
Гаї Залозецькі — 202
Гаї Смоленські — 250
Гаї Старобридські — 250
Гат-Спрінгс, Арк. — 5
Германів — 25
Гнидів — 230
Гнилички — 7
Голоскоичі — 23, 58
Горбків — 19
Грабківці — 213
Градец Кралове — 51
Гута Пеницька — 139

Д

Денисів — 166
 Діксон, Ілл. — 244
 Дітройт, Міч. — 244
 Добромиль — 90, 91
 Долина — 139, 142, 212
 Дубе — 22, 145
 Дубківці — 56
 Дубляни — 32

Е

Елджин, Ілл. — 244

Ж

Житомир — 54
 Журавно — 18

З

Заболотці — 57, 145, 149
 Завидче — 32
 Закомар'є — 6, 38, 56, 58, 65,
 66, 130
 Залізці — 202, 208, 230
 Заруд'є — 164
 Зборів — 197, 207, 213-215, 240,
 250
 Звижень — 63
 Золочів — 38, 60, 65, 79-81, 83,
 132, 194, 205, 206, 213, 228

К

Калуш — 139, 142
 Камінка Струмілова — 44, 58
 Кам'янець Подільський — 54
 Карів — 70
 Київ — 160
 Кинігрец — 51
 Клівленд, Огайо — 11, 153,
 234, 241, 242, 245, 249
 Комарно — 78
 Коморохи — 68

Конюшки — 16
 Копичинці — 195
 Корчин — 13, 19
 Костенів — 49
 Краків — 68, 208
 Крамарівка — 72, 76
 Красне — 57
 Крилос — 14
 Кустин — 53
 Кути — 57, 142

Л

Лешнів — 145
 Лисиничі — 108
 Лондон — 160
 Лоп'янка — 6, 56, 62
 Луцьк — 35
 Львів — 17, 21, 26, 29, 38, 44,
 48-50, 52, 54, 55, 62, 68, 69, 71,
 77-79, 82, 83, 87, 89, 90, 98-100,
 106, 108, 109, 130, 133-135, 139,
 145, 164, 168, 194, 203, 208,
 218, 224, 240, 249
 Ляцке — 212
 Льорейн, Огайо — 242

М

Манастирчани — 15
 Манаїв — 7, 20, 40, 52, 53, 132,
 133, 152, 161-166, 168-172, 183-
 185, 188-191, 193-196, 199, 204,
 207, 211, 217, 219, 239-241
 Манява — 14-16
 Маркопіль — 189, 190
 Миклашів — 106, 107, 109, 132
 Миколаїв — 6, 15, 20, 26, 28,
 29, 32-37, 51, 53, 56, 68, 71, 72,
 74, 79, 105, 163
 Монастириська — 195
 Монреаль, Кве. 245
 Москва — 30
 Мшана — 22, 133, 164, 213, 240,
 241

Мшанець — 22
Мшанка — 195
М'юнхен — 229

Н

Наставщин — 9, 18, 27, 28
Незнанів — 134, 136
Ніще — 208, 212
Новий Санч — 110
Нові Залізці — 212
Новосілки — 44
Ню Йорк, Н. Й. — 237, 241, 246

О

Ожидів — 53, 56, 57, 63, 65,
130
Озірна — 213
Олесько — 57, 59, 202
Олифант, Па. — 238
Олів — 162, 176, 208, 212, 223
Осташівці — 213

П

Павлів — 159, 160
Павушівка — 163
Париж — 160
Пеняки — 63, 196, 223, 225
Ператин — 71
Перемишль — 71, 110
Перепильники — 185, 208, 212
Підберізця — 250
Підбірці — 108, 250
Підгайці — 136
Підгайчики — 213, 218
Підгірці — 140, 150, 151
Підлісся — 6, 21, 22, 24, 42, 44,
56-58, 60-63, 66, 67, 79, 114,
130, 142
Пітричі — 56
Плугів — 23
Побук — 163, 191
Полоничне — 22

Пониковиця Мала — 29, 250
Понятичі — 230
Попівці — 145, 149
Порохник — 76
Почаїв — 50-53
Прага — 55, 199
Присівці — 212, 213
Пристань — 69, 70
Протези — 18

Р

Рава Ручька — 76
Радехів — 23, 72, 79
Ратище — 152, 154, 155, 157,
160, 162-164, 189, 197, 198, 224,
226, 227, 230
Річиці — 13
Риків — 212
Рим — 89-91, 148
Рогатин — 13
Розваж — 57, 59

С

Садова — 51, 97
Сасів — 187
Самбір — 250
Сеньків — 23, 32, 90, 239
Сервири — 213
Скит Манягський — 15, 16, 189
Сморжів — 22, 32, 71, 133
Снятин — 67
Сокаль — 19, 55, 72
Соколівка — 26
Соснів — 136
Станиславів — 15, 134, 196
Старі Залізці — 22, 212, 227
Стенятин — 55
Стоянів — 72
Стрий — 61, 110, 217
Стримільче — 51
Струсів — 23
Суходоли — 145, 149

Т

Тартаків — 19, 20, 68
 Тенетиська — 76
 Теревовля — 239, 240
 Тернопіль — 70, 184, 202, 212, 220
 Толідо, Огайо — 242
 Топорів — 57
 Тростянець — 23
 Тура Велика — 164
 Тур'є — 24

У

Увин — 32
 Угнів — 37, 78
 Ужгород — 68
 Урбана Шампейн, Ілл. — 249
 Утішків — 21, 62

Ф

Філядельфія, Па — 131, 234, 235, 237, 238, 241, 242
 Форт-Вейн, Інд. — 229

Ц

Цішки — 23

Ч

Честер, Па. — 237, 241, 245
 Чернівці — 19
 Черніїв — 90, 134
 Чистопади — 20, 152, 154-157, 159, 163, 164, 168, 187, 189, 201, 202, 204, 206
 Чікаго, Ілл. — 10, 201, 216, 229, 233, 235-238, 241, 244, 245

Ш

Шишківці — 230

Щ

Щуровичі — 32, 35

Ю

Юзьковичі — 8, 21

Я

Яйківці — 18
 Яричів — 106
 Яричівці — 222, 240
 Ярослав — 72, 76
 Ярославичі — 59, 213
 Ясенів — 8, 22, 135, 136, 138-141, 143, 145-147, 150-153, 155, 166, 186, 196, 227.

З М І С Т

<i>Анатоль Марія Базилевич</i> — Вступне слово	5
<i>о. Филимон Тарнавський</i> — Дитячі літа. Про рід Тарнавських. Початкова наука	13
Батько і син — <i>о. Данило Тянячкевич, старший і о. Данило Тянячкевич, молодший</i>	28
Митрополит <i>Йосиф Сембратович</i> — ініціатор акції тверезости	40
Староруський дух і москвофільство	46
Підлісся. Дуб <i>о. Маркіяна Шашкевича</i>	57
Товариське життя. Весілля у священницьких родинах	65
Гімназійна наука у Львові і Золочеві	77
Реформа <i>Василіянського Чину</i>	88
Посилена москвофільська агітація	95
Духовна семінарія у Львові й богословський факультет Львівського університету	99
Одруження. Рукоположення. Кардинал <i>Сильвестр Сембратович</i> . Перша душпастирська посада; <i>о. Йосиф Авдикевич</i> . Заангажування у громадському й політичному житті. Конскрипція. "Нова ера". Вибори	132
Ратище і Чистопади	152
Заходи одержати парафію. Труднощі в Митрополічій Консисторії. Отець <i>Сильвестр Богачевський</i> Манаїв. Селяни: <i>Семко Крупський, Іван Ковальський, Дмитро Диня</i> (з Чистопад) — народні діячі, мисливці. Висилка сільських хлопців до гімназії. Рільничий страйк	168
Митрополит <i>Андрей Шептицький</i> —захисник української церковної старовини	188
Манаївський пасічник. Сільський весельчак. Парцеляція. Торговець <i>Зайдман</i> . Графи <i>Дзедушицькі</i>	191

Відгук українсько-польських відносин у Берліні. Польський посол з Познаньщини, Глембоцькі в Галичині. Священники — українці, старорусини, москвофіли. Задаткове товариство у Зборові. Римокатолики. Трираменні хрести	207
<i>Ірина Тарнавська</i> — З побуту о. Филимона Тарнавського в Америці	233
<i>Ірина Тарнавська</i> — Іванна Тарнавська	239
Грамота митрополита Андрея Шептицького	243
<i>Ірина з Бойків Базилевич</i> — Життєписи дітей о. Филимона Тарнавського	244
<i>Роман Данилевич</i> — Післяслово	247
Додаткові фуснотки (а-е)	250
Показчик імен	251
Показчик місцевостей	260
Зміст	264
Завважені головніші помилки після видрукування	266
Знімки	117 — 131
Адміністративна карта Галичини.	

ЗАВВАЖЕНІ ВАЖЛИВІШІ ПОМИЛКИ ПІСЛЯ ВИДРУКУВАННЯ

- ст. 21-ша, стрічка 1-ша здолу, надруковано: пограниємо; має бути: **проганяємо**
- ст. 22-га, стрічка 14-та згори, надруковано: у Дубні; має бути: **у Дуб'ю**
- ст. 30, стрічка 2-га здолу, надруковано: літ двісті; має бути: літ **двіста**
- ст. 42, стрічка 17-та здолу, надруковано: проповідувати місії; має бути: **організувати** місії
- ст. 51, стрічка 19-та згори, надруковано: 1848-ий рік; має бути: **1848/49 роки**
- ст. 105, стрічка 1-ша здолу, надруковано: примітка ред.; має бути: **(прим. ред.)**
- ст. 131, стрічка 1-ша здолу, надруковано: † грудня 1954 р.; має бути: † **6** грудня 1954 р.
- ст. 160, стрічка 12-та, надруковано: з Вишкова; має бути: **Виткова**
- ст. 182, стрічка 1-ша здолу, надруковано: А що ми робілі?; має бути: А що **ви** робілі?
- ст. 193, стрічка 17-та здолу, надруковано: зробив з нею фотографію; має бути: зробив з **неї** фотографію.

СХІДН. ДОВЖИНИ

В. Нубійович-М. Нулицький

АДМІНІСТРАТИВНА КАРТА ГАЛИЧИНИ

Мірило 1:500000

Пояснення

- оселі з понад 100000 мешк.
- оселі з 5000-10000 мешк.
- оселі з 25000-100000 мешк.
- оселі з 2000-5000 мешк.
- оселі з 10000-25000 мешк.
- оселі з менше ніж 2000 мешк.
- Дворейкові залізничні шляхи
- Одкорейкові залізничні шляхи
- Вузькорейкові залізничні шляхи
- Важливі биті шляхи

ВИРІЗОК з КАРТИ з 1943 р.,
пристосований до книжки
"СПОГАДИ" о. Ф. Тарнавського
Торонто в Канаді, 1981.

24° СХ. Д. 1 2 3 4 25° 5 6 7 8 26° 9

